

Digitaliseret af | Digitised by

**DET KGL.
BIBLIOTEK**

Royal Danish Library

Forfatter(e) Author(s):	Mill, John Stuart.; paa Dansk ved Vilhelm Arntzen.
Titel Title:	<u>Om Friheden</u>
Udgivet år og sted Publication time and place:	Kjøbenhavn : Andr. Fred. Høst & Søn's Forlag, 1875
Fysiske størrelse Physical extent:	208 s.

DK

Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse. Husk altid at kreditere ophavsmanden.

UK

The work is free of copyright. You can copy, change, distribute or present the work, even for commercial purposes, without asking for permission. Always remember to credit the author.

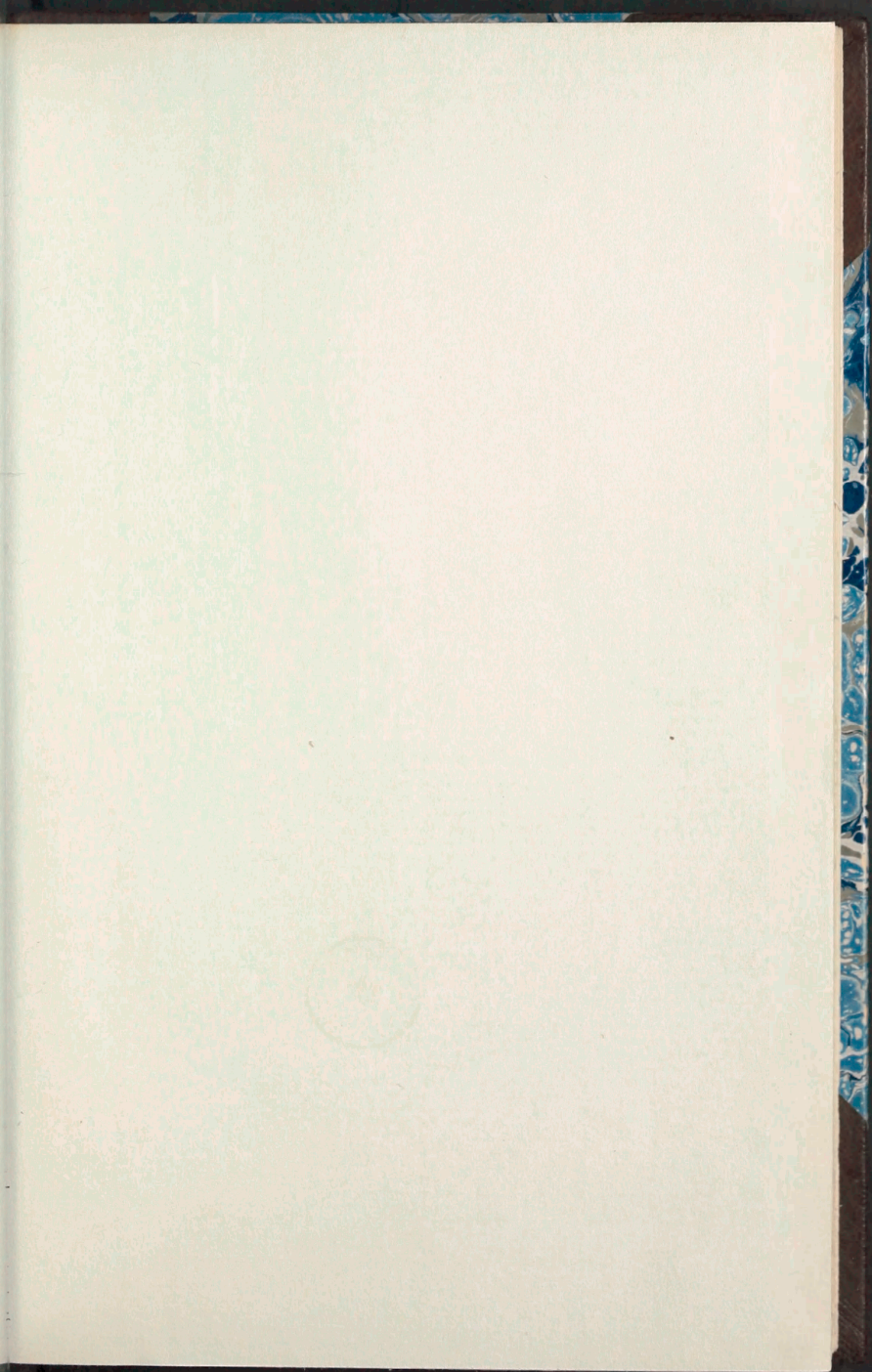
16,- 45,- 8°

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

130001648803

OM FRIHEDEN.

11161

Der höchste und letzte Zweck jedes Menschen ist die höchste und proportionirlichste Ausbildung seiner Kräfte in ihrer individuellen Eigenthümlichkeit; die nothwendigen Bedingungen der Erreichung derselben: Freiheit des Handelns und Mannigfaltigkeit der Situationen.

Wilhelm von Humboldt:
Ideen zu einem Versuch die Grenzen der
Wirksamkeit des Staats zu bestimmen.

JOHN STUART MILL:
OM FRIHEDEN

PAA DANSK

VED

VILHELM ARNTZEN

KJØBENHAVN

ANDR. FRED. HØST & SØNS FORLAG

1875

JOHN STUART MILL

ON FREEDOM

VILHELM ARNTZEN

I. Cohens Bogtrykkeri.

Mindet om den elskede afdøde, hvis Inspiration og Medvirkning jeg skylder alt, hvad der i mine Skrifter har Værd — Veninden og Hustruen, hvis dybe Følelse for Sandhed og Ret var min stærkeste Tilskyndelse, og hvis Bifald var min højeste Løn — helliger jeg denne Afhandling. Som alt, hvad jeg i mange Aar har skrevet, er dette Værk i lige saa høj Grad hendes som mit. Dog har det kun i en meget ringe Grad nydt godt af den uvurderlige Fordel, som et Gjennemsyn af hende vilde have været, da nogle af de vigtigste Afsnit vare forbeholdte en gjentagen, omhyggelig Prøvelse, som aldrig skulde blive dem til Del. Var jeg kun i Stand til at gjengive en Del af de høje Tanker og ædle Følelser, som hvile i hendes Grav, da vilde jeg derved vise Verden en større Tjeneste end ved noget, jeg kan skrive uden Tilskyndelse eller Understøttelse af hendes næsten uovertrulne Visdom.

Indhold.

Side

Første Kapitel.

Indledning	1.
----------------------	----

Andet Kapitel.

Om Tænke- og Talefriheden	27.
-------------------------------------	-----

Tredje Kapitel.

Om Personlighedens Ejendommelighed som en af Grundbetingelserne for Velvære	99.
--	-----

Fjerde Kapitel.

Om Grænserne for Samfundets Myndighed over den Enkelte	134.
---	------

Femte Kapitel.

Grundsætningernes Anvendelse	169.
--	------

Inhalt.

Seite

Erste Kapitel.

Einleitung.

Zweite Kapitel.

Die Lehre von den Zahlen.

Drittes Kapitel.

Die Eigenschaften der Zahlen und die
Grundgesetze der Arithmetik.

Viertes Kapitel.

Die Eigenschaften der Zahlen und die
Grundgesetze der Arithmetik.

Fünftes Kapitel.

Die Eigenschaften der Zahlen und die
Grundgesetze der Arithmetik.

Første Kapitel.

Indledning.

Gjenstanden for denne Undersøgelse er ikke den såakaldte Viljens Frihed, der danner en uheldig Modsætning til, hvad man med et lige saa uheldigt Navn har kaldt den filosofiske Nødvendighed, men den borgerlige eller sociale Frihed: den Magts Natur og Grænser, som Samfundet med Rette kan udøve over Individet, — et Spørgsmaal, som sjælden er blevet rejst og næppe nogen Sinde drøftet i sine almindelige Grundtræk, og som dog griber, da det ubevidst er til Stede, dybt ind i Tidsalderens praktiske Stridsspørgsmaal, og sandsynligvis snart vil gjøre sig gjældende som Fremtidens Livsspørgsmaal. Det er saa langt fra at være nyt, at det tvært imod i en vis Forstand næsten fra de ældste Tider har delt Menneskeslægten i Partier, men paa det Udviklingstrin, som de mere dannede Samfundsklasser nu have naaet, fremtræder det under ny Betingelser og kræver en anderledes anlagt og grundigere Behandling. Kampen imellem

Friheden og Avtoriteten danner det egentlige Grundtræk i de Afsnit af Verdenshistorien, med hvilke vi tidligst blive fortrolige, navnlig i Grækenlands, Roms og Englands Historie; men denne Strid fandt i gamle Dage Sted imellem Undersaatte eller visse Klasser af Undersaatte og Regeringerne. Ved Frihed forstod man Beskyttelse imod de politiske Herskeres Tyranni; disse stode (naar man undtager enkelte af Grækenlands Folkeregeringer) i en, som det syntes, naturnødvendig Modsætning til det Folk, som de regerede over. I Almindelighed førtes Regeringen af en enkelt Mand eller forholdsvis faa, af Medlemmerne af en herskende Stamme eller Kaste; deres Myndighed beroede paa Arv eller Erobring og var i ethvert Tilfælde uafhængig af Folkets Samtykke, som ikke vovede og maaske heller ikke ønskede at bestride dens Retmæssighed, saa nødvendigt det endog syntes at beskytte sig imod Herskernes Overgreb. De regerendes Magt blev betragtet som nødvendig, men ogsaa som i høj Grad farlig, som et Vaaben, de efter Omstændighederne ikke mindre vilde gjøre Brug af imod deres Undersaatte end imod ydre Fjender. For at beskytte de svagere Medlemmer af Samfundet imod at blive et Bytte for utallige Gribbe, maatte man have et Rovdyr, stærkere end de andre, hvis Hverv det var at holde dem borte. Men da Gribbenes Konge ikke vilde være mindre tilbøjelig til at søge sig et Bytte blandt Hjorden end en hvilken som helst af de mindre Blodsugere, var det uundgåelig nødvendigt

at være i en stadig Forsvarsstilling imod hans Næb og Kløer.

Alle Folkevenners Formaål var derfor at sætte Grænser for den Magt, som det var de regerende tilladt at udøve over Samfundet, og denne Begrænsning var netop det, som man forstod ved Frihed. Man forfulgte dette Maal ad to Veje. Først søgte man at naa Maalet derved, at man tilkæmpede sig Anerkjendelsen af visse Forrettigheder, der kaldtes politiske Friheder eller Rettigheder, hvis Krænkelse fra Herskernes Side skulde betragtes som et Pligtbrud, der berettigede til Modstand fra enkelte Individuer eller til almindeligt Oprør. Den anden Vej, ad hvilken man søgte at sikre sig, og som i Almindelighed tilhører en senere Tid, var Indførelsen af konstitutionelle Garantier, saaledes at et Samtykke fra Samfundet i sin Helhed eller fra en eller anden Korporation, der formodedes at repræsentere dets Interesse, blev gjort til en nødvendig Betingelse for nogle af de vigtigere Regerings-handlinger. Medens Regeringsmagten i de fleste evropæiske Lande mer eller mindre blev tvungen til at underkaste sig den førstnævnte Indskrænkning, var det samme derimod ikke Tilfældet, hvad de konstitutionelle Garantier angaar, og Hovedformaålet for Frihedens Venner gik derfor overalt ud paa at opnaa dem eller, hvor man allerede til en vis Grad var kommen i Besiddelse af dem, at udvide dem. Og saa længe Menneskene vare tilfredse med at bekæmpe en Fjende ved Hjælp af en anden og at

blive beherskede af en Herre paa det Vilkaar, at de blev mer eller mindre virksomt sikrede imod hans Tyranni, vare deres Ønsker ikke rettede paa noget andet Maal. Der kom imidlertid i Menneskeslægts Udvikling en Tid, da Folkene hørte op med at anse det som en Naturnødvendighed, at Regeringerne skulde være en af dem uafhængig og med Hensyn til Interesser dem modsat Magt. Det syntes dem meget bedre, at de forskellige Statsmyndigheder skulde være deres undergivne eller befuldmægtigede, som de kunde afskedige efter Forgodtbefindende. Kun paa denne Maade syntes det, at de kunde have fuldstændig Sikkerhed for, at Regeringsmagten aldrig vilde blive misbrugt til deres Skade. Lidt efter lidt blev dette ny Forlangende om, at Herskerne skulde vælges, og Valget kun gjælde for en bestemt Tid, Hovedformaalet for Folkepartiets Bestræbelser, hvor et saadant Parti fandtes, og herved tilsidesattes i høj Grad de Bestræbelser, man tidligere havde gjort for at begrænse Herskernes Magt. Efterhaanden som Kampen for at gjøre Herskernes Magt afhængig af Valg paa Tid vandt Terræn, begyndte man hist og her at tænke paa, at der var blevet lagt alt for megen Vægt paa Begrænsningen af selve Magten. Deri laa vel (kunde man synes) en Beskyttelse imod Herskere, hvis Interesser i Regelen stod i Mod-sætning til Folkets. Hvad man nu trængte til, var derimod, at Herskerne vare ét med Folket, saaledes at deres Interesse og Vilje faldt sammen med Folkets

Interesse og Vilje. Folket behøvede ikke at beskyttes imod sin egen Vilje, thi der var ingen Frygt for, at det skulde tyrannisere sig selv. Naar blot Herskerne bleve virkelig ansvarlige for Folket og let afsættelige af det, kunde det nok betro dem en hvilken som helst Magt, da det jo selv var i Stand til at give Forskrifter for dens Anvendelse. Deres Magt var kun Folkets egen Magt, der var sammentrængt i en til Udøvelse skikket Form. Denne Maade at tænke eller snarere at føle paa var almindelig hos den sidste Generation af Evropeas liberale og er tilsyneladende endnu den Dag i Dag fremherskende paa Fastlandet blandt dette Partis Tilhængere. Politiske Tænkere, som indrømme, at der bør sættes en Grænse for, hvad en Regering tør gjøre, undtagen med Hensyn til saadanne Regeringer, som efter deres Mening egentlig ikke burde existere, staa paa Fastlandet som glimrende Undtagelser. En lignende Anskuelse kunde nu vel have været fremherskende i England, dersom de Omstændigheder, der en Tid lang begunstigede den, vare blevne uforandrede.

Men saa vel naar Talen er om politiske og filosofiske Theorier som om enkelte Mennesker, gjælder det, at Held bringer Mangler og Svagheder for Dagen, som uden samme maaske vare blevne skjulte for bestandig. Den Sætning, at Folket ingen Grund har til at begrænse den Magt, som det udøver over sig selv, kunde synes uangribelig, saa længe den demokratiske Regering kun var et Dromme-

billede eller i det højeste noget, hvorom man læste i Bøger, at det en Gang i den graa Oltid havde existeret et eller andet Sted. Heller ikke var det nødvendigt, at denne Tro rystedes ved saadanne midlertidige Forvildelser som dem, den franske Revolution førte med sig, da de værste Udskejelser kun vare nogle faa Usurpatorers Værk og i intet Tilfælde kunde tilskrives de demokratiske Institutioners varige Virksomhed, men derimod et pludseligt og krampagtigt Udbrud mod den monarkiske og aristokratiske Despotisme. I Tidens Løb dannede der sig imidlertid en demokratisk Fristat, som udstrakte sig over en stor Del af Jordens Overflade og viste sig som et af de mægtigste Medlemmer af Nationernes Samfund, og den paa Valg og Ansvarlighed hvilende Regeringsform blev nu Gjenstand for de lagttagelser og Domme, som altid pleje at ledsage enhver stor, bestaaende Kjendsgjerning. Man erkjendte nu, at saadanne Fraser, som »Selvregering« og »Folkets Magt over sig selv« ikke ere de rette Udtryk for Sagsammenhængen. Det »Folk«, som udøver Magten, er ikke altid ét med det »Folk«, over hvem den udøves, og den saakaldte »Selvregering« har ikke den Betydning, at enhver regerer sig selv, men at enhver bliver regeret af alle andre. Folkets Vilje betyder desuden faktisk den Vilje, som raader hos den talrigste eller virksomste Del af Folket — hos Flertallet eller det Parti, hvem det lykkes at skaffe sig Anerkjendelse som Parti. Folket kan derfor i denne Be-

tydning meget vel ønske at undertrykke en Del af sine egne Medlemmer, og man trænger lige saa meget til Forholdsregler herimod som imod enhver anden Misbrug af Magten. Begrænsningen af den Magt, Regeringen udøver over Individerne, mister derfor ikke noget af sin Betydning, om ogsaa Magthaverne regelmæssig blive ansvarlige for Samfundet, det vil sige for det stærkeste Parti i det. Denne Opfattelse anbefaler sig ikke mindre til alle tænkende Mennesker end til Tilbøjeligheden hos hine vigtige Klasser af det evropæiske Samfund, med hvis virkelige eller indbildte Interesser Demokratiet er i Strid; den har derfor ogsaa uden Vanskelighed vundet Indgang, og i politiske Undersøgelser anfører man nu i Almindelighed »Flertallets Tyranni« som et af de Onder, imod hvilke Samfundet maa være paa sin Post.

Som andre Tyrannier blev Flertallets i Begyndelsen og bliver endnu i Almindelighed hovedsagelig kun for saa vidt Gjenstand for Frygt, som det virker gennem de offentlige Avtoriteters Handlinger. En grundigere Overvejelse viser dog, at naar Samfundet selv er Tyrannen — Samfundet taget som et hele lige over for de enkelte Individder, hvorefter det bestaar — ere dets Midler til at tyrannisere ikke begrænsede til de Handlinger, som det kan foretage sig ved Hjælp af de offentlige Avtoriteter. Samfundet kan udføre og udfører i Virkeligheden ogsaa sine egne Befalinger, og dersom det nu udsteder urigtige Befalinger istedenfor rigtige

eller overhovedet udsteder Befalinger med Hensyn til saadanne Anliggender, i hvilke det ikke burde blande sig, udøver det et socialt Tyranni, der for saa vidt er fordærveligere end mangan en Undertrykkelse, der udøves af Staten, som det, skjønt det vel i Almindelighed ikke betjener sig af de haardeste Straffe, dog lader langt færre Udveje aabne for den, der stræber imod, og trænger meget dybere ind i det daglige Liv og gjør selve Sjælen til Slave. Beskyttelse imod Tyranni fra Øvrighedens Side er derfor ikke tilstrækkelig, der behøves ogsaa Beskyttelse imod den herskende Menings og Tænkemaades Tyranni, imod Samfundets Tilbøjelighed til ogsaa ved andre Midler end borgerlige Straffe at paatvinge anderledes tænkende dets egne Meninger og Skikke som Levereregler; end videre behøves der Beskyttelse imod Samfundets Tilbøjelighed til at hæmme Udviklingen og til om muligt at hindre Dannelsen af enhver Individualitet, der ikke stemmer overens med dets Handlemaade, og til at tvinge alle Karakterer til at danne sig efter dets eget Mønster. Der gives en Grænse for den almene Menings Indblanding i den personlige Uafhængighed, og at finde denne Grænse og hævde den imod Overgreb, er ligesaa nødvendigt til Betryggelse af Menneskeslægstens Udvikling som Beskyttelse imod politisk Despotisme.

Men skjønt denne Sætning næppe vil blive bestridt i sin Almindelighed, er det praktiske Spørgsmaal, hvor man skal sætte denne Grænse — hvor-

ledes man passende skal skifte imellem den personlige Uafhængighed og den offentlige Myndighed — et Spørgsmaal, der næsten heltog holdent staar uafgjort. Hvad der giver ethvert Menneskes Liv Værd, afhænger fuldstændig af, at de øvrige Mennesker maa finde sig i, at der sættes Skranke for deres Handlefrihed. Nogle Forholdsregler maa derfor paabydes; først og fremmest maa dette ske ved Lov, men i mange Forhold, i hvilke Loven ikke virksomt kan gribe ind, maa det ske ved den offentlige Mening. Hvori disse Forholdsregler skulle bestaa, er et Hovedspørgsmaal ved Ordningen af de menneskelige Anliggender, og dog er det, naar man ser bort fra nogle af de mest indlysende Tilfælde, et af de Spørgsmaal, med Hensyn til hvis Besvarelse der er gjort mindst Fremskridt. Der er ikke to Tidsaldre og næppe to Lande, der have afgjort det paa samme Maade, og den Afgjørelse, som har fundet Sted i den ene Tidsalder eller i det ene Land, har vakt Forundring i den anden Tidsalder eller det andet Land, og dog forekommer det de Mennesker, der leve i en vis given Tidsalder eller i et vist givet Land, at det ikke frembyder større Vanskelighed, end om det var en Gjenstand, med Hensyn til hvilken Menneskeslægten altid havde været enig. De synes, at de Regeler, der gjælde hos dem, ere selvindlysende og ikke trange til nogen Retfærdiggjørelse. Denne næsten almindelige Illusion er et af de mange Exempler paa Vanens magiske Virkning, der ikke alene, saaledes som

Ordsproget siger, er den anden Natur, men stadig bliver forvexlet med den første. Dens Magt er paa dette Omraade saa meget mere gjennemgribende, som man her i Regelen anser det for unødvendigt at give Grunde for sine Meninger, hvad enten det nu er lige over for andre eller lige over for sig selv. Folk tro — og i denne Tro ere de blevne bestyrkede af mange, som kalde sig Filosoffer, at deres Følelser i saadanne Forhold veje mere end Grunde og gjøre Grunde overflødige. Hvad man i Virkeligheden tager til Rettesnor ved Bedømmelsen af de menneskelige Handlinger, er intet andet end det uvilkaarlige Ønske, som enhver nærer, om at det af alle andre skal kræves, at de skulle handle netop saaledes, som det behager ham og hans Meningsfæller. Der er rigtig nok ingen, der indrømmer, at han tager sin egen Tilbøjelighed til Maalestok for sin Dom, men en praktisk Dom, som ikke bliver understøttet af Grunde, kan dog kun gjælde for en enkelts Tilbøjelighed, og naar disse Grunde, saa snart saadanne blive anførte, kun ere en Appel til, hvad andre Personer ligeledes foretrække, saa er det endnu kun manges Tilbøjelighed istedenfor en enkelts. For de fleste Mennesker er deres Tilbøjelighed dog, naar de have fundet denne Støtte, ikke alene en fuldkommen tilstrækkelig, men endog deres eneste Grund for alle de Begreber om Moralitet, Smag og Sømmelighed, der ikke udtrykkelig indeholdes i deres religiøse Tro og den ledende Traad ved Fortolkningen af denne Tro. Menneskenes

Meninger om, hvad der fortjener Ros eller Dadel, ere som Følge heraf paavirkede af alle de mangfoldige Aarsager, som have Indflydelse paa deres Ønsker med Hensyn til andres Handlemaade, og som ere lige saa talrige som de, der bestemme deres Ønsker angaaende enhver anden Gjenstand: Undertiden deres Fornuft, til andre Tider deres Fordomme eller Overtro, ofte deres menneskekjærlige, ikke sjælden deres menneskeffjendske Tilbøjelighed, deres Misundelse eller deres Skinsyge, deres Indbildskhed eller deres Overmod, men hyppigere dog deres Ønsker og Frygt med Hensyn til dem selv, deres berettigede eller uberettigede Selvkjærlighed. Overalt, hvor der findes en herskende Klasse, stammer en stor Del af den sædelige Bevidsthed, der findes i Landet, fra denne Klasses Fordomme eller Bevidsthed om Overlegenhed. Det sædelige Forhold imellem Spartanere og Heloter, imellem Plantere og Negere, imellem Fyrster og Undersaatter, imellem fornemme og Pøbel, imellem Mænd og Kvinder har for en stor Del haft sit Udspring af Klasseinteresser og Klassefølelser, og de saaledes frembragte Anskuelser virke da igjen tilbage paa den herskende Klasses sædelige Følelser i dennes gjensidige Forhold. Hvor derimod en Klasse, som tidligere har været herskende, har mistet sin Overlegenhed, eller hvor dens Overlegenhed er forhadet, der bærer den herskende sædelige Følelse hyppig Præg af Modstand imod enhver Art Overlegenhed. En anden rig Kilde af Forskrifter, som Sædvane og Lov have

gjort hellige, saa vel med Hensyn til hvad man har at gjøre som at undlade — er Menneskenes Underdanighed imod de Tilbøjeligheder eller den Uvilje, som de forudsætte hos deres timelige Herskere eller hos deres Guder. Skjønt denne Underdanighed væsentlig er selvisk, er den dog ikke hyklerisk, den avler fuldkomment oprigtige Følelser af Afsky og har bevirket, at Menneskene brændte Kjættere og Hexe. Ved Siden af saa mange slette Indflydelser have Samfundets almindelige og aabenbare Interesser haft Del og det en stor Del i Ledelsen af den sædelige Følelse, mindre som Fornuftgrunde og for deres egen Skyld end som Følge af de Sympathier og Antipathier, som de fremkaldte, og Sympathier og Antipathier, som have lidet eller intet at gjøre med Samfundsinteresserne. have gjort sig gjældende med lige saa stor Styrke ved Ordningen af de sædelige Forhold.

De hos Samfundet eller en mægtig Del af det herskende Tilbøjeligheder og Utilbøjeligheder ere saaledes den Hovedfaktor, som praktisk har bestemt de Regeler, der, under den af Loven eller den offentlige Mening følgende Straf, ere fastsatte til almindelig Efterlevelse. Og i Almindelighed have de, som i Tanke og Følelse have været forud for Samfundet, undladt at angribe denne Tingenes Tilstand i Princippet, hvor meget de end i enkelte Tilfælde kom i Strid med den. De have snarere beskjaftiget sig med at undersøge, i hvilken Retning

Samfundets Tilbøjeligheder eller Utilbøjeligheder skulde vende sig, end med det Spørgsmaal, om dets Tilbøjeligheder eller Utilbøjeligheder skal være en Lov for de enkelte. De have foretrukket at anstrænge sig for at forandre Menneskenes Følelser i de Punkter, med Hensyn til hvilke de selv havde kjætterske Meninger, istedenfor til Frihedens Forsvar at gjøre fælles Sag med Kjættene i det hele. Det eneste Tilfælde, hvor flere end et Par enkelte Individider principmæssig have indtaget dette højere Standpunkt og konsekvent hævdet det, findes paa den religiøse Tros Omraade — en meget lærerig Omstændighed og ikke mindst derved, at den giver et højest slaaende Bevis paa den saakaldte moralske Sanses Fejlbarhed; thi *odium theologicum* hos en ærlig bigot er et af de utvetydigste Exempler paa moralsk Følelse. De, som først afkastede den Kirkes Aag, som kaldte sig den almindelige, vare i Regelen lige saa lidt villige, som selve hin Kirke til at taale religiøse Meningsforskjelligheder. Men da Kampens Hede var forbi, uden at noget Parti havde vundet fuldstændig Sejr, og enhver Kirke eller Sekt maatte lade sig nøje med det Haab, at hævde det engang vundne Terræn, bade de Mindretal, som ikke havde nogen Udsigt til at blive Flertal, dem, som de ikke kunde haabe at omvende, om Tilladelse til at afvige fra dem. Kun paa denne Kampplads blev derfor Individets Ret principmæssig og paa en omfattende Maade hævdet, og Samfundets Fordring paa at udøve Myndighed over anderledes tænkende

aabent bekæmpet. De store Forfattere, hvem Verden skylder den religiøse Frihed, som den besidder, have for det meste hævdet Samvittighedsfriheden som en ukrænkelig Rettighed og ubetinget nægtet, at et menneskeligt Væsen er ansvarligt for andre for sin religiøse Tro

Saa naturlig er dog Intolerance for Menneskene i alt, hvad der i Sandhed ligger dem paa Hjærtet, at Religionsfrihed næppe noget Sted praktisk er bleven realiseret, undtagen hvor den religiøse Lige-gyldighed, som ikke holder af at blive forstyrret af theologiske Stridigheder, har kastet sit Lod i Vægt-skaalen. Næsten alle religiøse, endog i de mest frisindede Lande, indrømme kun Tolerancen med stiltiende Forbehold. Den ene finder sig i Mod-sigelse i Sager, der angaa Kirkens Administration, men ikke i dogmatiske Spørgsmaal, en anden vil taale enhver, kun ikke en Papist eller Unitar, en tredje enhver, der tror paa en aabenbaret Religion, nogle faa udstrække deres Tolerance endnu lidt videre, men kræve dog Troen paa en Gud og et andet Liv. Og overalt, hvor Flertallets Følelse endnu er ægte og stærk, har det kun i ringe Grad slaaet af paa sin Fordring om Eneherredømmet.

I England er den offentlige Menings Aag som Følge af vor ejendommelige historiske Udvikling maaske mere trykkende, men det Aag, Loven paa-lægger, lettere end i de fleste andre evropæiske Lande, og man vaager med stor Skinsyge over, at den lovgivende og udøvende Magt ikke blander sig

i de enkelte Individuers private Liv, ikke saa meget af Retsagtelse for den individuelle Frihed, som paa Grund af den endnu bestaaende Sædvane: i Regeringen at se en Folket fjendtlig Magt. Flertallet har endnu ikke lært at betragte Regeringens Magt som sin Magt eller dens Meninger som sine Meninger. Naar dette engang sker, vil den individuelle Frihed sandsynligvis i lige saa høj Grad være udsat for Overgreb fra Regeringens Side, som den nu allerede er det fra den offentlige Mening. Nu for Tiden rører der sig dog en levende Modstand imod ethvert Forsøg paa ved Lovbestemmelser at indskrænke den individuelle Frihed i saadanne Forhold, i hvilke man hidtil ikke har været vant til nogen Indblanding, og denne Modstand finder Sted, uden at man i nogen som helst Henseende gjør sig det klart, om det vedkommende Forhold ligger inden for det Omraade, som med Rette maa tilkomme Regeringsvirksomheden eller ikke, saa at denne Følelse, hvor yderst heldbringende den ogsaa i det hele virker, dog maaske i enkelte Tilfælde lige saa ofte er slet anbragt som velbegrundet. Om en Maalestok, efter hvilken man afgjør, om Regeringens Indskriden er tilladelig eller ikke, er der ingen Tale. Enhver dommer efter sin egen personlige Tilbøjelighed. Der er mange, der gjerne ville opfordre Regeringen til at skride ind, naar de tro, at der kan udrettes noget godt eller forebygges noget ondt, medens andre hellere ville udholde ethvert Samfundsonde end beslutte sig til at udvide den

Kreds af Forretninger, som Regeringen udøver, med en ny. Ligeledes er enhver, der i et særligt Tilfælde stiller sig paa den ene eller den anden Side, i Regelen kun ledet af sine Følelsers almindelige Retning, eller ogsaa af den større eller mindre Interesse, som han har i det særlige Tilfælde, eller endelig af den større eller mindre Vished om, at Regeringen ikke vil gaa frem efter hans eget Ønske, meget sjælden af en fast begrundet Overbevisning om Regeringsmagts egentlige Opgave og Grænse. Som Følge af denne Principløshed har den ene Side for Øjeblikket maaske lige saa tit Uret som den anden; efter min Mening paakalder man omtrent lige saa ofte med Uret Regeringens Mellemkomst som man med Uret tilbageviser den.

I dette Skrift stille vi os nu den Opgave, at paavise en meget simpel Grundsætning, som ubetinget skal regulere Samfundets Indblanding med Tvang eller Kontrol i Individets Anliggender, og det, hvad enten de Midler, der anvendes, ere fysisk Magt i Form af lovlige Straffe, eller bestaa i den offentlige Menings moralske Tvang. Denne Grundsætning er, at det eneste Øjemed, som kan berettigede Mennesker, enkelte Individuer eller en Samling af saadanne, til at blande sig i andres Handlefrihed, er Selvforsvar; at det eneste Øjemed, i hvilket man med Rette kan bruge Magt mod et hvilket som helst Medlem af et civiliseret Samfund imod vedkommendes Vilje, er det at forebygge, at andre lide Skade. Omsorg for hans eget Vel, ligegyldigt om

det er det fysiske eller moralske, er ingen tilstrækkelig Grund dertil. Man kan ikke med Rette tvinge ham til at gjøre eller undlade noget, fordi det vilde være bedre for ham, fordi det vilde gjøre ham lykkeligere, fordi det — efter andres Mening — er fordelagtigt eller endog rigtigt. Disse Hensyn afgive gode Grunde til at gjøre ham Forestillinger, til at overbevise ham, til at overtale ham, til at benfalde ham, men ikke til at tvinge ham, eller i Fald han handler anderledes, til at hjemsøge ham med et eller andet Onde. For at nogen kan være berettiget hertil, maa den Handling, som man vil hindre ham i at foretage, være en saadan, at den paafører en Tredjemand Skade. Den eneste Del af sit Forhold, for hvilken man skylder Samfundet Regnskab, er den som angaar andre. I hvad der kun vedrører en selv, er ens Uafhængighed ubegrænset, over sig selv, over sit Legeme og sin Aand er Individet suverænt.

Vi behøve næppe at bemærke, at denne Lære kun har Hensyn til saadanne menneskelige Væsener, hvis Evner ere fuldt udviklede. Vi tale ikke om Børn eller unge Mennesker, der ere under den Alder, som Loven fastsætter for Mandens eller Kvindens Myndighed. Den, der befinder sig i den Tilstand, at andre maa sørge for ham, maa beskyttes saa vel imod sine egne Handlinger som imod ydre Forurettigelser. Af den samme Grund kunne vi her lade de lidet udviklede Samfundstilstande, i

hvilke Slægten selv kan anses for mindreaarig, ude af Betragtning.

De første Skridt paa Vejen til selvstændig Udvikling ere saa vanskelige, at man med Hensyn til Midlerne sjælden har noget Valg, og en Hersker, der er opfyldt af Fremskridtets Aand, er berettiget til at gribe til ethvert Middel for at opnaa et Maal, som maaske ellers vilde være uopnaaeligt. Despotismen er en berettiget Regeringsform lige over for Barbarer, forudsat, at Fremskridtet er Maalet, og at Midlerne faktisk blive retfærdiggjorte ved Opnaaelsen af dette Maal. Friheden som Princip taaler ingen Anvendelse paa den Tingenes Tilstand, som ligger forud for den Tid, i hvilken Menneskene ere blevne i Stand til Fremskridt ved den Magt, som ligger i en fri og alsidig Diskussion. Indtil dette Tidspunkt er kommet, er der intet andet Valg for dem, end ubetinget at underkaste sig en Akbars eller Karl den stores Vilje, hvis de ere saa lykkelige at finde en saadan. Men saa snart Menneskeheden har opnaaet denne Evne, og det er blevet muligt ved Overbevisning og Overtalelse at lede den til sit eget bedste (et Udviklingstrin, som for længe siden er opnaaet af alle de Folkeslag, som vi her tage Hensyn til), er Tvang, ligegyldigt om den bliver udøvet umiddelbart eller i Form af Lidelser og Straffe imod de gjenstridige, som et Middel til deres eget Vel, ikke længere tilladelig, eller kun for saa vidt tilladelig, som Hensynet til andres Sikkerhed kræver, at den finder Sted.

Det er maaske passende her at bemærke, at jeg giver Afkald paa enhver Fordel, som jeg til bedste for min Bevisførelse vilde kunne udlede af den abstrakte Ret (som noget af Nytten uafhængigt). Jeg betragter Nytten som den sidste Instans ved Behandlingen af alle ethiske Spørgsmaal, men rigtig nok Nytten i Ordets videste Betydning, grundet paa Menneskets vedvarende Interesser som fremadskridende Væsen. Disse Interesser, det paastaar jeg, retfærdiggjøre kun den individuelle Selvbestemmelses Underkastelse under ydre Tvang med Hensyn til de Handlinger, som vedrøre andres Vel. Saafremt nogen foretager sig en Handling, der har skadelige Følger for andre, saa er dette en aabenbar Grund til at straffe ham med lovlige Midler, og, hvor disse ikke uden Fare kunne anvendes, ved almindelig Misbilligelse. Ogsaa til Handlinger, som medføre umiddelbar Nytte for andre, kan man i mange Tilfælde med Rette blive tvungen, saaledes til at vidne for en Domstol, til at udrede en billig Del af de Omkostninger, som medgaa til det almindelige Forsvar, eller til en eller anden fælles Ydelse, som er nødvendig for det Samfunds Vel, hvis Beskyttelse man nyder; fremdeles til at vise enkelte Personer Velgjerninger, f. Ex. at redde et Menneskes Liv eller at beskytte værgeløse imod Mishandling, og i et hvert Tilfælde, i hvilket noget saadant er vor aaabenbare Pligt, kan Samfundet drage os til Ansvar for Undladelsen af

at opfylde denne Pligt. Man kan tilføje andre et Onde ikke blot ved sine Handlinger men ogsaa ved sin Undladelse af at handle, og i begge Tilfælde er man ansvarlig for den Skade, som er en Følge deraf. Dog kræver det sidste Tilfælde en langt forsigtigere Anvendelse af Tvang end det første. Ansvarlighed for den Skade, man tilføjer andre, er Regelen, Ansvarlighed for det Onde, som man ikke forebygger, er, udtrykt sammenlignelsesvis, Undtagelsen. I alt, hvad der angaar Individets ydre Forhold, er det de jure ansvarligt lige over for dem, hvis Interesser staa paa Spil og, om det er nødvendigt, over for Samfundet som deres Beskytter. Der er ofte gode Grunde til ikke at drage den enkelte til Ansvar, men disse Grunde maa skrive sig fra særlige Hensigtsmæssighedshensyn i det enkelte Tilfælde; enten fordi det er et Tilfælde, i hvilket det i det hele taget er sandsynligt, at han vil handle langt bedre, naar han bliver overladt til sig selv, end naar Samfundet kontrollerer ham paa nogen af de Maader, paa hvilke det har i sin Magt at øve Kontrol over ham, eller fordi Forsøget paa at kontrollere ham vilde fremkalde andre Onder, der ere større end dem, som det var Hensigten at forebygge. Saa ofte Grunde af denne Art udelukke Berettigelsen til at fremtvinge Ansvarlighed, burde den handlende selv indtage det ledige Dommersæde for at beskærme andres Interesser, der ikke have nogen ydre Beskyttelse, og han bør dømme sig selv

desto strængere, da Tilfældets særlige Beskaffenhed udelukker hans Medmenneskers Dom.

Der gives dog en Kreds af Handlinger, i hvilke Samfundet, som noget fra Individerne forskjelligt, kun har en indirekte Interesse, hvis det overhovedet har nogen, en Kreds, der omfatter hele den Del af en Persons Leven og Virken, som kun berører ham selv, eller hvis den tillige berører andre, saa dog kun med deres fri, frivillige og ærlig opnaaede Samtykke og Indvilligelse. Naar jeg siger: kun ham selv, mener jeg direkte og i første Række, thi alt det, som berører ham selv, kan ogsaa igjennem ham berøre andre, og den Indvending, som mulig kan grundes paa denne Tilfældighed, skal blive belyst i det følgende. Her befinde vi os paa den menneskelige Friheds vigtigste Omraade. Det omfatter for det første Samvittighedens Rige og begrunder saaledes Fordringen om Samvittighedsfrihed i den mest omfattende Betydning af Ordet, Frihed til at tænke og føle, og endelig ubetinget Frihed til at tilkjendegive sin Mening om alle Gjenstande, hvad enten de ere praktiske eller theoretiske, videnskabelige, moralske eller theologiske. Friheden til at tilkjendegive og offentliggjøre sin Mening falder tilsyneladende ind under en anden Grundsætning, da den angaar Handlinger, som have Indflydelse paa andres Interesser; men da den dog er næsten lige saa vigtig som selve Tænkefriheden og for en stor Del beror paa de samme Grunde, lader den sig praktisk ikke afhandle særskilt. For det andet fordrer

denne Grundsætning Frihed i Valget af Livsstilling og anden Beskæftigelse, Ret til at indrette vort Liv, saaledes som det passer for vor egen Karakter, Frihed til at handle efter vor Tilbøjelighed under Forudsætning af, at vi tage de mulige Konsekvenser, og saa længe vi ved vore Handlinger ikke tilføje vore Medmennesker noget ondt, ere de uberettigede til at lægge os Hindringer i Vejen, selv om de skulde anse vor Adfærd for taabelig, forkert eller urigtig. For det tredje følger af denne hver enkelts Ret Foreningsfriheden, hvorved forstaas Friheden til i en hvilken som helst Hensigt at forene sig med andre inden for de samme Grænser, d. v. s. for saa vidt der ikke herved bliver tilføjet dem nogen Skade, og under den Forudsætning, at de Personer, der have forenet sig, ere myndige, og at ingen ufrivillig eller under falske Foregivender er bleven draget ind i Foreningen.

Intet Samfund, i hvilket disse Friheder i det hele taget ikke anerkjendes, er frit, hvilken Regeringsform det end har, og intet er fuldstændig frit, i hvilket de ikke gjælde ubetinget og uden Indskrænkning. Den eneste Frihed, som fortjener Navnet, er Retten til at søge vort Vel paa vor egen Maade, saa længe vi ikke udelukke andre fra at opnaa deres eller lægge deres Anstrængelse for Opnaaelsen Hindringer i Vejen. Enhver er den retmæssige Vogter af sin legemlige, aandelige og moralske Sundhed, Menneskeheden vinder mere ved at lade enhver leve, som det synes ham bedst, end

ved at tvinge enhver til at leve saaledes, som alle andre finde for godt.

Skjønt denne Lære er alt andet end ny og for mange endog kan synes en forslidt Talemaade, saa er der dog næppe nogen Lære, der mere direkte staar i Strid med de bestaaende Meningers og Sædvaners almindelige Tendens. Samfundet har (efter sin Indsigt) i fuldkommen lige saa høj Grad anstrængt sig for at formaa Menneskene til at antage sine Begreber om personlig som om social Fuldkommenhed. Oldtidens Stater troede sig berettigede til (og de bleve opmuntrede dertil af Filosoferne) at regulere alle Dele af Privatlivet ved lovlige Forskrifter, paa Grund af den store Betydning, som enhvers hele aandelige og legemlige Dygtighed havde for Almenvellet, og denne Tænkemaade maatte være tilladelig i smaa, af mægtige Fjender omgivne, Fristater, som befandt sig i en bestandig Fare for at gaa under ved ydre Angreb eller indre Rystelser, og for hvilke en forbigaaende Slappelse med Hensyn til Energi og Disciplin saa let kunde blive skæbnesvanger, at de ikke kunde indlade sig paa at vente paa Frihedens heldbringende og blivende Virkninger. I den nyere Tid har den Omstændighed, at Staternes Omfang er større, og fremfor alt Adskillelsen af den gejstlige og verdslige Magt (som lagde Ledelsen af Menneskenes Samvittighed i andres Hænder end dem, som forvaltede deres verdslige Anliggender) vel forhindret en saadan Indgriben fra den lovgivende Magts Side i det private Livs

Anliggender; men de moralske Tvangsmidler bleve dog med endnu større Iver anvendte imod dem, der vovede at have afvigende Meninger med Hensyn til deres egne Anliggender end med Hensyn til Samfundets, tilmed da Religionens Indflydelse, det mægtigste Element, som har haft Del i Dannelsen af den moralske Følelse, næsten altid enten var besjælet af et Præsteskabs alle Livsforhold omspændende Herskesyge eller af Puritanismens Aand. Ogsaa staa nogle af Nutidens Reformatorer, hvis Lærdomme skulle danne den skarpeste Modsætning til Fortidens Religioner, med Hensyn til Krav paa aandeligt Herredømme ingenlunde tilbage for Kirker og Sekter, i Særdeleshed *August Comte*, hvis Fremtidsideal, saaledes som hans „*Système de politique positive*“ udvikler, i sig indeslutter intet mindre end Oprettelsen af et socialt Tvangsherredømme, der rigtig nok udøver sin Tvang mere ved Anvendelse af Moralen end ved Loven og som langt overgaar det Ideal, som den strengeste Tugtemester blandt de gamle Filosofer havde sat sig.

Afset fra enkelte Tænkeres ejendommelige Anskuelser, viser der sig i Verden en voxende Tilbøjelighed til i en utilbørlig Grad at udvide Samfundets Magt over den enkelte, nærmest ved Opinionens Magt og tillige ved Loven; og da alle Forandringer, som nu finde Sted, stile hen imod at gjøre Samfundet stærkt og den enkelte svag, saa er dette et Onde, som ikke (ligesom andre) truer med at forsvinde af sig selv, men tvært imod truer

med stadig at blive farligere. Menneskenes Tilbøjelighed til at foreskrive andre Undersaatter eller Medborgere deres egne Meninger og Tilbøjeligheder som Levereregeler, finde i nogle af de bedste og nogle af de sletteste Egenskaber i vor Natur en saa kraftig Støtte, at næppe noget andet end Mangel paa Magt formaar at holde den i Tømme; og da denne Magt ikke er i aftagende men i tiltagende, saa er der for Øjeblikket, i Fald der ikke kan rejses en stærk Skranke af moralsk Overbevisning imod dette Onde, kun Udsigt til at se det stadig gribe mere og mere om sig.

Det turde være hensigtsmæssigt, om vi, istedenfor strax at gaa ind paa selve Hovedspørgsmaalet, indskrænke os til en Gren af samme, med Hensyn til hvilken den her fremsatte Grundsætning, om ikke fuldstændig, saa dog til en vis Grad er anerkjendt af den offentlige Mening. Denne Gren er Tænkefriheden, hvorfra det imidlertid er umuligt at adskille den dermed beslægtede Menings-tilkjendegivelse ved Ord og Skrift. Skjønt disse Friheder i en betydelig Grad danne en Del af den politiske Bekjendelse i alle de Lande, som vedkjende sig religiøs Tolerance og fri Institutioner, ere de Grunde, de filosofiske som de praktiske, paa hvilke de hvile, maaske ikke saa kjendte af den almindelige Bevidsthed og heller ikke saa grundig tilegnede af mange af Opinionens Førere, som man vel skulde vente. Disse Grunde strække sig i Følge deres Natur ingeniunde blot til denne Del af den

foreliggende Gjenstand, og en grundig Drøftelse af denne Del af Spørgsmaalet vil følgelig danne den mest passende Indledning til det øvrige. Deri ligger ogsaa min Undskyldning, naar der, i hvad jeg nærmest har at meddele, kun findes lidet nyt, og naar jeg overhovedet endnu en Gang vover at udtale mig om et Æmne, der nu i tre Aarhundreder saa ofte er blevet drøftet.

Andet Kapitel.

Om Tænke- og Talefriheden.

Den Tid er forhaabentlig forbi, da et Forsvar for »Pressefriheden«, som et Værn imod en fordærvet eller tyrannisk Regering, er nødvendigt. Vi tør formode, at der nu ikke behøves nogen Bevisførelse, hvorved det godtgjøres, at det ikke bør tillades en lovgivende eller udøvende Magt, hvis Interesser ikke falde sammen med Folkets, at foreskrive dette Meninger og at bestemme, hvilke Lærdomme og hvilke Argumenter det skal have Lov til at høre. Denne Side af Spørgsmaalet er desuden saa ofte og saa sejrrig bleven belyst af tidligere Skribenter, at det ikke er nødvendigt særlig at gaa ind herpaa paa dette Sted. Skjønt den engelske Lovgivning i Pressesager endnu den Dag i Dag er lige saa servil, som den var paa Huset Tudors Tid, er der dog liden Fare for, at den virkelig skulde bringes i Anvendelse imod politisk Talefrihed, undtagen under en forbigaaende Panik, naar Frygt for Oprør faar Ministre og Dommere til at gaa fra Sans og Samling*); og i Almindelighed behøver

*) Disse Ord vare næppe skrevne, før Regeringens Presseforfølgelser i 1858 indtraf, ligesom for paa en eftertrykkelig Maade at modsige dem. Denne

man ikke i konstitutionelle Lande at frygte for, at Regeringen, hvad enten den er fuldstændig ansvarlig

slet betænkte Indblanding i den offentlige Talefrihed har imidlertid ikke bevæget mig til at forandre et eneste Ord i Texten, og den har heller ingenlunde svækket min Overbevisning om, at — naar der ses bort fra Øjeblikke, i hvilke Folk gribes af Skræk — den Tid er forbi i vort Land, da politiske Meningsudvexlinger medførte Lidelser og Straf; thi for det første vedblev Regeringen ikke med Forfølgelserne, og for det andet var det egentlig ikke politiske Forfølgelser. Det, man paaklagede, var ikke det, at man kritiserede Institutioner eller Regeringens Handlinger eller Medlemmer, men det, at man udbredte en formentlig umoralsk Lære: Tilladeligheden af at myrde Tyranner.

Hvis det nærværende Kapitels Bevisførelse er holdbar, burde der være den fuldstændigste Frihed til, som en ethisk Samvittighedssag at bekjende sig til og at forhandle om en hvilken som helst Lære, hvor umoralsk den end kan anses for at være. Det vilde derfor være uden Betydning og ikke paa sin Plads her at undersøge, om den nævnte Lære fortjener at betegnes som umoralsk. Jeg skal indskrænke mig til at sige, at Sagen altid har hørt til Moralens aabne Spørgsmaal; at hele Nationer og nogle af de bedste og viseste Mænd have anset det ikke for en Forbrydelse, men for en ophøjet Dyd, naar en privat Borger har ihjelslaet en Forbryder, der ved at sætte sig over Loven har stillet sig uden for den lovlige Straf og Kontrolls Rækkeve; og at en saadan Handling, hvad enten den er rigtig eller urigtig, ikke bør betragtes som Mord, men som Borgerkrig. Som saadan kan, efter min Mening,

lige over for Folket eller ej, ofte skulde forsøge paa at kontrollere Ytringsfriheden, med mindre den ved at gjøre det gjør sig til Organ for Folkets almindelige Intolerance. Lad os derfor forudsætte, at Regeringen er fuldstændig enig med Folket og aldrig tænker paa at anvende nogen Tvangsmagt undtagen i Overensstemmelse med det, den anser for at være Folkets Stemme. Saa benægter jeg, at Folket har Ret til at udøve saadan Tvang enten umiddelbart eller ved sin Regering. Selv denne Magt er uberettiget, og den bedste Regering har ikke større Adkomst til den end den sletteste. Den er endog maaske skadeligere, naar den udøves i Overensstemmelse med den offentlige Mening, end naar den er i Strid hermed. Naar hele Menneskeslægten minus én havde samme Mening, og kun ét Menneske var af modsat Mening, vilde Menneskeslægten ikke være mere berettiget til at paabyde dette Menneske Tavshed, end han — hvis han havde Magten dertil — vilde være berettiget til at paabyde Menneskeslægten Tavshed. Var en Mening en personlig Ejendom, der kun havde Værdi for

Ansporingen hertil i et bestemt Tilfælde være strafbar, men kun hvis der virkelig paafølger en Handling, og en sandsynlig Forbindelse mellem Handlingen og Opmuntringen hertil i det mindste kan paavises. Selv da er det ikke en fremmed Regering, men alene den paagjældende Regering, der som et Selvforsvar er berettiget til at straffe Angreb, der rettes mod dens Tilværelse.

Ejeren; var en Forhindring i Nydelsen af den kun en privat Forurettelse, — vilde det gjøre nogen Forskjel, om denne Forurettelse tilføjedes nogle faa eller mange. Men det, der er særlig skadeligt ved at forhindre Udtalelsen af en Mening, er, at der herved begaas et Rov imod Menneskeslægten; imod Efterslægten lige saa vel som imod den nærværende Slægt; imod dem, der afvige fra Meningen endnu mere end mod dem, der slutte sig til den. Er den undertrykte Mening rigtig, berøver man Folk Lejligheden til at ombytte Vildfarelsen med Sandheden; er den urigtig, miste de, hvad der næsten er lige saa stort et Gode, den klare Opfattelse og den livlige Følelse af Sandheden, der frembringes ved dens Sammenstød med Vildfarelsen.

Det er nødvendigt at betragte disse to Muligheder særskilt, af hvilke enhver har sin tilsvarende Gren af Bevisførelsen: — vi kunne aldrig være visse paa, at den Mening, vi bestræbe os for at undertrykke, er usand; og vare vi visse herpaa, vilde Undertrykkelsen af den dog være et Onde.

For det første: Den Mening, man forsøger at undertrykke ved Magt, er muligvis sand. De, der ønske at undertrykke den, benægte naturligvis dens Sandhed; men de ere ikke ufejlbare. De have ingen Myndighed til at afgjøre Spørgsmaalet for hele Menneskeslægten og udelukke alle andre fra Midlerne til at bedømme det. At nægte at høre en Mening, fordi de ere visse paa, at den er urigtig, vil sige, at deres Vished er det samme som absolut

Vished. Al Undertrykkelse af Ytringsfrihed er det samme som at gjøre Krav paa Ufeilbarhed. For-
dømmelsen af en saadan Undertrykkelse kan bero
ved dette almindelige Argument, der ikke er ringere,
fordi det er almindeligt.

Ulykkeligvis for Menneskenes sunde Dømme-
kraft har den Kjendsgjerning, at de ere fejlbare, i
Praxis langt fra den Vægt, der altid indrømmes
den i Theorien; thi medens enhver véd om sig
selv, at han kan fejle, anse faa det for nødvendigt at
tage Forholdsregler herimod, ligesom de heller ikke
indrømme Muligheden af, at den Mening, paa hvis
Sandhed de ere visse, muligvis kan være et Exempel
paa de Vildfarelser, som de selv indrømme, at de
kunne gjøre sig skyldige i. Absolute Fyrster eller
andre, der ere vante til en ubegrænset Lydighed, føle
sædvanligvis den fuldstændigste Tillid til deres egne
Meninger i næsten alle Spørgsmaal. Mere heldig
stillede Mennesker, der undertiden høre deres Me-
ninger bestrides, og som ikke ere aldeles uvante
med at blive rettede, naar de fejle, sætte kun den
samme ubundne Tillid til de af deres Meninger, der
deles af dem, med hvem de omgaas, eller efter hvem
de sædvanlig rette sig; thi i jo højere Grad en Mand
mangler Tillid til sin egen personlige Dømmekraft, i
des højere Grad støtter han sig sædvanlig med
fuldstændig Tillid til »Verdens« Ufejlbarhed i Al-
mindelighed. Og for hver enkelt vil »Verden« sige
den Del heraf, med hvilken han kommer i Berø-
ring: hans Parti, hans Sekt, hans Kirke, hans Sam-

fundsklasse; den Mand, for hvem dette Ord betyder noget saa omfattende som hans Land eller hans Tid, kan sammenlignelsesvis næsten kaldes liberal og højsindet. Heller ikke røkkes hans Tro paa denne kollektive Myndighed i mindste Maade derved, at han ser, at andre Tider, Lande, Sekter, Kirker, Klasser og Partier have tænkt og endnu tænke det stik modsatte. Han overlader sin egen „Verden« Ansvar for at have Ret lige over for andre Folks anderledes tænkende »Verdener«, og han lader sig aldrig forurolige ved Tanken om, at det er et rent Tilfælde, der har bestemt, hvilken af disse talrige »Verdener« der skal være Gjenstand for hans Tillid, og at de samme Aarsager, der have gjort ham til en Tilhænger af Statskirken i London, vilde have gjort ham til en Tilhænger af Buddha eller Con-fu-tso i Peking. Dog er det i sig selv saa indlysende, som noget Bevis kunde gjøre det, at Tidsaldere ikke ere mere ufejlbare end de enkelte Mennesker. Enhver Tid har jo haft mange Meninger, som følgende Tider ikke alene have anset for urigtige, men for absurde, og lige saa sikkert som det er, at mange Meninger, der en Gang vare almindelige, forkastes af Nutiden, lige saa sikkert er det, at mange Meninger, der nu almindelig antages, ville blive forkastede af kommende Tider.

Den Indvending, man sandsynligvis vil gjøre mod dette Argument, vil rimeligvis iklæde sig omtrent en saadan Form, som den følgende. Man anmasser sig, vil man sige, ikke i nogen højere Grad Ufejl-

barhed ved at forbyde Udbredelsen af Vildfarelser, end naar den offentlige Myndighed i en hvilken som helst anden Sag handler efter eget Skjøn og paa eget Ansvar. Menneskene have faaet Dømmekraften for at bruge den. Skal man sige dem, at de overhovedet ikke bør bruge den, fordi de kunne misbruge den? At nedlægge Forbud mod det, de anse for at være skadeligt, er ikke det samme som at gjøre Krav paa en aldrig fejlende Dømmekraft; men det er en Opfyldelse af den Forpligtelse, der trods deres Fejlbarhed paahviler dem til at handle efter samvittighedsfuld Overbevisning. Hvis vi aldrig maatte handle i Overensstemmelse med vore Meninger, fordi disse Meninger kunne være urigtige, maatte vi undlade at varetage alle vore Interesser og at opfylde alle vore Pligter. En Indvending, der gjælder al Handling i Almindelighed, kan ikke være nogen gyldig Indvending mod nogen Handling i Særdeleshed. Det er Regeringens og den enkeltes Pligt at danne sig saa rigtige Meninger som muligt, at danne dem med Omhu og aldrig paatvinge nogen dem, med mindre de ere ganske visse paa at have Ret. Men naar man er ganske vis i sin Sag (vil man indvende), er det ikke Samvittighedsfuldhed men Fejghed at vige tilbage for at handle i Overensstemmelse med sin Mening og at tillade, at Lærdomme, som man efter sin Overbevisning anser for farlige for Menneskeslægten's Velfærd enten i dette eller i det andet Liv, udbredes uden Modstand, blot fordi andre Folk i mindre oplyste Tider

have forfulgt Meninger, der nu anses for sande. Lad os bestræbe os for, vil man sige, ikke at gjøre os skyldige i den samme Fejltagelse; Regeringer og Nationer have fejlet i andre Ting, der dog ikke nægtes at være Sager, i hvilke de med Rette kunne udøve deres Magt: de have paalagt slette Skatter og ført uretfærdige Krige. Skulde vi af den Grund ikke paalægge nogen Skat eller føre nogen Krig, i hvor høj en Grad vi end udæskes hertil? Mennesker og Regeringer maa handle saa godt, som det er dem muligt. Der eksisterer ingen absolut Vished; men der haves dog en Vished, som er tilstrækkelig stor for det menneskelige Livs Maal. Vi bør og maa anse vor Mening for sand, naar den skal lede vor Handlemaade, og det er ingen Anmasselse, naar vi forbyde slette Mennesker at forðærve Samfundet ved Udbredelsen af Meninger, som vi anse for falske og skadelige.

Jeg svarer herpaa, at der deri ligger en langt større Anmasselse. Der er en meget stor Forskjel mellem at anse en Mening for sand, fordi den ikke er bleven gjendreven, uagtet der var al Lejlighed til at bestride den, og at paastaa, at en Mening er sand, i det Øjemed ikke at tillade dens Gjendrivelse. Fuldstændig Frihed til at angribe og modsige er netop den nødvendige Betingelse, for at vi kunne gjøre vore Meninger til Rettesnor for vor Handlen, og paa ingen andre Betingelser kan et Væsen med menneskelige Evner have nogen begrundet Tillid til sine Meningers Rigtighed.

Lad os betragte saa vel Meningernes Historie som det menneskelige Livs sædvanlige Gang, og spørg os selv, hvilken Omstændighed det maa tilskrives, at det ikke staar værre til med begge, end Tilfældet er. Ganske vist ikke den i den menneskelige Aand liggende Styrke; thi i Sager, der ikke ere selvindlysende, ere ni og halvfems af hundrede Mennesker ude af Stand til at fælde nogen Dom; og den enes Evne hertil er kun forholdsvis; thi Flertallet af enhver forgangen Slægts fremragende Mænd havde mange Meninger, om hvilke man nu véd, at de ere urigtige, og gjorde eller bifaldt meget, som ingen nu vilde finde rigtigt. Hvoraf kommer det da, at der i det hele i Menneskeheden er en Overvægt af fornuftige Meninger og af fornuftig Handlemaade? Hvis der virkelig er en saadan Overvægt — og det maa der være, med mindre de menneskelige Anliggender ere og altid have været i en næsten fortvivlet Tilstand --, saa skyldes den en Egenskab i den menneskelige Aand, der er Kilden til alt agtværdigt hos Mennesket, hvad enten han betragtes som et intellektuelt eller moralsk Væsen, nemlig den Egenskab, at han kan rette sine Vildfarelser. Han er i Stand til at rette sin Vildfarelse ved Hjælp af Meningsudvexling og Erfaring. Ikke ved Erfaringen alene: der maa finde Udveksling af Meninger Sted for at vise, hvorledes Erfaringen skal fortolkes. En urigtig Handlemaade og urigtige Meninger give efterhaanden efter for Kjendsgjerninger og Bevisgrunde; men Kjendsgjerningerne og

Bevisgrundene maa fremføres, for at Aanden kan paavirkes. Meget faa Kjendsgjæringer ere selv i Stand til at fortælle deres egen Historie uden Kommentarer, hvorved deres Betydning forklares. Naar den menneskelige Dømmekrafts hele Værdi og Styrke afhænger af den Ejendommelighed, at den kan rettes, naar den fejler, saa kan der kun sættes Lid til den, naar Midlerne til at rette den bestandig have ved Haanden. Betragte vi et Menneske, hvis Dømmekraft virkelig fortjener Tillid, hvad skyldes saa det? Det skyldes den Omstændighed, at hans Aand har været modtagelig for Kritik af hans Meninger og Handlemaade. Det skyldes den Omstændighed, at det har været hans Vane at høre paa alt, hvad der kunde siges imod ham, at nyde godt af det deri, der var rigtigt, og at udvikle for sig og lejlighedsvis for andre det deri, der var sofistisk. Det skyldes den Omstændighed, at han har følt, at den eneste Maade, paa hvilken et menneskeligt Væsen kan nærme sig til en fuldstændig Forstaaelse af en Sag, er ved at høre, hvad Mennesker af de forskjelligste Meninger kunne sige derom, og ved at studere alle de Maader, paa hvilke den kan betragtes af de forskjellige Aandsretninger. Ingen vis Mand erhvervede nogen Sinde sin Visdom paa anden Maade end denne, og den menneskelige Aands Natur tillader heller ikke at erhverve Visdom paa anden Maade. Den stadige Sædvane at rette og fuldstændiggjøre sin egen Mening ved at stille den sammen med andres, er

saa langt fra at foraarsage Tvivl og Betænk-
heder, naar den skal udføres i Praxis, at den tvært
imod er den eneste sikre Grundvold, hvorpaa man
kan bygge en berettiget Tillid til den; thi naar
man er fortrolig med alt, hvad der i det mindste
aabenbart kan siges imod den; naar man har ind-
taget en bestemt Stilling lige over for Modstandere,
og man véd med sig selv, at man har søgt Ind-
vendinger og Vanskeligheder i Stedet for at undgaa
dem, og ikke har udelukket noget Lys, der kunde
kastes paa Gjenstanden, ligegyldig fra hvilken Kant,
— saa har man Ret til at anse sin Mening for
bedre end en hvilken som helst anden Persons eller
hvilken som helst Mængdes, der ikke er gaaet frem
paa en lignende Maade.

Det er ikke for meget at forlange, at hvad
Menneskehedens viseste Mænd, de, der ere mest
berettigede til at have Tillid til deres egen Dom,
anse for nødvendigt for at retfærdiggjøre denne
Tillid, ogsaa gjøres til Pligt for denne blandede
Samling af nogle faa vise og mange Taaber, der
kaldes Publikum. Den mest intolerante af alle
Kirker, den romersk-katholske, antager jo endog ved
en Helgens Kanonisation og hører taalmodig paa
»Djævelens Advokat«. Den helligste Mand kan,
synes det, ikke komme til sin Ære efter Døden,
for alt, hvad Djævelen kunde sige imod ham, er
hørt og vejet. Hvis den newtonske Filosofi ikke
maatte bestrides, kunde Menneskene ikke engang
om dens Sandhed føle sig saa fuldstændig over-

beviste, som de nu gjøre. De Anskuelser, vi have bedst Garanti for, skyldes deres Sikkerhed den stadige Opfordring, hele Verden har til at bevise, at de ere ugrundede. Hvis denne Opfordring ikke modtages, eller hvis den modtages, og Forsøget brister, — ere vi endnu langt fra at have naaet Vished; men vi have handlet saa godt, som det er muligt under den menneskelige Fornufts nuværende Tilstand; vi have ikke forømt noget, der kunde give Sandheden Udsigt til at naa os: hvis Kamppladsen holdes aaben, tør vi haabe, at hvis der er en bedre Sandhed, vil den blive funden, naar den menneskelige Aand er i Stand til at modtage den, og indtil da maa vi stole paa, at vi ere komne Sandheden saa nær, som det er muligt paa vor Tid. Dette er den Grad af Vished, et fejlbart Væsen kan naa, og dette er den eneste Maade, hvorpaa den kan naas.

Det er besynderligt, at Folk kunne indrømme Gyldigheden af Beviserne for Talefriheden, men gjøre Indvendinger imod, at de »sættes paa Spidsen«; de se altsaa ikke, at hvis Grundene ikke holde Stik i et yderliggaaende Tilfælde, holde de ikke Stik i noget som helst Tilfælde. Det er besynderligt, at de bilde sig ind, at de ikke gjøre Krav paa Ufejlbarhed, naar de indrømme, at der burde være Talefrihed i alle Spørgsmaal, der muligvis kunne være tvivlsomme, men mene, at det bør forbydes, at en eller anden bestemt Grundsætning eller Lære bestrides, fordi den er saa vis, — det

vil sige: fordi de ere visse paa, at den er vis. At betegne en Sætning som vis, saa længe der er nogen, der vilde benægte dens Vished, hvis han fik Lov hertil, uden at han dog faar Lov hertil. er det samme som at paastaa, at vi og de, der ere enige med os, sidde til Doms over dens Vished, og det uden at høre den anden Part.

I Nutiden, der er bleven betegnet som »blottet for Troen, men bange for Tvivlen«, ere Folk ikke saa meget overbeviste om deres Meningers Sandhed, som om, at de ikke vide, hvad de skulle gjøre uden dem, og heraf følger, at en Menings Krav paa at blive beskyttet mod offentlige Angreb ikke saa meget støttes paa dens Sandhed, som paa dens Betydning for Samfundet. Der er, paastaas der, visse Trossætninger saa nyttige, for ikke at sige uundværlige for Velværet, at det lige saa meget er Regeringens Pligt at beskytte dem som at beskytte Samfundets andre Interesser. I saa nødvendige Tilfælde, der saa umiddelbart ligge inden for Regeringens Omraade, maa, paastaar man, noget mindre end Ufejlbarhed berettigede, ja endog forpligte Regeringen til at handle i Overensstemmelse med sin af Folkets Flertal bekræftede Mening. Det paastaas ogsaa ofte, og det tænkes endnu oftere, at kun slette Mennesker kunne ønske at svække disse gavnlige Trossætninger, og der kan, mener man, ikke være noget urigtigt i at tvinge slette Mennesker og at forbyde, hvad kun de vilde gjøre. Denne Tænkemaade finder Berettigelsen til at paalægge Talefri-

heden Baand ikke i Læresætningernes Sandhed, men i deres Nytte, og den smigrer sig med den Tro, at den paa den Maade kan undgaa Beskyldningen for at gjøre Krav paa at anses for en ufejlbar Dommer over Meningerne. Men de, der saaledes tilfredsstille sig selv, se ikke, at Kravet paa Ufejlbarheden kun lægges over fra et Punkt til et andet. En Menings Nytte er selv et Spørgsmaal, der er lige saa omtvisteligt, og som tillader, ja trænger til Debat i samme Grad som selve Meningen. For at afgjøre, om en Mening er skadelig, behøves der en lige saa ufejlbar Dommer som til at afgjøre, om den er falsk, med mindre der gives den dømte Mening fuld Lejlighed til at forsvare sig. Og det gaar ikke an at sige, at Kjætteren faar Lov til at hævde sin Menings Nytte eller Uskadelighed, uagtet det forbydes ham at hævde dens Sandhed. En Menings Sandhed er en Bestanddel af dens Nytte. Hvis vi ville vide, om det er ønskeligt eller ej, at man tror paa en eller anden Lære, er det saa muligt at undlade at tage Hensyn til, om den er sand eller ej? Ingen Tro, der strider mod Sandheden, kan, ikke efter slette, men efter de bedste Menneskers Mening, være virkelig nyttig, og kan du forhindre saadanne Mennesker i at fremføre denne Forsvarsgrund, naar det bebrejdes dem, at de bekæmpe en Lære, som man siger dem er nyttig, men som de tro er falsk? De, der slutte sig til de gængse Meninger, undlade aldrig saa meget som muligt at benytte sig af denne Grund: de fremstille ikke

Spørgsmaalet, om Meningen er nyttig, som om det intet havde at gjøre med Spørgsmaalet om dens Sandhed; tvært imod: det er, fordi deres Lære er »Sandheden«, at Kundskaben til den og Troen paa den anses for at være saa uundværlig. Spørgsmaalet, om Læren er nyttig, kan ikke være Gjenstand for nogen ærlig Debat, naar et saa afgjørende Bevis maa anvendes paa den ene Side, men ikke paa den anden. Naar Loven og den offentlige Følelse ikke tillade, at en Menings Sandhed bestrides, taale de faktisk lige saa lidt, at dens Nytte benægtes. Det yderste, der indrømmes, er en Lempelse med Hensyn til dens absolute Nødvendighed eller med Hensyn til den positive Brøde, det er at forkaste den.

For mere fuldstændig at belyse det mislige ved at nægte at høre Meninger, fordi vi efter vor egen Overbevisning anse dem for fordømmelige, vil det være ønskeligt at fæste Diskussionen ved et korrekt Tilfælde, og jeg foretrækker at vælge blandt de Tilfælde, der ere mindst gulstige for mig, — de Tilfælde, i hvilke Argumenterne imod Meningsfrihed anses for stærkest, baade for saa vidt angaar Sandheden og Nyttens. Lad den bekæmpede Mening være Troen paa en Gud og et kommende Liv eller en af Moralens almindelig anerkjendte Sætninger. At kæmpe paa denne Grund giver en uærlig Modstander en stor Fordel; thi han vil sikkert sige (og mange, der ikke ønske at være uærlige, ville sige det i deres Indre): er det de Lærdomme,

som du ikke anser for tilstrækkelig sikre til at sættes under Lovens Beskyttelse? Er Troen paa en Gud en af de Meninger, hvis bestemte Antagelse du mener er det samme, som at anmasse sig Ufejlbarhed? Men jeg maa tillade mig at bemærke, at det er ikke den sikre Overbevisning om en Lære — det være hvilken det vil —, som jeg kalder Anmasselse af Ufejlbarhed. Det, jeg betegner saaledes, er det at ville afgjøre Spørgsmaalet for andre uden at tillade dem at høre, hvad der kan siges paa den modsatte Side. Og jeg anklager og dadler denne Anmasselse ikke mindre, selv om den fremføres for at forsvare mine helligste Overbevisninger. Hvor bestemt end en Mands Overbevisning er, ikke alene om en Menings Falskhed, men om dens skadelige Følger, — ikke alene om dens skadelige Følger, men (for at bruge Udtryk, som jeg ganske fordømmer) om dens Umoralitet og Ugudelighed, — saa anmasser han sig dog Ufejlbarhed, naar han, selv om hans private Anskuelse støttes af hans Lands og hans samtidiges offentlige Mening, forhindrer, at der fremføres et Forsvar for den Mening, han forkaster. Og saa langt fra, at Anmasselsen skulde være mindre forkastelig eller mindre farlig, fordi den forfulgte Mening kaldes umoralsk eller ugudelig, er det netop det Tilfælde, i hvilken den er mest skæbnesvanger. Det er netop ved saadanne Lejligheder, at en Slægts Mænd begaa disse forfærdelige Fejlgreb, der opvække Efterslægtens Forbavselse og Rædsel. Det er ved saadanne

Lejligheder, at vi finde de historisk mindeværdige Tilfælde, da Lovens Arm brugtes for at udrydde de bedste Mænd og de ædleste Lærdomme; og hvad Mændene angaar, havde man et beklageligt Held, ihvorvel nogle af Lærdommene have holdt sig for — som til Haan — at blive paakaldte til Forsvar for en lignende Handlemaade lige over for de Mennesker, der ikke kunne dele disse Lærdomme eller slutte sig til den sædvanlige Fortolkning af dem.

Menneskeslægten kan næppe for ofte mindes om, at der engang var en Mand ved Navn Sokrates, mellem hvem og hans Tids lovlige Myndigheder og offentlige Mening et mindeværdigt Sammenstød fandt Sted. Født paa en Tid og i et Land, der var rigt paa individuel Storhed, er denne Mand blev fremhævet for os af dem, der bedst kjendte ham og hans Tid, som sin Tids dydigste Mand. Vi kjende kam som Hovedet og Forbilledet for alle følgende Dydslærere, som Kilden baade til Platos ophøjede Inspiration og til Aristoteles's forstandige Nyttighedslære, „*i maestri di color che sanno*“, de to Hovedkilder til den ethiske og al anden Filosofi. Denne anerkjendte Mester for alle fremragende Tænkere, der have levet efter den Tid, han, hvis Berømmelse endnu voxer efter to tusende Aars Forløb og mere end opvejer alle de øvrige Navne, der have gjort hans Fødeby berømte, — blev dømt til Døden af sine Landsmænd for Ugudelighed og Umoralitet, efter at Retten havde erklæret ham skyldig —: Ugudelighed, fordi han nægtede de af Staten aner-

kjendte Guder; ja hans Anklager hævdede endog (se »Apologia«), at han overhovedet ikke troede paa nogen Gud; — Umoralitet, fordi han ved sine Lærdomme og Undervisning var en »Fordærver af Ungdommen«. Der er al Grund til at tro, at det var efter ærlig Overbevisning, at Domstolen fandt ham skyldig i det, man beskyldte ham for, og dømte ham, der sandsynligvis i højere Grad end nogen af hans Forgængere og samtidige havde gjort sig fortjent af Menneskeslægten, til Døde som en Forbryder.

Vi gaa nu over til det eneste andet Exempel paa en retslig Uretfærdighed, hvis Omtale ikke vilde være en Antiklimax efter at have omtalt Sokrates's Domfældelse. Jeg mener den Begivenhed, der fandt Sted paa Golgatha for noget mere end atten hundrede Aar siden. Den Mand, hvis moralske Storhed gjorde et saadant Indtryk paa dem, der vare Vidne til hans Liv og Lære, at atten følgende Aarhundreder have hyldet ham som den almægtige, blev skjændigen dømt til Døde, — som hvad? Som en Gudsbespotter! Ikke alene forstod hans samtidige ikke, at han var deres Velgjører; de tog ham for lige det modsatte af, hvad han var, og behandlede ham som et Uhyre af Ugudelighed, noget, de nu selv anses for at være netop paa Grund af denne deres Behandling af ham. De Følelser, med hvilke Menneskene nu betragte disse beklagelige Handlinger, navnlig den sidste, gjøre dem overordentlig uretfærdige i deres Dom over de

ulykkelige Gjerningsmænd. Saa vidt man kan se, vare de ikke slette Mennesker, ikke værre end Folk i Almindelighed ere, men snarere det modsatte. Det var Mænd, der i fuldt, eller maaske mere end fuldt Omfang vare i Besiddelse af deres Tids og Lands religiøse, moralske og patriotiske Følelser; netop det Slags Mænd, der til alle Tider, ogsaa vor, have al Udsigt til at komme pletfri og agtede gennem Livet. Den Ypperstepræst, der sønderrev sine Klæder, da de Ord ytrede, der efter hans Landsmænds Tanker udgjorde den sorteste Forbrydelse, var efter al Sandsynlighed fuldkommen saa oprigtig i sin Forfærdelse og Harme som de fleste agtværdige og fromme Mennesker nu ere i de religiøse og moralske Følelser, de lægge for Dagen; ja de fleste af dem, der nu gyse ved Tanken om hans Opførsel, vilde, hvis de havde levet paa hans Tid og været fødte Jøder, have handlet akkurat paa samme Maade. Orthodoxe kristne, der ere fristede til at tro, at de, der stenede de første Martyrer til Døde, maa have været slettere Mennesker, end de selv ere, burde huske, at en af disse Forfølgere var den hellige Pavlus.

Lad os føje endnu et Exempel til, det mest slaaende af dem alle, hvis det forbavsende ved en Vildfarelse skal maales ved dens Visdom og Dyd, der gjør sig skyldig i den. Hvis nogen Sinde en Magthaver havde Grund til at anse sig for den bedste og mest oplyste af sine samtidige, var det Kejser Markus Avrelius. Absolut Monark over hele

den civiliserede Verden bevarede han igjennem hele sit Liv ikke alene den mest dadelfri Retfærdighed, men — hvad man mindre skulde have ventet af hans stoiske Opdragelse — ogsaa det ømmeste Hjærte. De faa Fejlgreb, der tilskrives ham, skyldes alle en for stor Overbærenhed, og hans Skrifter, Oldtidens højeste ethiske Produkter, afvige næppe paa nogen mærkelig Maade — hvis de overhovedet afvige — fra Kristi mest ejendommelige Lærdomme. Denne Mand, der i alle Ordets Betydninger undtagen den dogmatiske var en bedre kristen end næsten hvilken som helst af de senere Suveræner, der have kaldt sig kristne, — forfulgte Kristendommen. Stillet i Spidsen for alt, hvad Menneskeheden hidtil havde tilkæmpet sig, med en aaben, ubunden Aand, med en Karakter, der fik ham til at indføre det kristne Ideal i sine moralske Skrifter, — kunde han dog ikke se, at Kristendommen vilde blive et Gode og ikke et Onde for Verden, uagtet han dog saa stærkt følte sine Pligter mod denne. Han vidste, at det eksisterende Samfund var i en beklagelig Tilstand. Men saadan som det var, saa han, eller troede han at se, at det holdtes sammen ved den gamle Tro og Ærefrygt for de overleverede Guddomme. Som Behersker af Menneskeslægten ansaa han det for sin Pligt ikke at taale, at Samfundet faldt fra hverandre, og vare først de tilstedeværende Baand fjærnede, indsaa han ikke, hvorledes der kunde dannes andre, der atter kunde knytte Samfundet sammen. Den ny Religion tilsigtede aaben-

bart at opløse disse Baand: med mindre det derfor var hans Pligt at antage denne Religion, maatte det synes at være hans Pligt at slaa den ned. Fordi Kristendommens Theologi ikke forekom ham sand eller af guddommelig Oprindelse; fordi han ikke kunde tro paa denne besynderlige Historie om en korsfæstet Gud, og fordi han ikke kunde forudse, at et System, der mente ganske at hvile paa en Grundvold, paa hvilken han aldeles ikke kunde tro, skulde blive den fornyende Kraft, som det trods alle Hindringer virkelig har vist sig at være, — følte den ædleste og elskværdigste af alle Filosooffer og Herskere sig højtidelig forpligtet til at tillade Kristendommens Forfølgelse. Dette er i mine Tanker en af Historiens mest tragiske Kjendsgjerninger. Det er sorgeligt at tænke sig, hvor helt anderledes Verdens Kristendom kunde have været, hvis den kristne Tro var bleven antaget til Kejserdømmets Religion under Markus Avrelius i Stedet for under Konstantins Avspicier. Men det vilde være i samme Grad uretfærdigt imod Markus Avrelius og uærligt imod Sandheden at paastaa, at han, naar han straffede Udbredelsen af Kristendommen, skulde have savnet nogen af de Grunde, hvormed Straf for antikristelig Læren kan forsvares. Ingen kristen tror mere bestemt, at Atheismen er usand og tilsigter Samfundets Opløsning, end Markus Avrelius troede det samme om Kristendommen; — og dog var han den af alle dalevende, som man skulde have troet var bedst i Stand til at vur-

dere den. Med mindre den, der billiger, at Udbredelsen af visse Meninger straffes, smigrer sig med at være en bedre og visere Mand end Markus Avrelius; med mindre han anser sig for at være mere dybt fortrolig med sin Tids Visdom og mere aandelig hævet over den; med mindre han tror at være mere alvorlig i sin Søgen efter Sandheden og mere ærlig i sin Hengivenhed for den, naar han fandt den: — lad ham saa afholde sig fra den Fordring paa Ufejlbarhed for sig og Mængden, som den store Antoninus gjorde med et saa ulykkeligt Udfald.

I Følelsen af det umulige i at forsvare Anvendelsen af Straf i det Øjemed at betvinge ureligiøse Meninger med nogen Grund, der ikke vil retfærdiggjøre Markus Antoninus, indrømme den religiøse Friheds Fjender, naar de trænges haardt, undertiden denne Slutning, og ligesom Dr. Johnson sige de, at Kristendommens Forfølgere vare i deres Ret, i det de mene, at Forfølgelsen er en Ildprøve, som Sandheden maa underkaste sig, og som den altid sejrrig bestaar, da Lovens Strængthed dog til syvende og sidst er afmægtig lige over for Sandheden, men undertiden heldig virksom lige over for skadelige Vildfarelser. Dette er en Maade at forsvare den religiøse Intolerance paa, der er saa mærkelig, at den ikke bør forbigaaes i Tavshed.

En Theori, der hævder, at Forfølgelsen af Sandheden kan retfærdiggjøres dermed, at Forfølgelsen umulig kan gjøre den nogen Skade, kan ikke be-

skyldes for bevidst at være fjendtlig imod Antagelsen af ny Sandheder; men vi kunne ikke sige, at den paa en ædelmodig Maade har behandlet de Mænd, hvem Menneskeslægten har at takke for Opdagelsen af ny Sandheder. At oplyse Verden om noget, der i høj Grad berører dens Vel, og om hvilket den hidtil var uvidende; at vise den, at den har taget Fejl i et Hovedpunkt af timelig eller aandelig Interesse, — er den betydeligste Tjeneste, et menneskeligt Væsen kan vise sine Medskabninger, og anses i visse Tilfælde — saaledes, naar Talen er om de første kristne og Reformatorerne — af Dr. Johnsons Meningsfæller som den kostbareste Gave, der kunde gives Menneskeslægten. At Ophavsmændene til saa meget godt skulde belønnes med Martyriet, at deres Belønning skulde være at blive behandlede som de elendigste Forbrydere, er, efter denne Theori, ikke nogen beklagelig Vildfarelse eller Ulykke, over hvilken Menneskeheden burde sørge i Sæk og Aske, men Forholdenes normale og berettigede Tilstand. Efter denne Lære burde Fremsætteren af en ny Sandhed staa, som Forslagsstilleren af en ny Lov stod i Følge Lokriernes Love, med en Strikke om Halsen, der øjeblikkelig burde snøres sammen, naar den offentlige Forsamling efter at have hørt hans Grunde ikke strax antog Forslaget. Man kan ikke antage, at Folk, der forsvare denne Maade at behandle Velgjørerne paa, sætte megen Pris paa Velgjerningen, og jeg tror, at denne Betragtningssmaade hovedsagelig kun findes hos Folk, der mene,

at ny Sandheder engang maaske vare meget ønskelige, men at vi nu have nok af dem.

Men det Udsagn, at Sandheden altid sejrer over Forfølgelsen, er i Virkeligheden en af disse herlige Usandheder, som den ene siger efter den anden, indtil de blive til staaende Talemaader, uagtet al Erfaring gjendriver dem. Historien vimler af Exempler paa, at Forfølgelsen har overvundet Sandheden, og om denne end ikke er bleven undertrykt for bestandig, kan den være trængt tilbage i Aarhundreder. For kun at tale om religiøse Meninger: Reformationen brød i det mindste tyve Gange frem før Luther og blev undertrykt. Arnold af Brescia blev undertrykt. Fra Dolcino blev undertrykt. Savonarola blev undertrykt. Albigenkerne bleve undertrykte. Valdenserne bleve undertrykte. Lollarderne bleve undertrykte. Hussiterne bleve undertrykte. Ja endog efter Luthers Tid var Forfølgelsen sejrrig, hvor man fremturede i den. I Spanien, Italien, Flandern, de østerrigske Lande blev Protestantismen udryddet, og det samme vilde sandsynligvis have været Tilfældet i England, havde Dronning Marie levet længere, eller var Dronning Elisabeth død tidligere. Forfølgelsen har altid sejret undtagen dér, hvor Kjætterne udgjorde et for mægtigt Parti til, at de med Kraft kunde forfølges. Intet fornuftigt Menneske kan betvivle, at Kristendommen kunde være bleven udryddet i det romerske Rige. Den bredte sig og vandt Overhaand, fordi Forfølgelserne kun af og til fandt Sted, fordi de kun

varede kort Tid, og fordi de vare adskilte ved lange Mellemrum, i hvilke der udfoldedes en næsten uforstyrret Propaganda. Det er kun en tom Sentimentalitet, der kan faa Folk til at tro, at der i Sandheden i og for sig skulde ligge en Vildfarelsen nægtet Magt til at betvinge Fængsel og Skafot. Folk ere ikke ivrigere i at kæmpe for Sandheden, end de ofte ere i at kæmpe for Vildfarelsen, og med en tilstrækkelig Anvendelse af legale eller endog blot sociale Straffe vil man i Almindelighed kunne standse Udbredelsen saa vel af hin som af denne. Det virkelige Fortrin, som Sandheden har, bestaar deri, at naar en Mening er sand, kan den underkues én, to eller mange Gange; men i Tidernes Løb vil der i Almindelighed findes Mennesker, der opdage den paa ny, indtil den gjenopstaar paa en Tid, da den paa Grund af gunstige Omstændigheder undgaar Forfølgelser saa længe, at den samler Kræfter til at modstaa alle senere Forsøg paa at undertrykke den.

Man vil indvende, at vi ikke nu dødsdømme de Mænd, der indføre ny Meninger: vi ere ikke som vore Forfædre, der ihjelsloge Profeterne; vi bygge dem endog Gravmindesmærker. Ganske vist dømme vi ikke længere Kjættene til Døde, og sandsynligvis vilde den nyere Tid ikke taale saa strænge Straffebestemmelser endog imod de mest ildesete Meninger, at de derved kunde udryddes. Men lad os ikke smigre os med den Tro, at vi ere fri endog blot for Lovens skammelige Forfølgelser. Loven

indeholder endnu Straffebestemmelser for Meninger, eller i alt Fald for deres Udtalelse, og man savner ikke i den Grad Exempler paa, at de endog i vor Tid ere bragte i Anvendelse, at det skulde være ganske utroligt, at de en Dag skulde kunne gjenoplives i deres fulde Kraft. I Aaret 1857 idømte Sommerassiserne i Grevskabet Cornwall en ulykkelig Mand*), om hvem det hed sig, at han i alle Livets Forhold udviste en sjelden hæderlig Opførsel. 21 Maaneders Fængsel, fordi han havde udtalt og paa en Port skrevet nogle for Kristendommen fornærmelige Ord. Ikke en Maaned senere blev to Mænd ved to forskellige Lejligheder**) forkastede af Retten i Old Bailey som edsvorne, fordi de ærlig erklærede, at de manglede al theologisk Tro; ja, den ene af dem blev endog groft forhaanet af Dommeren og et Medlem af Raadet; og en tredje, en Udlænding***), kunde af samme Grund ikke komme til sin Ret imod en Tyv. Denne Afvisning støttedes paa den juridiske Doktrin, at det ikke kan tillades nogen Person at afgive Erklæring i en Retssag, naar han ikke erklærer at tro paa en Gud

*) Thomas Pooley, Assiserne i Bodmin 31 Juli 1857. I den paafølgende December blev han fuldstændig benaadet af Regeringen.

**) George Jacob Holyoake, 17 Avg. 1857; Edward Truelove, Juli 1857.

***) Baron de Gleichen, Politiretten i Marlborough Street, 4 Avg. 1857.

— ligegyldig hvilken — og et kommende Liv. Dette er i Virkeligheden det samme som at erklære, at saadanne Personer staa uden for Loven, og at nægte dem Domstolenes Beskyttelse. Ikke alene kan man ustraffet bestjæle og overfalde dem, hvis ingen andre end de eller Meningsfæller ere til Stede; men man kan ogsaa ustraffet bestjæle og overfalde ethvert andet Menneske, naar Beviset herfor afhænger af deres Vidneforklaring. Denne Lære hviler paa den Forudsætning, at Eden er værdiløs, naar den afgives af en Person, der ikke tror paa et kommende Liv, men denne Anskuelse vidner om en høj Grad af Mangel paa Kjendskab til Historien hos dem, der slutte sig til den (thi det er historisk sandt, at der til alle Tider har levet vantro af udmærket Retskaffenhed og Hæderlighed), og ingen vilde dele den, naar han havde den ringeste Forestilling om, hvor mange af de Mænd, Verden mest berømmer baade paa Grund af deres Dyd og Talenter, der vides, i det mindste af deres nærmeste Omgang, at være vantro. Desuden er det en selv-morderisk Regel, der undergraver sit eget Grundlag. Under Paaskud af, at Atheister nødvendigvis maa være Løgnere, tillader den alle Atheister, der ere villige til at lyve, at afgive Vidneforklaring, og afviser kun dem, der trodse den Dadel, de udsætte sig for ved offentlig at bekjende en afskyet Lære, i Stedet for at gjøre sig skyldige i en Usandhed. En Regel, der, for saa vidt angaar dens erklærede Formaal, saaledes maa indrømme sin Meningsløshed,

kan kun holdes i Kraft som et Tegn paa Had, som et Minde om Forfølgelsessygen. Og denne Forfølgelse har det ejendommelige ved sig, at man kun udsætter sig for den, naar det er klart bevist, at at man ikke fortjener den. Regelen og den Theori, den hviler paa, er næppe mindre forhaanende for troende end for vantro; thi hvis den, der ikke tror paa et kommende Liv, nødvendigvis lyver, er det en Følge, at de, der tro herpaa, kun forhindres i at lyve — hvis de forhindres heri — ved Frygten for Helvede. Vi ville ikke forhaane Ophavsmændene til og Forsvarerne af denne Regel ved at antage, at de i deres Opfattelse af den kristne Dyd slutte fra deres egen Samvittighed.

Alt dette er imidlertid kun Levninger af Forfølgelsessygen og vil maaske blive anset for at være ikke saa meget en Antydning af Lyst til at forfølge, som et Exempel paa den hos Englændere meget hyppige Svaghed i Tænkemaaden, der faar dem til at finde en taabelig Fornøjelse i at hævde et slet Princip, skjønt de ikke længere ere tilstrækkelig slette til at ønske det udført i Praxis. Men ulykkeligvis er der i den almindelige Tænkemaades Tilstand ikke nogen Garanti for, at de værre Former af legal Forfølgelse, der ikke have vist sig i omtrent en Generation, fremdeles ikke ville komme frem. I vor Tid bliver Vanens rolige Overflade lige saa ofte forstyrret ved Forsøg paa at gjenoplive Fortidens Ulykker som ved Forsøg paa at indføre ny Goder. Hvad der i Nutiden prises som Reli-

gionens Gjenopvaagnen, er hos snæverttænkende og udannede Mennesker altid i lige saa høj Grad Skinhellighedens Gjenopvaagnen, og hvor der i Folkets Følelser findes denne stærke vedvarende Intolerancens Surdejg, som altid har haft hjemme i dette Lands Middelklasser, behoves der kun lidt til at ægge dem til virkelig at forfølge dem, som de altid have ment med Rette kunde forfølges*). Thi

*) Der ligger en rig Advarsel i den Kjendsgjerning, at betydelige Momenter af Forfølgelsessygé blandede sig med den almindelige Udfoldelse af vor Nationalkarakters værste Bestanddele i Anledning af Sepoy-Oprøret. Det er ikke Umagen værdt at omtale Fanatikernes og Charlatanernes rasende Udbrud paa Prækestolen; men Førerne for det evangeliske Parti have anført det som en Grundsætning for Regeringen over Hinduer og Muhamedanere, at det offentlige ikke burde understøtte nogen Skole, i hvilken Biblen ikke læses, og som en nødvendig Følge heraf, at intet offentligt Embede burde gives til andre end virkelige eller foregivne kristne. Det berettes, at en Understatssekretær i en Tale til sine Vælgere den 12 Novbr. 1857 ytrede følgende: „Den britiske Regerings Overbærenhed med deres Tro“ (hundrede Millioner britiske Undersaatters Tro), „med den Overtro, de kaldte Religion, havde haft til Følge at skade det britiske Navns Magt og hindre Kristendommens gavnlige Væxt Tolerance var den store Hjørnesten for den religiøse Frihed i dette Land; men lad dem ikke misbruge det skønne Ord Tolerance! Efter Talerens Mening betød det fuldstændig Frihed til at dyrke Gud for alle kristne, hvis Gudsdyrkelse hvilede paa

herpaa kommer det an: det er den Maade, hvorpaa Folk tænke og føle med Hensyn til dem, der forkaste de Trossætninger, de anse for rigtige, der gjør, at den aandelige Frihed ikke har hjemme i dette Land. I lang Tid have Lovens Straffebestemmelser navnlig gjort Skade derved, at de gjøre det sociale Brændemærke endnu stærkere. Det er i Virkeligheden dette Brændemærke, som er virksomt, og saa stærkt virker det, at man i England meget sjældnere hører Folk bekjende Meninger, der ere banlyste af Samfundet, end man i mange andre Lande hører dem tilstaa Anskuelser, der medføre Fare for Straf. Folk formaa, kun med Undtagelse af dem, der paa Grund af deres pekuniære Forhold ere uafhængige af andres gode Vilje, i denne Sag lige saa lidt at trodse den offentlige Mening som Loven: man kan lige saa godt sætte Folk i Fængsel som nægte dem Midlerne til at tjene deres Brød.

samme Grundvold. Det betød Fordragelighed lige over for alle Sekter og Klasser af kristne, der troede paa Kristi Mellemkøbst." Jeg ønsker at gjøre opmærksom paa den Kjendsgjerning, at en Mand, som man har anset for skikket til at beklæde et højt Embede i dette Land under et liberalt Ministerium, fastholder den Theori, at der ikke bør vises Fordragelighed mod dem, der ikke tro paa Kristi Guddommelighed. Hvem kan efter denne taabelige Udgydelse nære den Indbildning, at den religiøse Forfølgelsessyge er forsvunden for aldrig at vende tilbage.

Men de, hvis Udkomme allerede er sikret, og som ikke ønske at opnaa Gunstbevisninger af de mægtige eller af Foreninger eller af det offentlige, have ikke andet at frygte af en aaben Tilstaaelse af hvilken som helst Mening, end at man vil tænke og tale ilde om dem, og der burde ikke behøves en meget heltemodig Karakter for at kunne bære det. Der er ingen Grund til at gjøre nogen Appel *ad misericordiam* til Gunst for saadanne Personer. Men ihvorvel vi ikke tilføje anderledestænkende saa megen Skade, som tidligere var almindeligt, skade vi dog maaske os selv lige saa meget som nogen Sinde ved vor Behandling af dem. Sokrates blev dømt til Døde; men den sokratiske Filosofi hævede sig som Himlens Sol og spredte sin Straaleglans over hele det aandelige Firmament. Kristne kastedes for Løver; men den kristne Kirke voxede op til et prægtigt og kraftigt Træ, der ragede op over de ældre og mindre kraftige Skud, som det kvalte med sin Skygge. Vor blot sociale Intolerance dræber ingen og udrydder ingen Meninger; men den faar Folk til at skjule dem eller til at afholde sig fra alle virksomme Anstrængelser for at udbrede dem. Hos os vinde eller tabe kjæterske Meninger ikke i nogen kjendelig Grad Terræn i hvert Tiaar eller hver Menneskealder; de blusse aldrig stærkt og voldsomt i Vejret, men vedblive at ulme i Tænkernes og Granskernes snævre Kredse, hvor de opstod, uden nogen Sinde at belyse Menneskeslægtens almindelige Anliggender enten med

et sandt eller et skuffende Lys. Og saaledes opretholdes der en Tingenes Tilstand, der er meget tilfredsstillende for nogle, fordi den — uden den mislige Brug af Bøder og Fængselsstraf — bevarer alle herskende Meninger uforstyrrede i ydre Henseende, medens den ikke absolut forbyder anderledetænkende, der lide af den Sygdom at tænke, Fornuftens Brug. Det er en bekvem Maade, paa hvilken Freden i den aandelige Verden bevares, og paa hvilken alle Ting holdes gaaende omtrent i den gamle Gang. Men den Pris der betales for dette Slags aandelige Fred er: den fuldstændige Opofrelse af den menneskelige Aands moralske Mod. En Tingenes Tilstand, i hvilken en stor Del af de mest virksomme og forskende Aander finder det raadeligt at bevare deres Overbevisnings ægte Principper og Grundsætninger skjulte i deres Bryst, og i hvilken de i deres Henvendelser til det offentlige saa vidt muligt forsøge at lempe deres egne Slutninger efter Præmisser, som de i deres Hjærte forkaste, — en saadan Tilstand kan ikke udvikle de aabne, frygtløse Karakterer og de logiske, stærke Aander, der engang prydede den tænkende Verden. Den Slags Mennesker, paa hvilke der kan gjøres Regning under en saadan Tilstand, er enten saadanne, som blot rette sig efter det almindelig gængse, eller Sandhedens Øjentjenere, hvis Bevisgrunde i alle store Spørgsmaal ere beregnede paa deres Tilhørere, men ikke have overbevist dem selv. De, der undgaa dette Alternativ, gjøre det ved at be-

grænse deres Tanker og Interesser til Ting, om hvilke man kan tale uden at vove sig ind paa Princippernes Omraade, det vil sige: til smaa praktiske Sager, der vilde rette sig af sig selv, hvis kun Menneskets Aand blev stærkere og mere omfattende. men som aldrig for Alvor ville blive rettede, førend dette sker; men hvad der kunde styrke og gjøre Menneskets Aand mere omfattende — en fri og dristig Tænkning i de højeste Spørgsmaal — forsommer man.

De, der mene, at denne Tilbageholdenhed paa Kjætternes Side ikke er noget Onde, burde for det første betænke, at de kjætterske Meninger som en Følge heraf aldrig blive diskuterede paa en ærlig og fuldstændig Maade, og at de af dem, der ikke kunne udholde en saadan Diskussion, ikke forsvinde, selv om deres Udbredelse muligvis forhindres. Men det er ikke de kjætterske Anskuelser, der lide mest ved en Banlysning af al Forsken, der ikke fører til de orthodoxe Slutninger. Størst Skade tilføjes der dem, som ikke ere Kjættre, hvis hele aandelige Udvikling indskrumpes, hvis Fornuft kues ved Frygten for Kjætteriet. Hvem kan beregne, hvor meget Verden taber derved, at en Mængde Mennesker, som ere lovende og begavede, men hvis Karakter tillige er frygtsom, ikke tør følge en dristig, kraftig og uafhængig Tankegang, af Frygt for, at den skulde føre dem til noget, der kunde anses for ureligiøst eller umoralsk? Blandt dem træffe vi af og til en eller anden dybt samvittighedsfuld

Mand med en fin og dannet Aand, der tilbringer sit Liv med at søge at besnære en Forstand, som han ikke kan faa til at tie stille, og som udtømmer sin Skarpsindighed ved sine Forsøg paa at forsone det, hans Samvittighed og hans Fornuft siger ham, med den orthodoxe Lære, uden at hans Forsøg maaske dog lykkes, naar alt kommer til alt. Ingen kan være en stor Tænker, der ikke erkjender, at det som Tænker er hans første Pligt at følge sin Forstand, til hvilke Resultater den end maatte føre. Sandheden vinder endog mere ved de Vildfarelser, som en Mand, der efter tilbørlig Gransken og Forberedelse tænker selvstændig, gjør sig skyldig i, end ved de sande Anskuelser, der findes hos Folk, som kun hylde dem, fordi de ikke tillade sig selv at tænke selvstændig. Og hermed siges det ingeniunde, at Tænkefrihed kun eller hovedsagelig er nødvendig, for at der kan udvikles store Tænkere. Den er tvært imod lige saa eller endog endnu mere uundværlig, for at det kan blive muligt for ganske almindelige Mennesker at naa den aandelige Udvikling, de overhovedet ere istand til at naa. Der har været, og der kan muligvis senere fremstaa store enkelte Tænkere i et Samfund, der i det hele bærer Præg af aandelig Trældom; men i en saadan Atmosfære har der aldrig været og vil der aldrig findes et aandelig virksomt Folk. Har Folket gjort en foreløbig Tilnærmelse hen imod at antage denne Karakter, saa har Grunden hertil været den, at Frygten for den heterodoxe Tænkning for en Tid

er ophørt. Hvor der er en stiltiende Overenskomst om, at Principperne ikke skulle diskuteres; hvor Forhandlingen af de største Spørgsmaal, der kunne interessere Menneskene, betragtes som sluttet. — dèr kan man ikke haabe at finde den høje Grad af aandelig Virksomhed, ved hvilken nogle Tidsrum af Historien saa stærkt have udmærket sig. Hvor Striden holdes borte fra Spørgsmaal, der ere store og vigtige nok til at kunne opildne Begejstringen, er Folkets Aand aldrig bleven rystet op fra Grunden af, og aldrig er dèr blevet givet det Stød, ved hvilket endog ganske almindelige Mennesker nogenlunde kunne hæves til tænkende Væseners Værdighed. Et Exempel herpaa have vi haft i Evropas Tilstand i Tiden umiddelbart efter Reformationen; et andet, om end til Kontinentet og de mere dannede Klasser begrænset Exempel, haves i den aandelige Bevægelse i den anden Halvdel af det attende Aarhundrede, og et tredje Exempel, af endnu kortere Varighed, haves i Tysklands aandelige Gjæringstilstand i Goethes og Fichtes Tidsrum. Disse Tidsrum afveg i høj Grad fra hverandre ved de særlige Meninger, de udviklede; men de havde det til fælles, at i alle tre blev Avtoritetens Aag brudt. I alle tre Tidsrum afrystedes der et gammelt aandeligt Despoti, og intet nyt indtog dets Plads. Det Stød, der da gaves, har gjort Evropa til, hvad det nu er. Ethvert enkelt Fremskridt, der har fundet Sted enten i Menneskets Aand eller i Institutionerne, kan tydelig føres tilbage til det ene eller det

andet af dem. I nogen Tid synes der at have været Tegn, der vidne om, at alle disse tre Stød fremad næsten have ophørt at virke, og vi kunne ikke vente noget nyt Skridt fremad, hvis vi ikke atter hævde vor aandelige Frihed.

Vi gaa nu over til Bevisførelsens anden Del. I det vi opgive den Forudsætning, at en eller anden af de overleverede Meninger muligvis kunde være falsk, ville vi antage, at de ere sande, og vi ville undersøge Betydningen af den Maade, paa hvilken de sandsynligvis ville blive opfattede, naar deres Sandhed ikke frit og aabent diskuteres. Hvor nødtigt end et Menneske, der har en bestemt Mening, vil indrømme Muligheden af, at den kunde være falsk, saa bør den Betragtning dog kunne gjøre Indtryk paa ham, at hvor sand end den paagjældende Mening kan være, saa vil den dog blive opfattet som et dødt Dogme, ikke som en levende Sandhed, hvis den ikke diskuteres frit, jævnlig og frygtløst.

Der er en Klasse Mennesker (lykkeligvis ikke fuldt saa talrig som tidligere), der mener, at det er nok, naar man uden at nære nogen Tvivl slutter sig til det, de anse for sandt, selv om man ikke har noget som helst Kjendskab til de Grunde, paa hvilke Meningen hviler, og selv om man ikke kunde forsvare den paa nogen fyldestgørende Maade imod de mest overfladiske Indvendinger. Hvis saadanne Mennesker først faa Myndighederne til at lære deres Tro, mene de naturligvis, at det ikke kan nytte,

men tvært imod vil skade, hvis Folk faar Lov til at drage deres Tro i Tvivl. Hvor deres Indflydelse raader, bevirke de, at det næsten bliver umuligt, at de overleverede Meninger kunne forkastes paa en forstandig og betænksom Maade, ihvorvel de fremdeles kunne forkastes paa en ubesindig og uvidende Maade; thi det er sjælden muligt ganske at forhindre Meningsudvexling, og slipper den først ind, er den Tro, der ikke støttes af en fast Overbevisning, tilbøjelig til at give efter for det mindste Spor af en Bevisførelse. Ser man imidlertid bort fra denne Mulighed — antager man, at den sande Mening kan opfattes som en Fordom, som en Trossætning, der er uafhængig af al Bevisførelse — saa er det dog ikke den Maade, paa hvilken et fornuftigt Væsen burde slutte sig til Sandheden. Dette er ikke at kjende Sandheden. Naar Sandheden opfattes paa den Maade, er den kun en Overtro til, der tilfældigvis fæster sig ved Ord, der udtrykke en Sandhed.

Hvis Menneskenes Forstand og Dømmekraft bør udvikles — noget, som i det mindste Protestanter ikke nægte —, hvorved kunne disse Evner da bedre øves end ved at tænke over de Forhold, der interessere Mennesket i den Grad, at det anses nødvendigt, at han har en Mening om dem? Hvis Forstandens Udvikling fortrinsvis beror paa noget, saa er det visselig derpaa, at man lærer de Grunde, hvorpaa ens egne Meninger hvile, at kjende. Hvad man end tror i Spørgsmaal, i hvilke det er af største Betydning at tro rigtig, saa burde man dog i det

mindste være i Stand til at forsvare sin Tro imod de sædvanlige Indvendinger. »Men, vil man indvende: »man kan lære Folk Grunden for deres Mening. Det er ikke en nødvendig Følge, at Meningerne kun blive eftersnakkede, fordi man aldrig har hørt dem blive bestridte. Folk, der lære Geometri, optage ikke alene Theoremerne i deres Hukommelse; men de lære ligeledes at forstaa Beviserne, og det vilde være meningsløst at sige, at de ere uvidende om de Grunde, hvorpaa de geometriske Sandheder hvile, fordi de aldrig høre nogen benægte dem eller forsøge paa at bestride dem. Utvivlsomt! og en saadan Lære slaar til i et Æmne som Mathematikken, hvor der overhovedet ikke lader sig anføre noget paa Spørgsmaalets fejle Side. Det ejendommelige ved mathematiske Sandheders Beviskraft er, at alle Bevisgrundene findes paa den ene Side. Her findes ingen Indvendinger og ingen Svar paa Indvendinger. Men i alle Spørgsmaal, i hvilke Meningsforskjelligheder ere mulige, afhænger Sandheden af, at det kommer til en Opgjørelse mellem to Klasser af modstaaende Grunde. Endog i Naturvidenskaberne lader der sig altid tænke en anden Forklaring af de samme Kjendsgjæringer: en geocentriske Theori i Stedet for en heliocentriske, et Flogiston i Stedet for et Oxygen; og det gjælder her at vise, hvorfor den anden Theori ikke er den sande; saa længe dette ikke er vist, og saa længe vi ikke vide, hvorledes det skal vises, forstaa vi ikke Grunden for vor Mening. Men vende vi os

til Æmner, der ere uendelig mere indviklede, til Moralen, Religionen, Politikken, de sociale Forhold og det praktiske Liv bestaar Bevisførelsen for enhver bestridt Mening for tre Fjerdedele i at afkræfte de Skingrunde, der kunne anføres for en eller anden modsat Mening. Det fortælles om Oldtidens næststørste Taler, at han altid gjennemtænkte sin Modstanders Grunde med lige saa stor, om ikke med endnu større Omhu end sine egne. Hvad der for Cicero var et Middel til at gjøre Lykke som Taler, burde efterlignes af alle, der gjennemforske en hvilken som helst Sag i den Hensigt at finde Sandheden. Den, der kun kjender den ene Side af Sagen, kjender den kun meget daarlig. Hans Grunde ere muligvis gode, og maaske har ingen været i Stand til at gjendrive dem; men hvis han i samme Grad er ude af Stand til at gjendrive Modstanderens Grunde; hvis han ikke engang kjender dem, — har han ingen Anledning til at foretrække den ene Mening fremfor den anden. Det fornuftigste for ham vilde være at opsætte at fælde nogen Dom, og hvis han ikke kan slaa sig til Ro hermed, saa lader han sig enten lede af Avtoritetstro, eller han slutter sig, som Flertallet af Menneskene, til den Side, for hvilken han har størst Tilbøjelighed. Men det er ikke nok, at hans egne Lærere meddele ham Modstandernes Grunde, fremstillede saaledes, som de fremstille dem, og ledsagede af det, de anse for en Gjendrivelse. Det er ikke paa den Maade, at Grundene komme til deres Ret, eller

bringes i virkelig Berøring med hans Aand. Han maa sættes i Stand til at høre dem af Mennesker, der virkelig tro paa dem, der forsvare dem for Alvor, og som holde paa dem til det yderste. Han maa kjende dem i deres mest antagelige, i deres mest overbevisende Form; han maa føle den fulde Styrke af den Vanskelighed, den sande Opfattelse af Sagen har at møde og overvinde; — i modsat Fald vil han aldrig komme i virkelig Besiddelse af den Del af Sandheden, der møder og fjærner Vanskeligheden. Ni og halvfems af hundrede saakaldte dannede Mænd ere i dette Tilfælde, selv blandt dem, der kunne føre et flydende Forsvar for deres Meninger. Den Slutning, de komme til, er muligvis sand; men efter det Kjendskab, de have til Sagen, kunde den lige saa godt være falsk: de have aldrig sat sig ind i anderledestænkendes Opfattelse af Sagen, eller overvejet, hvad disse maatte kunne have at sige, og følgelig kjende de egentlig ikke den Lære, til hvilken de slutte sig. De kjende ikke de Dele af den, der forklare og retfærdiggjøre det øvrige; de kjende ikke de Betragtninger, der vise, at en Kjendsgjærning, der tilsyneladende staar i Strid med en anden, i Virkeligheden er forenelig hermed, eller at af to tilsyneladende afgjørende Grunde den ene og ikke den anden bør foretrækkes. For hele den Del af Sandheden, der er den virkelig afgjørende og bestemmer et virkelig sagkyndigt Menneskes Dom, ere de fremmede; ja den kjendes i Virkeligheden kun af dem, der i

samme Grad og med samme Upartiskhed have helliget deres Opmærksomhed til begge Sider af Sagen og bestræbt sig for at se de modstaaende Grunde i det rette Lys. Saa væsentlig er dette for en virkelig Forstaaelse af moralske og humane Spørgsmaal, at hvis der ikke findes Modstandere af alle betydningsfulde Sandheder, er det nødvendigt at tænke sig dem og give dem de mest afgjørende Grunde, som den dueligste Djævelsadvokat kunde fremføre.

For at svække disse Betragtningers Kraft vil en Fjende af Talefrihed maaske sige, at der ikke er nogen Nødvendighed for, at Folk i Almindelighed kjende og forstaa alt, hvad der kan siges for og imod deres Meninger af Filosofer og Theologer. Man vil sige, at det ikke er nødvendigt, at ganske almindelige Mennesker kunne udvikle alle en opfindsom Modstanders urigtige Fremstillinger og Sophismer; at det er nok, hvis der altid er en eller anden, som kan svare herpaa, saa at intet, der kunde vildlede uoplyste Mennesker, forbliver ugjendrevet; at naar tarvelig begavede Mennesker have lært de let forstaaelige Grunde for de Sandheder, der ere blevne dem indgivne, kunne de for øvrigt sætte deres Lid til Myndighederne, og at de i Følelsen af, at de mangle baade Kundskaber og Begavelse til at løse enhver Vanskelighed, der kan vise sig, kunne slaa sig til Ro med den Overbevisning, at alle de Vanskeligheder, der have vist sig, enten ere

besvarede eller kunne besvares af dem, der særlig ere blevne oplærte til denne Forretning.

Selv om man indrømmer denne Betragtningssmaade af Sagen alt hvad der kan forlanges af dem, der stille de mindste Fordringer med Hensyn til den Forstaaelse, der burde ledsage Troen paa Sandheden, — selv da er Forsvaret for Talefrihed paa ingen Maade svækket. Thi selv denne Lære anerkjender, at Menneskene burde have en fornuftig Sikkerhed for, at alle Indvendinger ere blevne tilfredsstillende besvarede; — og hvorledes kunne de besvares, hvis det, der skal besvares, ikke udtales? eller hvorledes kan man vide, om Svaret er tilfredsstillende, naar de, der have gjort Indvendingerne, ikke have nogen Lejlighed til at vise, at det er utilfredsstillende? Hvis Folk i Almindelighed ikke skal gjøre sig bekjendt med disse Vanskeligheder i deres mest besnærende Form, saa maa i det minnste Filosofierne og Theologerne, der skulle løse dem, gjøre det; men dette bliver kun muligt, naar man frit kan fremsætte dem og stille dem i det gunstigst mulige Lys. Den katolske Kirke har sin egen Maade at afgjøre dette generende Spørgsmaal paa. Den skjelner bestemt mellem dem, hvem det kan tillades at antage dens Lære efter Overbevisning, og dem, der maa modtage den paa Kirkens Ord. Ganske vist gives der ingen af disse Klasser frit Valg med Hensyn til, hvad de ville tro; men de geistlige, i det mindste saadanne, man fuldt kan stole paa, kan det tillades, ja det kan endog for dem være fortjenstligt at gjøre

sig bekendt med Modstandernes Grunde, for at de kunne besvare dem, og det tillades dem derfor at læse kjætterske Bøger; men Lægfolk maa ikke gjøre det, med mindre de faa en særlig Tilladelse hertil, som er vanskelig at erholde. Denne Lære anerkjender, at Kundskab til Fjendens Forsvarsgrunde kan være gavnlig for Læreren, men finder samtidig Udvej til at nægte andre Mennesker denne Kundskab: den giver saaledes Eliten mere aandelig Dannelse, om end ikke mere aandelig Frihed, end den indrømmer den store Mængde. Paa denne Maade lykkes det den at faa den Art aandelig Overlegenhed, der stemmer med dens Formaal; thi ihvorvel Dannelse uden Frihed aldrig skabte en omfattende og liberal Aand, kan den skabe en kløgtig *nisi prius* Sagfører. Men i protestantiske Lande mangler dette Middel, eftersom Protestanter, i det mindste i Theorien, mene, at Ansvar for Valget af en Religion falder paa hver enkelt og ikke kan væltes over paa Lærerne. Under den nuværende Samfundstilstand er det desuden praktisk umuligt, at Skrifter, der læses af de oplyste, kunne holdes borte fra de uoplyste. Hvis Menneskeslægstens Lærere skulle være fortrolige med alt, hvad de burde vide, maa alt kunne skrives og offentliggjøres uden Tvang.

Hvis imidlertid, under Forudsætning af, at de overleverede Meninger ere sande, den skadelige Følge af Mangel paa Talefrihed kun bestod deri, at Folk forblev uvidende om Grundene for disse Meninger,

kunde man mene, at dette, hvis det er et intellektuelt Onde, i alt Fald ikke er noget moralskt, og at det ikke berører Meningernes Værdi, for saa vidt angaar deres Indflydelse paa Karakteren. Ulykken er imidlertid, at ikke alene de Grunde, hvorved Meningen støttes, glemmes, naar der mangler fri Meningsudvexling, men ogsaa ofte selve Menings Betydning. De Ord, i hvilke den udtrykkes, opføre sig at fremkalde Tanker eller fremkalde kun en ringe Del af dem, som de oprindeligt tjente til at meddele. I Stedet for en livlig Opfattelse og en levende Tro, bliver der kun nogle faa udenadlærte Sætninger tilbage; eller, hvis nogen Del af Meningen bliver tilbage, er det kun Skallen, hvorimod Kjærnen gaar tabt. Det store Afsnit i Menneskets Historie, som denne Kjendsgjærning udfylder, kan ikke noksom gennemforskes og overvejes med Alvor.

Næsten alle ethiske Theorier eller religiøse Trosbekjendelsers Historie give Oplysning herom. For dem, hos hvem de opstod, og for disses umiddelbare Disciple ere de fulde af Betydning og Livskraft. Deres Betydning føles fremdeles i uformindsket Kraft, ja træder maaske endnu fyldigere ind i Folks Bevidsthed, saa længe der kæmpes, for at Theorien eller Troen kan faa Overmagt over andre Trosbekjendelser. Til sidst gaar den endelig af med Sejren og bliver den almindelige Mening, eller dens Fremskridt standses; den opretholder Besiddelsen af det Terræn, den har vundet, men

ophører at brede sig videre. Naar et af disse Resultater bliver tydeligt, bliver Striden efterhaanden mattere, og dør til sidst bort. Den paagjældende Lære har nu indtaget sin Plads, om ikke som en almindelig Mening, i alt Fald som en af de anerkjendte Sekter eller Meningsarter. De, der hylde den, have i Almindelighed arvet den, ikke antaget den, og da Omvendelsen fra den ene Lære til den anden nu er en Undtagelse, skjænkes der den ogsaa kun liden Tanke. I Stedet for at de, der slutte sig til Læren, bestandig — saaledes som før var Tilfældet — skulde være paa deres Post enten for at forsvare sig imod Verden eller for at bringe Verden over paa deres Side, underkaste de sig nu Forholdene, og naar de kunne undgaa det, høre de hverken paa Grundene imod deres Lære eller ulejlige anderledes tænkende (hvis der findes saadanne) med Grunde til Forsvar derfor. Fra dette Øjeblik kan man i Almindelighed datere Tilbagegangen i Lærens Livskraft. Vi høre ofte de forskjellige Trosbekjendelsers Lærere klage over Vanskeligheden ved at vedligeholde i de troendes Aand en saa levende Opfattelse af den Sandhed, de nominelt anerkjende, at den kan gennemtrænge Følelserne og vinde et virkeligt Herredømme over Handlemaaden. Saa længe Troen endnu kæmper for sin Tilværelse, klages der ikke over nogen saadan Vanskelighed: endog de svage vide og føle da, for hvad de kæmpe. og de kjende Forskjellen mellem deres og andre Trosbekjendelser. Paa dette Punkt af Troens

Tilværelse kan der findes et ikke ringe Tal af Mennesker, der have gennemført dens Hovedgrundsætninger under alle Former; der have vejlet og gennemtænkt dem i alle vigtige Retninger; og hvis Karakter har følt den fulde Virkning, som Troen paa denne Lære burde fremkalde hos den, der ganske er gennemtrængt af den. Men naar Troen modtages ved Arv; naar den modtages passivt, ikke aktivt; naar Aanden ikke længere i samme Grad som tidligere tvinges til at udfolde sin Livskraft i de Spørgsmaal, Troen fremkalder, — saa er der en stigende Tilbøjelighed til at glemme alt vedrørende Troen undtagen Formularerne, og til kun at slutte sig til den paa en sløv og dorsk Maade, som om den Omstændighed, at den modtages paa Tro og Love, fritog for Nødvendigheden af samvittighedsfuldt at gennemføre den eller prøve den ved personlig Erfaring; og denne Tilbøjelighed stiger, indtil Troen næsten ophører overhovedet at komme i Berøring med det menneskelige Væsens indre Liv. Saa er det, at man ser disse Tilfælde, der i vor Tid ere saa hyppige, at de næsten udgjøre Fler-tallet, da Troen lige som staar uden for Aanden, i det den hærdet og forstener den imod alle andre Indflydelser, der rettes mod vor Naturs højere Egenskaber. Den viser da kun sin Magt ved ikke at taale nogen frisk og levende Overbevisning; men selv gjør den intet for Aanden og Hjærtet, uden at staa Vagt over dem for at bevare dem tomme.

Man har et Exempel paa den Grad, i hvilken

Læresætninger, der i Virkeligheden ere vel skikkede til at gjøre det dybeste Indtryk paa Aanden, kunne forblive en død Tro uden at øve mindste Indflydelse paa Indbildningskraften, Følelserne eller Forstanden, — i den Maade, paa hvilken Kristendommens Læresætninger opfattes af Flertallet af de troende. Ved Kristendom forstaar jeg her det, der af alle Kirker og Sekter betegnes saaledes: de Grundsætninger og Forskrifter, der indeholdes i det Ny Testament. Disse betragtes som hellige og antages som Love af alle dem, der bekjende sig til Kristendommen, og dog er det ikke for meget sagt, at ikke en af tusende kristne lader disse Love være en Vejledning og Prøve for hans individuelle Opførsel. Den Maalestok, hvorefter han retter sig, er det, der er Skik og Brug i hans Nation, hans Samfundsklasse, hans religiøse Bekjendelse. Han har saaledes paa den ene Side en Samling ethiske Grundsætninger, som han tror en ufejlbarlig Visdom har givet ham til Regeler, hvorefter han skal rette sin Opførsel; men paa den anden Side har han en Samling dagligdags Anskuelser og Anvisninger, der i det hele taget ere et Kompromis imellem den kristne Tro og det virkelige Livs Interesser og Indskydelser, i det de til en vis Grad stemme overens med nogle af hine Grundsætninger, ikke stemme saa meget med andre af dem og endelig staa i direkte Strid med visse af dem. Den første af disse Rettesnore giver han sin Hyldest; den anden retter han sig i Virkeligheden efter. Alle

kristne tro paa Ord som disse: salige ere de fattige og de, som lide ilde; det er lettere for en Kamel at gaa igjennem et Naaleøje end for en rig at komme i Himmerig; dømmer ikke, at i ikke skulle dømmes; du skal ikke tage Herrens Navn forfængelig; elsk din Næste som dig selv; tager en din Kappe, giv ham ogsaa din Kjortel; hver Dag har nok i sin Plage; ville i være fuldkomne, da skulle i sælge alt, hvad i eje og give det til de fattige. Folk ere ikke uærlige, naar de sige, at de tro paa disse Ord. De tro paa dem, saaledes som man tror paa, hvad man altid har hørt prise og aldrig bestride. Men tænkes der paa den levende Tro, der styrer Menneskets Handlemaade, saa tro de kun paa disse Læresætninger, for saa vidt det er Skik og Brug at handle efter dem. Læresætningerne i deres Helhed kunne bruges til at faa Modstandere til at tie, og det staar fast at de skulle fremføres, saa vidt muligt, som Grunde for de rosværdige Handlinger, Folk mene at have gjort. Men naar nogen mindede dem om, at de anførte Grundsætninger udkræve en umaadelig Mængde Ting, som de aldrig blot have tænkt paa at gjøre, saa vilde han kun opnaa at blive henregnet til disse meget lidet afholdte Mennesker, der bilde sig ind at være bedre end andre. Læresætningerne have ingen Magt over almindelige troende og øve ingen Indflydelse paa deres Aand. De have en sædvanmæssig Ærbødighed for deres Lyd, men ingen Følelse, der gaar over fra Ordene til de betegnede

Ting og tvinger Sjælen til at optage dem i sig og afpasse dem efter Formlerne. I Praxis ser man hen til Hr. A. og Hr. B. for at faa at vide, hvor vidt man skal adlyde Kristus.

Nu kunne vi være overbeviste om, at de første kristne ikke bar sig saadan, men ganske anderledes ad. I modsat Fald vilde Kristendommen aldrig have udbredt sig fra en ubekjendt af Hebræerne foragtet Sekt til det romerske Riges Religion. Da deres Fjender sagde: »se, hvorledes disse kristne elske hverandre!« (en Bemærkning, som det ikke er rimeligt, at nogen vil gjøre nu), havde de kristne sikkerlig en langt mere levende Følelse af deres Tros Betydning, end de nogen Sinde senere have haft. Og dette er sandsynligvis Hovedaarsagen til, at Kristendommen nu gjør saa lidet Fremskridt og udbreder sig saa svagt, at den efter atten Aarhundreders Forløb næsten kun omfatter Evropæere og Efterkommere af Evropæere. Endog de strængt religiøse, der opfatte Læresætningerne med Alvor og tillægge mange af dem en langt større Betydning, end Folk i Almindelighed gjøre, — endog for deres vedkommende hændes det jævnlig, at det, der saaledes navnlig paavirker deres Sjæl, er det, der skyldes Calvin eller Knox eller et andet saadant Menneske, hvis Karakter har meget mere tilfælles med deres. Kristi Ord ligge uvirksomme i deres Sjæl og fremkalde næppe anden Virkning end den, der foraarsages ved blot at lytte til saa yndige og milde Ord. Utvivlsomt er der flere Grunde til, at

de Læresætninger, ved hvilke en enkelt Sekt udmærker sig, bevare mere Livskraft end de, der ere fælles for alle anerkjendte Sekter, og til at Sektens Lærere bestræbe sig mere for at holde deres Betydning i Live; men én af Grundene hertil er ganske vist den, at de ejendommelige Læresætninger blive oftere bestridte og oftere maa forsvares imod aabenlyse Angribere. Baade Lærere og Disciple lægge sig til at sove paa deres Post, naar der ikke er nogen Fjende i Marken.

Det samme gjælder i Almindelighed om alle overleverede Læresætninger, saavel paa Klogskabens og Livsvisdommens, som paa Moralens og Religionens Omraade. I ethvert Sprog og i enhver Literatur findes der en Mængde almindelige Bemærkninger om Livet, baade om hvad det er, og om hvorledes man skal opføre sig deri, — Bemærkninger, som enhver kjender, som enhver gjentager og hører med Bifald, som staa fast som Trossætninger, men hvis Betydning de fleste Folk først da ret forstaa, naar Erfaringen, og i Almindelighed en smertelig Erfaring, har ladet dem føle den. Naar man lider under et eller andet uforudset Uheld, eller naar man har haft en uventet Skuffelse, hvor ofte mindes man da ikke et Ordsprog eller en almindelig Talemaade, som man har kjendt hele sit Liv, og hvis Betydning vilde have befriet en fra Uheldet, hvis man havde følt den saa tydelig, som man nu gjør! Ganske vist er Mangelen paa Meningsudvexling ikke den eneste Grund hertil: der

er mange Sandheder, hvis fulde Betydning umulig kan føles, førend man har lært den at kjende ved personlig Erfaring. Men selv deres Betydning vilde man have forstaaet i langt højere Grad, og det, man forstod, vilde have gjort et langt dybere Indtryk paa Aanden, hvis man havde været vant til at høre Folk, der forstod Sagen, argumentere for og imod. Menneskenes skæbnesvangre Tilbøjelighed til at undlade at tænke paa det, der ikke længere er tvivlsomt, er Aarsagen til Halvdelen af deres Vildfarelser. En samtidig Forfatter har træffende talt om »en afgjort Menings dybe Søvn.«

Men — vil man spørge — er Mangel paa Enstemmighed en nødvendig Betingelse for sand Kundskab? Er det nødvendigt, at en Del af Menneskeslægten fremturer i Vildfarelsen, for at man kan finde Sandheden? Ophører en Tro at være virkelig og livskraftig, saa snart den almindelig antages, og kan et Udsagn aldrig ganske forstaaes og føles, med mindre der bliver nogen Tvivl tilbage? Maa en Sandhed, saa snart Menneskene enstemmig antage den, gaa til Grunde i deres Indre? Hidtil har man troet, at det var den forbedrede Oplysnings højeste Maal og bedste Resultat mere og mere at forene Menneskene i Aerkjendelsen af alle betydningsfulde Sandheder; — skulde da Oplysningen kun vare saa længe, den ikke har naaet sit Maal? Gaar Erobringens Frugter til Grunde netop derved, at Sejren bliver fuldstændig?

Jeg siger ikke noget saadant. Efterhaanden

som Menneskene blive mere oplyste, vil Tallet paa de Meninger, der ikke længer bestrides eller be-
 tivivles, bestandig tage til, og Menneslægtens Vel-
 være kan næsten maales ved Tallet og Vægten af
 de Sandheder, der ere komne saa vidt, at de ikke
 længere bestrides. Det er en nødvendig Følge af,
 at Meningerne fæstnes, at alvorlig Meningsstrid op-
 hører om det ene Spørgsmaal efter det andet; og
 lige saa gavnligt det er, at de sande Meninger
 fæstne sig, lige saa farligt og skadeligt er det, at
 falske Meninger gjøre det. Men uagtet denne
 gradvise Indsnævring af Grænserne for Menings-
 forskjellighed er nødvendig i begge Ordets Betyd-
 ninger — i det den baade er uundgaaelig og uund-
 værlig — behøve vi dog ikke deraf at slutte, at
 alle Følgerne heraf skulde være gavnlige. Tabet
 af saa vigtigt et Hjælpemiddel til en forstandig og
 levende Opfattelse af en Sandhed, som det, der
 haves i Nødvendigheden af at forklare den og for-
 svare den mod Modstandere, er ganske vist ikke
 saa stort, at Fordelen ved at Sandheden bliver al-
 mindelig anerkjendt derved gaar til Grunde, men
 det formindsker den dog i en ikke ubetydelig Grad.
 Jeg tilstaar, at jeg, hvor denne Fordel ikke længere
 kan haves, gjerne vilde se Menneskeslægtens Læ-
 rere bestræbe sig for at søge en Erstatning herfor.
 Jeg vilde ønske, at de vilde søge at finde et Mid-
 del, hvorved Spørgsmaalets Vanskeligheder kom til
 at staa lige saa klart for Folks Bevidsthed, som

om de blev fremstillede af en Modstander, der bestræbte sig for at omvende Folk.

Men i Stedet for at søge saadanne Midler, have de mistet dem, de tidligere havde. I den sokratiske Dialektik, paa hvilken der haves et saa fortrinligt Exempel i Platos Dialoger, havde man et Middel af denne Art. Ved den sokratiske Dialektik diskuteredes Filosofiens og Livets store Spørgsmaal i det væsentlige paa en negativ Maade. Ledet med fuldendt Dygtighed gik denne Dialektik ud paa at overbevise den, der kun eftersnakkede de overleverede Meningers almindelige Talemaader, om at han ikke forstod Spørgsmaalet, og om at han hidtil ikke havde tillagt de Meninger, han udtalte, nogen bestemt Betydning. Formaalet hermed var, at gjøre ham opmærksom paa hans Uvidenhed, saa at han kunde blive ført ind paa den rette Vej til Opnaaelsen af en paa en klar Opfattelse baade af Læresætningernes Betydning og af deres Beviskraft hvilende fast Tro. Middelalderens skolastiske Disputatser havde et lignende Formaal. De vare beregnede paa at gjøre det sikkert, at Disciplen forstod sin egen Mening (som en nødvendig Følge heraf den modstaaende Mening), og at han med Kraft kunde gjøre sine Grunde gjældende og slaa sin Modstanders til Jorden. De sidst omtalte Stridigheder havde rigtig nok den ulægelige Fejl, at de Forudsætninger, til hvilke der henvistes, hvilede paa Avtoritetstro og ikke havde deres Udspring fra Fornuften. Som Aandsøvelse stod de derhos i

enhver Henseende tilbage for den kraftige Dialektik, ved hvilken »*Socratici viri*« udviklede deres Aand; men Nutiden skylder begge langt mere, end man i Almindelighed er villig til at indrømme, og Nutidens Opdragelsesmaade giver ikke i den fjærneste Grad nogen Erstatning for noget af de to Oplysningsmidler. Den, der skylder Lærere eller Bøger al sin Oplysning, er — selv om han undgaar den nærliggende Fristelse at lade sig nøje med blot Hukommelsesværk — paa ingen Maade bleven nødt til at høre begge Sider. Som en Følge heraf er det at kjende begge Sider, endog blandt Tænkere, langt fra at være nogen almindelig udbredt Færdighed, og det svageste, som enhver fremfører til Forsvar for sin Mening, er det, han betragter som et Svar til Modstanderne. Det er i vor Tid blevet Mode at nedsætte den negative Logik: den, der paapeger svage Punkter i Theorien eller Vildfarelser i Praxis uden at give nogen positiv Sandhed. En saadan negativ Kritik vilde ganske vist være nødvendig, naar den skulde give os det endelige Resultat; men som et Middel til at vinde en positiv Kundskab eller Overbevisning, der fortjener dette Navn, kan den ikke sættes for højt; og saa længe Folk ikke systematisk oplæres hertil, vil der paa Tænkningens Omraade — naar undtages den mathematiske og fysiske Tænkning — kun findes faa store Tænkere, og den almindelige Aandsudvikling vil kun staa paa et lavt Standpunkt. Ingen Mening fortjener i noget andet Æmne Navn af Kundskab,

undtagen naar han, enten af egen Drift eller tvungen dertil af andre, har gjennemgaaet den samme aandelige Proces, der vilde have været nødvendig, naar han skulde føre en aktiv Strid med Modstandere. Hvis et Gode, som det er uundgaaelig nødvendigt, men saare vanskeligt at skabe, naar det mangler, blev forsmaaet, naar det byder sig til af sig selv, vilde dette saa ikke være mere end meningsløst! Hvis der findes Mennesker, der bestride de almindelige Meninger, eller som vilde gjøre det, hvis Loven eller den offentlige Mening tillod det, — lad os saa takke dem derfor, lad os lytte til dem, lad os glæde os over, at der findes nogen, som vil gjøre for os, hvad vi med meget større Besvær selv maatte gjøre, hvis vi bekymre os om vore Overbevisningers Vished og Livskraft.

Endnu staar der tilbage at omtale en Hovedaarsag, der gør Meningsforskjellighed fordelagtig, og som vil blive ved at virke, indtil Menneskene have naaet en aandelig Udvikling, der for Øjeblikket synes at være uberegnelig langt borte. Vi have hidtil kun betragtet to Muligheder: at den overleverede Mening kunde være falsk, og folgelig en anden sand; eller at, naar den overleverede Mening er sand, et Sammenstød med den modstaaende er nødvendigt for en klar Opfattelse og dyb Følelse af dens Sandhed. Men der er et tredje Tilfælde, som er mere almindeligt end de to nysnævnte: af de modstridende Meninger behøver ikke den ene at være falsk, og den anden sand; men de kunne dele Sand-

heden imellem sig, og den afvigende Mening kan være nødvendig for at supplere det manglende i den Sandhed, hvoraf den overleverede Lære kun udtaler en Del. Almindelig udbredte Meninger om Spørgsmaal, der ikke ere til at tage og føle paa, ere ofte sande, men udtale sjælden eller aldrig den hele Sandhed. De ere kun en Del af Sandheden, undertiden en større, undertiden en mindre, men overdreven, forvreden og løsrevet fra de Sandheder, af hvilke den burde ledsages og begrænses. Paa den anden Side høre i Almindelighed de kjæterske Meninger til disse undertrykte og forsmættede Sandheder, der bryde alle de hæmmende Baand, og som enten søge Forsoning med den Sandhed, der ligger i de almindelig udbredte Meninger, eller trodse den som Fjender, i det de vise sig lige saa eksklusive som den hele Sandhed. Det sidste Tilfælde har hidtil været det hyppigste, da Ensidighed altid har været Regelen i den menneskelige Aand og Mangesidighed Undtagelsen. Det er en Følge heraf, at endog ved Meningsomvæltninger kommer sædvanligvis en Del af Sandheden til sin Ret, medens en anden forsvinder. Ja, endog Fremskridtet, der burde forøge Sandheden, lader for største Del kun en delvis og ufuldstændig Sandhed afløse en anden, og Forbedringen kommer derfor hovedsagelig til at bestaa deri, at der haves større Trang til det ny Brudstykke af Sandheden, og at det er bedre afpasset efter Tidens Behov, end den Del, der er bleven afløst. Naar de raadende Me-

ninger, selv om de hvile paa et sandt Grundlag, have en saadan ufuldstændig Karakter, burde enhver Mening, der indeholder noget af den Sandhed, den almindelige Mening overser, betragtes som værdifuld, med hvor megen Vildfarelse og Forvirring end denne Sandhed kan være blandet. Ingen forstandig Dommer i menneskelige Anliggender vil se en Opfordring til at harmes deri, at de, der gjøre os opmærksomme paa Sandheder, som vi ellers vilde have overset, selv overse noget af dem, vi se. Snarere vil han tænke, at saa længe den almindelig anerkjendte Sandhed kun er ensidig, er det mere ønskeligt, end det ellers vilde være, at den ikke anerkjendte Sandhed ogsaa skulde have ensidige Forsvarere, da de sædvanligvis ere de mest energiske og have mest Udsigt til at tvinge Folk til at skjænke det Brudstykke af Visdommen, som de erklære at være den hele, en Opmærksomhed, de ellers ikke vare tilbøjelige til at vise.

Da saaledes i det attende Aarhundrede næsten alle de oplyste og alle de af de uoplyste, der lededes af dem, vare hensunkne i Beundring over den saakaldte Civilisation, over den nyere Videnskabs, Literaturs og Filosofis Vidundere, og i høj Grad overvurderede Omfanget af Forskjellen mellem de nyere og de ældre Tiders Mennesker og troede, at Forskjellen ganske var til deres Fordel — hvilket gavnligt Stød gav det da ikke, da Rousseaus Paradoxer sprang som Bomber, oprev de ensidige Meningers tætte Masse og tvang Bestanddele deraf

til at indgaa ny og bedre Forbindelser og forene sig med andre Bestanddele! Vel vare de da gjældende Meninger i det hele ikke længere fra Sandheden end Rousseaus; de vare tvært imod nærmere herved; de indeholdt mere positiv Sandhed og meget mindre Vildfarelse; — men alligevel laa der i Rousseaus Lære, og alligevel er der med den drevet ned ad Meningerens Strøm en betydelig Mængde netop af de Sandheder, som den offentlige Mening trængte til, og det er dem, der udgjøre det Lag, der blev tilbage, da Floden trak bort. Tanken om et tarveligt Livs højere Værd og om det svækkende og demoraliserende ved et kunstigt Samfunds Snarer og Hyklerier har aldrig ganske manglet hos de dannede, efter at Rousseau har skrevet. Den vil med Tiden frembringe sin tilberlige Virkning, ihvorvel den for Øjeblikket trænger til at hævdes saa kraftig som nogen Sinde; og den maa hævdes i Gjærningen, thi Ordenes Magt er her næsten ganske udtømt.

I Politikken staar det næsten fast som en Trivialitet, at der, for at det politiske Liv kan befinde sig i en sund Tilstand, baade behøves et Ordens- eller Stillestaaens-Parti og et Fremskridts- eller Reformparti, saa længe ikke det ene eller det andet af disse Partier har udvidet sin aandelige Fatteevne i den Grad, at det i samme Grad er Ordens- og Fremskridts-Parti, i det det forstaar at skjelne mellem, hvad der bør bevares, og hvad der bør fjærnes. Enhver af disse forskjellige Tænkemaader

skylder den andens Mangler sin Nytte, og det er for en stor Del den gjensidige Modstand, der holder dem inden for det fornuftiges og det sundes Grænser. Saa længe der ikke med samme Frihed udtales, saa længe der ikke med samme Talent og Energi hævdes og forsvares Meninger til Gunst for Demokrati eller Aristokrati, til Gunst for Ejendom eller lige Fordeling, Samarbejde eller Konkurrence, Overdaadighed eller Afholdenhed, Socialisme eller Individualisme, Frihed eller Tugt, og alle andre staaende Modsigelser i det praktiske Liv, — er der ingen Udsigt til, at begge Elementer kunne komme til deres Ret: den ene Vægtskaal vil ganske vist gaa op, den anden ned. I Livets store praktiske Anliggender er Sandhed i den Grad et Spørgsmaal om Forsoning og Forening af Modsætninger, at kun meget faa ere tilstrækkelig begavede og tilstrækkelig upartiske til med tilnærmelsesvis Nøjagtighed at kunne foretage Udjævningen, og den maa derfor bringes til Veje ved et grovere Middel, ved en Kamp mellem Krigere, der kæmpe under fjendtlige Bannere. Hvis i et af de nysnævnte store aabne Spørgsmaal en af de modstaaende Meninger har større Krav end den anden, ikke alene paa at blive taalt, men paa at opmuntres og støttes, saa er det den, der paa vedkommende Tid og Sted er i Mindretal; thi det er den Mening, der da repræsenterer de forsømte Interesser og den Side af det menneskelige Velfærd, der staar Fare for ikke at komme til sin Ret. Jeg véd vel, at der ikke her

til Lands er nogen Intolerance lige over for Meningsforskjelligheder i de fleste af disse Spørgsmaal; men jeg har anført dette for ved flere og anerkjendte Exempler at vise det almengyldige i den Kjendsgjerning, at kun ved Hjælp af Meningsforskjel er der under den menneskelige Aands nuværende Udvikling Udsigt til at alle Sandhedens Sider ret kunne udfolde sig. Kan der findes Menneſker, der danne en Undtagelse fra Verdens tilsyneladende Enstemmighed i et eller andet Spørgsmaal, er det altid — selv om Verden har Ret — sandsynligt, at de, der have en afvigende Mening, kunne sige noget, der er værdt at høre, og at Sandheden vilde tabe ved deres Tavshed.

Man vil maaske indvende: »Men nogle af de overleverede Grundsætninger, særlig i de højeste og betydningsfuldeste Spørgsmaal, ere mere end halve Sandheder. Den kristelige Sædelære, for Exempel, indeholder den hele Sandhed i det Spørgsmaal, den angaar, og hvis nogen docerer en Sædelære, der afviger herfra, er han fuldstændig i Vildfarelse.« Da dette praktisk set er det vigtigste af alle Tilfælde, kan intet være bedre skikket til at prøve den almindelige Grundsætning. Men førend der udsiges noget om, hvad den kristelige Sædelære er eller ikke er, vilde det være ønskeligt først at bestemme, hvad der forstaas ved den kristelige Sædelære. Hvis herved forstaas det Ny Testaments Moral, saa undrer det mig, at nogen, der har sin Kundskab herom fra selve Bogen, kan tro, at den opstilledes som, eller at den var beregnet paa at

være en fuldstændig Morallære. Evangeliet henviser altid til en tidligere Moral og indskrænker sine Forskrifter til de bestemte Punkter, hvor hin Moral trængte til at rettes eller afløses af en højere og mere omfattende. Desuden bruger det for største Delen almindelige Udtryk, der ofte umulig kunne fortolkes bogstavelig, og som snarere besidde Poesiens eller Veltalenhedens Udtryksfuldhed end Lovgivningens Nøjagtighed. Det har aldrig været muligt at uddrage heraf en fuldstændig Sædelære uden at fuldstændiggjøre den ved Hjælp af det Gamle Testamente, der ganske vist var et udarbejdet System, men som i mange Henseender var barbarisk og kun beregnet paa et barbarisk Folk. Pavlus, en erklæret Fjende af denne jødiske Maade at fortolke og fuldstændiggjøre hans Mesters Lære paa, forudsætter i samme Grad en tidligere Moral, nemlig Grækernes og Romernes, og ved sine Raad til de kristne søger han stærkt at lempe sig her-efter, endog i den Grad, at han tilsyneladende billiger Slaveri. Det, man kalder den kristne, men heller skulde kalde den theologiske Sædelære, var ikke Kristi eller Apostlenes Værk, men er af en meget yngre Oprindelse, da den gradvis er bleven skabt af den katholske Kirke i de første fem Aarhundreder, og uagtet den ikke ubetinget er bleven antaget af de nyere og Protestanterne, er den dog bleven meget mindre ændret af dem, end man skulde have troet; thi for største Delen har man indskrænket sig til at bortskære de Tilføjelser, der

kom til i Middelalderen, og hver Sekt har saa erstattet disse med ny Tilføjelser, der stemmede med hans Karakter og Tilbøjeligheder. At Menneskeheden staar i stor Gjæld til denne Moral og til dens første Lærere, skal jeg være den sidste til at benægte; men jeg tager ikke i Betænkning at sige, at i mange vigtige Punkter er den ufuldstændig og ensidig, og at hvis ikke Tanker og Følelser, som den ikke anerkjender, havde bidraget til Dannelsen af det evropæiske Liv og Karakter, vilde de menneskelige Anliggender have været værre stillede, end de nu ere. Den kristne Sædelære har ganske Karakteren af en Reaktion: den er for en stor Del en Protest imod Hedenskabet. Dens Ideal er snarere negativt end positivt, snarere passivt end aktivt, snarere Uskyldighed end Ophøjethed, snarere Afholdenhed fra det Onde end Søgen efter det Gode: i dens Bud har, som man træffende har bemærket, »du skal ikke« en utilbørlig Overvægt over »du skal«. I sin Skræk for Sanselighed kom den til at drive Afguderi med Askese, der saa gradvis gik over som et væsentligt Punkt i Lovgivningen. Som de gyldige og hensigtsmæssige Bevæggrunde til et dydigt Liv sætter den Haabet om Himmerig og Frygten for Helvede, og i dette Punkt staar den langt under Oldtidens Vismænd, da den gjør, hvad der staar i dens Magt for at give Menneskets Sædelighed en væsentlig egennyttig Karakter, i det den kun knytter ethvert Menneskes Pligtfølelse til Interesse for hans Medskabninger, for saa vidt der

gives ham en egennyttig Tilskyndelse til at tænke herpaa. Den lærer i det væsentlige kun en passiv Lydighed; den lærer, at man skal underordne sig alle bestaaende Myndigheder; vel skal man ikke, naar de befale, hvad Religionen forbyder, aktivt handle herefter; men man skal ikke gjøre Modstand imod dem, langt mindre Oprør, i hvor høj en Grad de end kunne forurette os. Og medens (i de bedste hedenske Nationers Sædelære) Pligten mod Staten endog indtager en uforholdsmæssig Plads, i det den gjør Indgreb i Individets berettigede Frihed, er dette store Pligtomraade næppe bemærket eller anerkjendt i den rent kristne Ethik. Det er i Koranen, ikke i det Ny Testamente, at vi læse Grundsætningen: »en Hersker, der giver en Mand et Embede, naar der i hans Rige findes en anden dertil bedre skikket Mand, synder mod Gud og mod Staten.« Den Smule Anerkjendelse af Pligterne imod det offentlige, der findes i den nyere Tids Sædelære, skyldes græske og romerske, ikke kristne Kilder. Ja endog alt, hvad Privatlivets Moral har af Højmodighed, Højsindethed, personlig Værdighed, ja Æresfølelse, skriver sig fra den rent humane, ikke fra den religiøse Del af vor Opdragelse, og det kunde aldrig være opstaaet af en Sædelære, der aabenbart kun tillægger Lydighed Værdi.

Jeg er saa langt som nogen fra at paastaa, at disse Mangler nødvendigvis følge med den kristelige Ethik, hvorledes denne saa opfattes, eller at de mange Betingelser for en fuldstændig Morallære,

som den ikke indeholder, umulig kunne forsones med den. Langt mindre vilde jeg sige sligt om Kristi Lære og Forskrifter. Jeg tror, at Kristi Udsagn ere alt, hvad de vare bestemte til at være, for saa vidt jeg kan finde noget Vidnesbyrd herom; jeg tror ikke, at de ere uforenelige med noget, en omfattende Sædelære kræver; men at alt fortrinligt i Moralen kan lægges i dem uden at at gjøre større Vold paa Sproget, end man altid har gjort, naar man har forsøgt at udlede af dem et hvilket som helst praktisk System for vor Opførsel. Men det er fuldkomment foreneligt hermed at tro, at de kun indeholde, og at de vare bestemte til kun at indeholde en Del af Sandheden; at mange af den højeste Moralitets væsentlige Elementer høre til de Ting, paa hvilke der ikke er tænkt og heller ikke skulde tænkes i de Prækener, det berettes os, at Kristendommens Grundlægger har holdt, — Elementer, som ganske ere blevne satte til Side i det Moralsystem, den kristne Kirke har bygget paa Grundlag af disse Prækener. Naar dette er Tilfældet, tror jeg, at det er en stor Vildfarelse at fremture med Forsøg paa, i den kristne Lære at finde den fuldstændige Regel for vor Handlemaade, som den efter dens Ophavsmands Hensigt skulde bekræfte og indskærpe, men kun til Dels indeholde. Jeg tror fremdeles, at denne snævre Theori fører til et stort praktisk Onde, i det den i høj Grad formindsker Betydningen af den moralske Dannelse og Oplysning, som mange veltænkende Mennesker nu endelig

bestræbe sig for at fremme. Jeg frygter meget, at man ved at forsøge paa at danne Aanden og Følelserne efter et udelukkende religiøst Forbillede og ved at fjerne disse verdslige Mønstre (som man i Mangel af et bedre Navn kan kalde dem), der hidtil fandtes sammen med og udfyldte den kristelige Ethik, i det de modtog noget af dennes Aand og indgav den noget af deres — jeg frygter meget, siger jeg, at der heraf vil opstaa, og at der allerede er opstaaet en lav, slet og krybende Karaktertype, der, i hvor høj en Grad den end kaster sig i Støvet for det, den anser for Almagten, dog er ude af Stand til at hæve sig til eller til at sympathisere med Tanken om Algodheden. Jeg tror, at en anden Ethik end den, der kan udledes af udelukkende kristelige Kilder, maa findes Side om Side med den kristelige Ethik, hvis Menneskeslægtsens moralske Gjenfødelse skal blive mulig; og jeg tror, at det kristelige System ikke er nogen Undtagelse fra den Regel, at Meningsforskjellighed er i Sandhedens Interesse, saa længe den menneskelige Aand ikke er fuldkommen. Det er ikke nødvendigt, at man, fordi man ophører at være uvidende om de moralske Sandheder, der ikke indeholdes i Kristendommen, skulde glemme de Sandheder, der indeholdes heri. En saadan Fordom eller en saadan Overseen er, naar den forekommer, fuldstændig et Onde; men det er et Onde, som vi ikke kunne vente altid at være fri for, og det kan betragtes som den Pris, der betales for et uvurderligt Gode. Gjør en Del af

Sandheden et utilbørligt Krav paa at blive betragtet som den fuldstændige Sandhed, saa maa og bør man protestere herimod; og blive omvendt de, der protestere herimod ved en for vidt gaaende Reaktion paa deres Side uretfærdige, saa maa denne Ensidighed beklages lige saa vel som den modsatte, men man maa finde sig i den. Hvis de kristne ville lære de vantro at være retfærdige mod Kristendommen, skulle de selv være retfærdige mod Vantroen. Man gjør ikke Sandheden nogen Tjeneste ved at skjule den Kjendsgjerning, der vides af alle, som have det tarveligste Kjendskab til Literaturhistorien, at en stor Del af den ædleste og mest værdifulde Oplysning skyldes ikke blot Mænd, der ikke kjendte, men endog Mænd, der kjendte og forkastede den kristelige Tro.

Jeg paastaar ikke, at den mest ubegrænsede Brug af Frihed til at udtale alle mulige Meninger skulde gjøre Ende paa religiøst og filosofisk Sektereri. Enhver Sandhed, som Mænd med indskrænket Begavelse lægge Vægt paa, vil sikkert blive hævdet, indskærpet, ofte endog handlet efter, som om der ikke eksisterede nogen anden Sandhed i Verden, eller i alt Fald ingen, der kunde begrænse og mildne hin. Jeg indrømmer, at den Tilbøjelighed, alle Meninger have til at blive sekteriske, ikke fjærnes ved den frieste Meningsudvexling, men ofte tvært imod derved bliver stærkere og skarpere: den Sandhed, man burde have set, men som man ikke saa, bliver forkastet saa meget voldsommere, fordi den forkyndes af Folk, der betragtes som Mod-

standere. Men det er ikke paa den lidenskabelige Tilhænger, det er paa den roligere og mere ligegyldige Tilskuer, at dette Meningernes Sammenstød virker saa gavnlig. Det er ikke den voldsomme Kamp mellem Sandhedens forskellige Dele, det er den stille Undertrykkelse af Halvdelen heraf, der er et saa forfærdeligt Onde: saa længe Folk tvinges til at høre paa begge Parter, er der endnu Haab; det er, naar de kun skjænke den ene deres Opmærksomhed, at Vildfarelsen bliver til Fordom, og at selve Sandheden ophører at virke som Sandhed, fordi den overdrives saa stærkt, at den gaar over til at blive til Usandhed. Og da kun faa Aandsegenskaber ere sjældnere end den Dommerevne, der formaar at fælde en forstandig Kjendelse imellem et Spørgsmaals to Sider, af hvilken kun den ene har en Forsvarer til Stede, har Sandheden kun Udsigt til at komme til sin Ret, for saa vidt enhver Side af den, enhver Mening, der indeholder blot et Brudstykke af den, finder Forsvarere og forsvares saaledes, at man hører herpaa.

Vi have nu set, at for Menneskenes aandelige Velfærd — hvoraf deres Velfærd overhovedet er afhængig — er Meningsfrihed og Frihed til at udtale sin Meninger nødvendig af fire forskellige Grunde. Vi skulle kortelig gjentage disse.

For det første: Hvis en Mening tvinges til Tavshed, kunde denne Mening, uden at vi med Sikkerhed tør paastaa det modsatte, være sand. At nægte dette vilde være at gjøre Krav paa Ufejlbarhed.

For det andet: Selv om den Mening, der tvinges til Tavshed, er en Vildfarelse, kan den muligvis, og indeholder den virkelig meget ofte en Del af Sandheden; og da den almindelige eller raadende Mening i et hvilket som helst Spørgsmaal sjælden eller aldrig er den hele Sandhed, er det kun ved Sammenstød af de forskjellige Meninger, at den tilbagestaaende Del af Sandheden har nogen Udsigt til at komme frem.

For det tredje: Selv om den almindelige Mening ikke alene er sand, men indeholder hele Sandheden, vil den dog af de fleste, der dele den, blive opfattet ligesom en Fordom uden at den fornuftmæssige Grund ret fattes og føles, — med mindre det tillades, at den kraftig og alvorlig bekæmpes, og med mindre dette faktisk sker. Dog ikke nok hermed, men

for det fjerde: Selve Lærens Betydning staar Fare for at glemmes eller svækkes og vil miste sin oplivende Indflydelse paa Karakteren og Opførselen, thi Dogmet gaar over til at blive en slet og ret formel Bekjendelse, der ikke formaar at udrette noget godt, men som spærrer Grunden og forhindrer, at der ud af Fornuften eller den personlige Erfaring fremvoxer en virkelig og dybtfølt Overbevisning.

Før vi forlade Spørgsmaalet om Meningsfrihed, vil det være hensigtssvarende kortelig at omtale dem, der sige, at den fri Utalelse af alle Meninger vel burde tillades, men paa Betingelse af, at Maaden

er moderat og ikke overskrider Grænserne for en passende Forhandling. Der kunde siges meget om det umulige i at bestemme, hvor disse formentlige Grænser skulde sættes; thi hvis det afgjørende skal være, at de, hvis Meninger angribes, føle sig fornærmede, tror jeg, at Erfaringen altid vil vise, at Folk føle sig saarede, naar Angrebet er virksomt og kraftigt, og at de betragte enhver Modstander, der trænger dem haardt, og som de finde det vanskeligt at svare, for en ikke maadeholden Modstander, hvis han lægger stærk Overbevisning for Dagen. Men skjønt denne Betragtning set fra et praktisk Synspunkt har stor Betydning, viser den dog hen til en mere fundamental Indvending. Utvivlsomt kan den Maade, hvorpaa en Mening forsvares, selv om den er sand, være i høj Grad forkastelig og med Rette paadrage vedkommende stræng Dadel; men de vigtigste Forbrydelser af denne Art ere saadanne, som det i Almindelighed er umuligt at overbevise vedkommende om, med mindre han selv tilfældigvis forraader sig. De alvorligste Fejl ere at argumentere sofistisk, at skjule Kjendsgjæringer eller Grunde, at give en urigtig Fremstilling af Sagens forskellige Dele, eller at give en vrang Fortolkning af den modstaaende Mening. Men alt dette gøres, selv i det mest forkastelige Omfang, saa stadig i fuldkommen god Tro af Folk, der ikke betragtes som, og i mange andre Henseender heller ikke fortjene at betragtes som uvidende eller inkompetente, at det sjælden

lader sig gjøre samvittighedsfuldt og med god Grund at stemple saadanne vrang Fremstillinger som moralsk brødefulde; langt mindre kan det tillades Loven at blande sig i det Slags urigtig Opførsel i en Debat. Med Hensyn til det, der sædvanlig betegnes som en maadeholden Diskussion, nemlig Skjældsord, Spydigheder, Personligheder og sligt, vilde Anklagen mod Brugen af disse Vaaben fortjene mere Sympathi, thi Meningen var at forbyde begge Parter i samme Grad Anvendelsen af dem; men det man ønsker, er kun at indskrænke Brugen af den imod de raadende Meninger, imod de ikke raadende Meninger kunne disse Vaaben ikke alene bruges uden almindelig Misbilligelse; men sandsynligvis vil den, der bruger dem herimod, endog høste Ros for hæderlig Iver og retfærdig Harme. Dog er den Skade, deres Brug medfører, størst, naar de anvendes imod de forholdsvis forsvarsløse; og den ubillige Fordel, en Mening kan udløse af denne Forsvarsmaade, tilfalder næsten udelukkende de gjældende Meninger. Den værste af dette Slags Fornærmelser, som en Polemik kan gjøre sig skyldig i, er at betegne dem, der dele den modsatte Mening, som slette og umoralske Mennesker. De, der hylde ikke afholdte Meninger, ere navnlig udsatte for denne Bagvaskelse, fordi de ere faa og uden Indflydelse, og fordi ingen andre end de selv ere meget interesserede i, at der bliver ydet dem Retfærdighed; men det følger af Sagens Natur, at Brugen af dette Vaaben er

nægtet dem, der angribe en almindelig udbredt Mening; det vilde ikke være raadeligt for dem at bruge det, og — hvis det var — vilde det falde tilbage paa deres egen Sag. Meninger, der stride imod de almindelig antagne, kunne i Regelen kun skaffe sig Ørenlyd ved en tillært Maadeholdenhed i Udtryksmaaden og ved paa den mest forsigtige Maade at undgaa alt, hvad der kunde vække Anstød; afvige de i fjærneste Grad herfra, tabe de næsten altid Grund. Derimod skræmme voldsomme Beskyldninger, der udslynges af dem, der hylde de gjældende Meninger, Folk virkelig fra at bekjende modsatte Meninger eller fra at lytte til dem, der bekjende sig hertil. Det er derfor i Sandhedens og Retfærdighedens Interesse langt vigtigere at indskrænke Brugen af dette saarende Sprog paa denne Side end paa den anden, og, hvis der skulde vælges, vilde det derfor for Exempel være langt nødvendigere at forhindre saarende Angreb paa Vantroen end paa Religionen. Det er imidlertid klart, at Loven og Myndighederne ikke have noget at gjøre i noget af disse Tilfælde, medens det tilkommer den offentlige Mening i hver enkelt Sag at fælde sin Dom i Overensstemmelse med det foreliggende Tilfældes ejendommelige Omstændigheder: Enhver bør fordømmes, ligegyldig paa hvad Side han staar, naar der i hans Forsvarsmaade enten mangler Ærlighed, eller naar han viser Ondskab, Skinhellighed eller Ufordragelighed; men man skal ikke slutte, at disse Fejl ere til Stede, paa hvilken

Side vedkommende saa stiller sig, selv om det er den, der er vor modsat; og man skal ære enhver, hvad Meninger han saa hylder, naar han er besindig nok til at se og ærlig nok til at fremhæve, hvad hans Modstandere og deres Meninger i Virkeligheden ere, uden at overdrive noget, der kunde skade dem, og uden at holde noget tilbage, der kan eller muligvis kunde vidne til deres Gunst. Heri bestaar den offentlige Meningsudvexlings virkelige Moralitet, og bliver den end ofte krænkert, saa er jeg dog lykkelig ved den. Overbevisning, at mange i høj Grad følge den under deres Stridigheder, og at endnu flere samvittighedsfuldt stræbe derefter.

Tredje Kapitel.

Om Personiighedens Ejendommelighed som en af Grundbetingelserne for Velvære.

Dette er altsaa de Grunde, der bydende forlange, at Menneskene frit maa danne deres Meninger og uden Forbehold udtale dem, og dette er de skadelige Følger for Menneskenes intellektuelle og derved ogsaa for deres moralske Natur, der indtræffe, naar denne Frihed enten ikke indrømmes dem eller ikke hævdes trods Forbuddet imod den. Lad os nu undersøge, om de samme Grunde ikke tale for, at Folk skulle have Lov til at handle efter deres Mening og til paa egen Risiko at gennemføre den i Livet, uden at deres Medmennesker i saa Henseende lægge dem enten fysiske eller moralske Hindringer i Vejen. Naturligvis er det en nødvendig Betingelse, at Folk handle paa eget Ansvar. Der er ingen, der forlanger, at Handlinger skulle være lige saa fri som Meninger; tvært imod: endog Meningerne tabe deres Straffrihed, naar de udtales under Omstændigheder, hvorved det at udtale dem er det samme som en bestemt Tilskyndelse til en eller anden skadelig Handling. Den Mening, at Kornhandlere udbungre de fattige, eller at Ejendom er Tyveri, bør frit kunne udtales, naar dette sker gennem Pressen; men den kan med Rette blive strafbar, naar den mundtlig udtales for en ophidset Folkehob, der er stimlet sammen om en Kornhandlers Hus, eller naar den udbredes i denne samme

Folkehob som et Opraab. Hvilke som helst Handlinger, der, uden at have nogen retfærdiggjørende Grund, skade andre, kunne og skulle i vigtigere Tilfælde ubetinget kontrolleres ved Samfundets ugunstige Følelser eller — om nødvendigt — ved dets virksomme Mellemkomst. Den enkeltes Frihed maa for saa vidt begrænses; han maa ikke gjøre sig til en Plage for andre Folk. Men hvis han afholder sig fra at krænke andre i hvad, der angaar dem, og kun handler i Overensstemmelse med sin egen Tilbøjelighed og Mening i Sager, der angaa ham, tale de samme Grunde, der vise, at Meningen bør være fri, for at han uhindret faar Lov til paa egen Bekostning at gennemføre sin Mening i Praxis. At Menneskene ikke ere ufejlbare, at de Sandheder, de ere i Besiddelse af, for største Delen kun ere halve Sandheder, at Meningsoverensstemmelse, for saa vidt den ikke skyldes den fyldigste og frieste Sammenligning af de modstaaende Meninger, ikke er ønskelig, og at Meningsforskjellighed ikke er et Onde men et Gode, saa længe Folk ikke bedre end nu ere i Stand til at se alle Sider af Sandheden, — det er Grundsætninger, der ikke ere mindre anvendelige paa Folks Handlemaade end paa deres Meninger. Ligesom det, saa længe Menneskeslægten er ufuldkommen, er nyttigt, at der er forskjellige Meninger, saaledes er det ogsaa nyttigt, at der er forskjellige Maader at leve paa; det er nyttigt, at der gives Karakterforskjellighederne frit Spillerum, og at Værdien af de forskjellige Maader

at leve paa praktisk bevises, naar nogen skulde anse det for rigtigt at prøve dem. Det er, kort sagt, ønskeligt, at Individualiteten i Sager, der ikke ligefrem angaa andre, gør sig gjældende. Hvor ikke Personens egen Karakter, men andre Folks Traditioner eller Skikke er det bestemmende for Handlingen, der mangler en af de vigtigste Betingelser for menneskelig Lykke. og Hovedbetingelsen for det individuelle og sociale Fremskridt mangler ganske.

Den største Vanskelighed, Forsvaret for denne Grundsætning møder, ligger ikke i Vurderingen af de Midler, der kunne føre mod et anerkjendt Maal, men i den Ligegyldighed, Folk i Almindelighed nære mod selve Maalet. Hvis man følte, at Individualitetens fri Udvikling er en af Hovedbetingelserne for det menneskelige Velvære, at den ikke alene er et med Civilisationen, Oplysningen, Dannelsen og Opdragelsen sideordnet Element, men selv en nødvendig Bestanddel af og Betingelse for alle disse Ting, — saa vilde der ikke være nogen Fare for, at Friheden skulde blive undervurderet, og Fastsættelsen af Grænsen mellem den og den sociale Kontrol vilde ikke frembyde nogen overordentlig Vanskelighed. Men Ulykken er, at den sædvanlige Maade at tænke paa næppe anerkjender, at den individuelle Selvbestemmelse har noget indre Værd eller fortjener at paaagtes for dens egen Skyld. Da Flertallet er tilfreds med Menneskeslægtens Tilstande saaledes, som de nu engang ere (— thi det er det, der ha-

gjort dem til, hvad de ere --) kan det ikke forstaa, hvorfor disse Tilstande ikke skulde være gode nok for alle; og hertil kommer, hvad der har endnu mere at betyde, at Selvbestemmelse ikke er nogen Bestanddel af det Ideal. Flertallet af de moralske og sociale Reformatorer har dannet sig, men snarere betragtes med Skinsyge som en generende og maaske ustyrlig Hindring for den almindelige Antagelse af det, der efter disse Reformatorers Mening vilde være det bedste for Menneskeslægten. Der er uden for Tyskland kun faa, der endog blot forstaa Betydningen af den Lære, den fremragende Lærde og Statsmand Wilhelm v. Humboldt gjorde til Gjenstand for en Afhandling, nemlig: at »Menneskets Maal eller det, Fornuftens evige og uforanderlige Bud og ikke ubestemte og forbigaaende Ønsker foreskrive ham, er den højeste og mest harmoniske Udvikling af hans Evner til et fuldstændigt og sammenhængende hele«; at derfor den Gjenstand, »henimod hvilken ethvert menneskeligt Væsen uophørlig bør rette sine Bestræbelser, og paa hvilken særlig de, der ville øve Indflydelse paa deres Medmennesker bestandig maa have et vaagent Øje, er Evnerne og Dannelsens Ejendommelighed«; at »Friede og Forholdenes Forskjellighed« ere de nødvendige Betingelser herfor; at Foreningen heraf afføder »individuel Kraft og mangfoldig Forskjellighed«, hvilke forene sig til »Originalitet«*).

*) Ideen zu einem Versuch die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen.

Hvor lidet Folk end ere fortrolige med en Lære som Humboldts, og hvor overraskende det end maa forekomme dem, at der kan sættes saa stor Pris paa Individualitet, saa maa det dog antages, at Meningsforskjellen herom kun er en Gradsforskjel. For intet Menneske vil det staa som den mest fortrinlige Handlemaade, om Folk slet ikke gjorde andet end efterabe hverandre. Ingen mener, at Folk aldeles ikke burde lade deres Maade at leve paa og Maade at styre deres Anliggender paa præges af deres egen Dømmekraft eller af deres individuelle Karakter. Paa den anden Side vilde det være meningsløst at paastaa, at Folk burde leve, som om slet intet var bekjendt, før de kom til Verden, som om Erfaringen endnu slet ikke havde gjort noget for at vise, at én Maade at leve og handle paa er at foretrække for en anden. Ingen nægter, at Folk i Ungdommen burde læres og opdrages saaledes, at de kunne forstaa og nyde godt af den menneskelige Erfarings sikre Resultater. Men det er det menneskelige Væsens Forrettighed og Ejendommelighed, at det, naar Evnerne ere blevne modnede, kan bruge og fortolke Erfaringen paa sin Maade. Det er det enkelte Menneske selv, der skal afgjøre, hvilken Del af den overleverede Erfaring, der er særlig anvendelig paa hans Karakter og de Omstændigheder, hvorunder han lever. Andre Folks Overleveringer og Skikke vise til en vis Grad, hvad deres Erfaring har lært dem; der ligger i alt Fald et foreløbigt Bevis

heri, og det har, som saadant, Krav paa vor Agtelse; men, for det første er deres Erfaring maaske for indskrænket, eller maaske have de ikke fortolket den ret. For det andet kan deres Fortolkning at Erfaringen, selv om den er rigtig, muligvis være uanvendelig for andre. Sædvaner passe for sædvanlige Forhold og sædvanlige Karakterer; men maaske deres Karakter og de Forhold, hvorunder de leve, ere usædvanlige. Selv om, for det tredje, Sædvanerne baade ere gode som saadanne og anvendelige for andre, saa kan der dog, naar man ene retter sig efter Sædvanerne, fordi de ere Sædvaner, ikke derved fremkaldes eller udvikles nogen af de Egenskaber, der ere menneskelige Væseners ejendommelige Gave. Den menneskelige Opfattelsesevne, Dømmekraft, Evne til at skjelne, den aandelige Virksomhed, ja selv de moralske Tilbojeligheder kunne kun øves, naar man træffer sit eget Valg. Den der gjør en hvilken som helst Ting, kun fordi det er Skik og Brug, træffer intet Valg. Han vinder ingen Øvelse enten i at afgjøre eller ønske, hvad der er bedst. De aandelige og moralske Evner maa, ligesom Muskelkraften, bruges, hvis de skulle forbedres. Evnerne øves ikke mere, naar man gjør en Ting, kun fordi andre gjøre det samme, end naar man tror noget, kun fordi andre tro det. Hvis de Grunde, hvorpaa en Mening hviler, ikke ere afgjørende for et Menneskes egen Fornuft, kan hans Fornuft ikke blive styrket, men vil sandsynligvis blive svækket, naar han antager den; og hvis Tilskyndelsen til en Handling ikke

stemmer med hans egne Følelser og Karakter (hvor andres Tilbøjeligheder og Rettigheder ikke komme i Betragtning, er der Fare for, at hans Følelser og Karakter skulle blive svækkede og sløve i Stedet for virksomme og kraftige.

Den, der overlader Verden eller den Del af den, til hvilken han hører, at udvælge ham hans Livsplan, trænger ikke til nogen anden Evne end til den ubeagtede Efterlignelsesgave. Den, der selv vælger sin Plan, anvender derimod alle sine Evner. Han maa bruge sin Iagttagelsesevne for at se, sin Tænkning og Dømmekraft for at forudse, sin Virksomhed for at samle Stof for sine Afgjørelser, sin Skjelneevne for at træffe sin Beslutning, og, naar han endelig har besluttet sig, sin Fasthed og Selvbeherskelse for at fastholde sin velovervejede Beslutning. Og disse Egenskaber trænger han netop til, og disse Egenskaber udøver han netop i Forhold til Omfanget af den Del af hans Handlen, som han leder i Overensstemmelse med sin egen Dømmekraft og sine egne Følelser. Muligvis kunde han ogsaa uden disse Egenskaber føres ind paa en god Vej og holdes borte fra det slette; men hvilket relativt Værd vil han have som menneskeligt Væsen betragtet? Hvad Menneskene gjøre, er virkelig ikke det eneste, der er af Betydning; der maa ogsaa tages Hensyn til, hvilket Slags Mennesker, der gjør det. Det betydningsfuldeste af de Værker, til hvis Fuldkommengjørelse og Forskjønnelse Livet med Rette anvendes, er ganske vist Mennesket selv. Sæt, at det var muligt at bygge Huse, dyrke Korn,

levere Slag, føre Processer, ja endog oprejse Kirker og bede Bønner ved Hjælp af Automater i menneskelig Form, — saa vilde det dog være forbundet med betydeligt Tab mod disse Automater at ombytte de Mænd og Kvinder, der for Øjeblikket bebo den mere civiliserede Del af Verden, uagtet de ganske vist kun ere ynkelige Prøver paa, hvad Naturen kan og vil frembringe. Den menneskelige Natur er ikke en Maskine, der kan bygges efter en Model, og som skal udrette netop det Arbejde, der foreskrives den; men den er et levende Træ, der forlanger at voxe og udvikle sig i alle Retninger i Overensstemmelse med de indre Kræfter, der gjøre den til et levende Væsen.

Rimeligvis vil man indrømme, at det vilde være ønskeligt, om Folk vilde bruge deres Forstand, og at det vilde være bedre, om de paa en forstandig Maade fulgte Skik og Brug eller maaske endog lejlighedsvis afveg herfra, end om de blindt og ganske mekanisk sluttede sig dertil. Til en vis Grad indrømmer man, at vor Forstand burde være vor egen; men man er ikke lige saa villig til at indrømme, at vore Ønsker og Drifter ogsaa burde være vore egne, eller at det at besidde selvstændige og nogenlunde stærke Drifter kan være forbundet med andet end Fare og Fristelse. Dog ere Ønsker og Drifter lige saa vigtige Bestanddele af et fuldkomment menneskeligt Væsen, som Tro og Selvbeherskelse og stærke Drifter kun ere farlige, naar de ikke ret holdes i Ligevægt, naar nogle Bestræbelser

og Tilbøjeligheder ere stærkt udviklede. medens andre, der burde findes ved Siden af dem, ere svage og uvirksomme. Menneskene handle ikke slet, fordi deres Ønsker ere stærke, men fordi deres Samvittighed er svag. Men mellem stærke Drifter og svag Samvittighed er der ingen naturlig Forbindelse; den naturlige Forbindelse gaar i modsat Retning. Siger man, at en Mands Ønsker og Følelser ere stærkere og mere forskelligartede end en andens, saa har man dermed kun sagt, at han har mere af den menneskelige Naturs Raastof i sig, og derfor muligvis er i Stand til at gjøre mere Skade, men ganske vist ogsaa til at gjøre mere Gavn. Stærke Drifter ere kun et andet Udtryk for Viljekraft. Denne kan blive anvendt i dette Øjemed; men der kan ogsaa altid bringes mere godt ud af en kraftig Natur end af en dvask og uvirksom. Hos dem, der ere i Besiddelse af mest naturlig Følelse, kunne de dannede Følelser altid udvikles stærkest. Den samme stærke Følsomhed, der gjør de personlige Drifter livlige og mægtige, er ogsaa den Kilde, hvorfra den mest lidenskabelige Kjærlighed til Dyden og den alvorligste Selvbeherskelse udspringer. Samfundet baade opfylder sine Pligter og beskytter sine Interesser ved Hjælp heraf og ikke ved at vrage det Stof, af hvilket Heltene skabes, fordi det ikke véd, hvorledes det skal skabe dem. En Mand, hvis Ønsker og Drifter ere hans egne, hvis Ønsker og Drifter ere Udtrykket for hans Natur, saaledes som den er bleven formet og ændret ved hans egen

Udvikling, — en saadan Mand har, siger man, en Karakter. Den, hvis Ønsker og Drifter ikke ere hans egne, har ingen Karakter, har ikke mere Karakter end en Dampmaskine. Hvis hans Ønsker og Drifter, foruden at være hans egne, ere stærke og styres af en stærk Vilje, har han en energisk Karakter. Den, der mener, at Ønskernes og Drifternes Individualitet ikke bør opmuntres til at udfolde sig, maa ogsaa hævde, at Samfundet ikke trænger til stærke Naturer, at det ikke vilde være bedre, hvis der i det fandtes mange Personer med megen Karakter, og at et højt almindeligt Gjennemsnit af Viljestyrke ikke er ønskeligt.

Paa nogle af Samfundets tidligere Udviklingstrin kunne disse Kræfter have og havde virkelig for megen Overvægt over den Magt, Samfundet da havde til at styre dem og holde dem i Ave. Der var en Tid, da Selvbestemmelsens og Individualitetens Element var til Stede i Overmaal, og da Samfundsprincippet havde en haard Kamp hermed. — Vanskeligheden bestod da i at faa Mænd med stærke Legemer og Sjæle til at adlyde en Regel, der fordrede af dem, at de beherskede deres Drifter. For at overvinde denne Vanskelighed gjorde Lov og Disciplin, ligesom i Pavernes Kamp mod Kejserne, Krav paa fuldstændig Magt over Mennesket, og for at styre hans Karakter, som Samfundet ikke vidste at tøjle paa anden Maade, skulde hele Livet styres. Nu har Samfundet derimod vundet Magt over Individualiteten, og den Fare, der truer den

menneskelige Natur, er ikke Overmaal af, men Mangel paa personlige Tilskyndelser og Tilbøjeligheder. Forholdene ere stærkt forandrede i Sammenligning med den Tid, da Lidenskaberne hos dem, der paa Grund af Stilling eller personlig Begavelse vare mægtige, vare i bestandigt Oprør mod Lov og Orden og trængte til stærkt at tøjles, for at de Personer, der vare inden for deres Rækkeevne, kunde nyde en Smule Sikkerhed. Nu til Dags lever enhver, lige fra de højeste Samfundsklasser ned til de laveste, ligesom under en fjendtlig og frygtet Kritiks aarvaagne Øje. Ikke alene Sager, der angaa andre, men endog i Sager, der kun angaa en selv, spørger den enkelte eller Familien ikke: hvad bør jeg foretrække? hvad passer for min Karakter og mine Tilbøjeligheder? hvad vil tillade det bedste og det højeste i mig ret at udfolde sig, og hvad vil sætte det i Stand til at voxe og trives? Nej, man spørger: hvad passer for min Stilling? hvad gjør Folk i min Stilling og under samme pekuniære Forhold som jeg i Almindelighed? eller — hvad der er endnu værre — hvad gjør Folk, der ere højere stillede end jeg, i Almindelighed? Jeg mener hermed ingenlunde, at Folk foretrække, hvad der er Skik og Brug, fremfor hvad der stemmer med deres Tilbøjeligheder. Nej, det falder dem overhovedet ikke ind at have Tilbøjeligheder for andet end hvad der er Skik og Brug. Saaledes tvinges selve Aanden under Aaget: endog naar Folk handle for Fornøjelsens Skyld, tænke de først paa, hvad andre

Folk gjøre, de ville følge Strømmen; de ville kun vælge mellem, hvad der er almindeligt: en ejendommelig Smag, en excentrisk Opførsel skys som Forbrydelser, og i det de bestandig undlade at følge deres Natur, gaar denne til sidst tabt: deres menneskelige Evner kues og visner hen; de ere ude af Stand til at nære stærke Ønsker eller nogen medfødt Forkjærlighed, og de mangle i Almindelighed baade naturlig udviklede Meninger og Følelser, som de med Rette kunde kalde deres egne. Er det nu ønskeligt, eller er det ikke ønskeligt, at den menneskelige Natur befinder sig i en saadan Tilstand?

Efter den calvinistiske Theori er det ønskeligt. Efter den er det at have en selvstændig Vilje Menneskets store Forbrydelse. Alt det gode, Mennesket er i Stand til at udrette, er herefter sammennfattet i det ene Ord: Lydighed. Du har intet Valg; du skal handle paa denne Maade og ikke paa nogen anden: »hvad der ikke er Pligt, er Synd.« Da den menneskelige Natur i Bund og Grund er fordærvet, kan Mennesket ikke vente nogen Frelse, før den menneskelige Natur er dræbt i ham. For hvem der hylder denne Livstheori, er det ikke nogen Ulykke, at alle menneskelige Evner og Egenskaber og al Modtagelighed udryddes: Mennesket trænger ikke til nogen anden Egenskab end den, der bestaar i, at man overgiver sig selv til Guds Vilje, og hvis han bruger nogle af sine Evner i andet Øjemed end det at bøje sig endnu mere fuldstændig for denne formodede Vilje, vilde det være bedre, om

han manglede dem. Dette er den calvinistiske Theori, og den hyldest, om end i en mildere Form, af mange, der ikke betragte sig som Calvinister; det mildere bestaar da deri, at Guds formentlige Vilje fortolkes paa en mindre asketisk Maade, i det det gjøres gjældende, at Gud vil, at Menneskene tilfredsstille nogle af deres Tilbøjeligheder, — dog naturligvis ikke paa den Maade, de foretrække, men i det de vise Lydighed, det vil sige: paa den Maade, Myndighederne foreskrive dem, altsaa paa den nødvendige Betingelse, at alle handle paa samme Maade.

Under en saadan bedragerisk Form gaar der for Øjeblikket en stærk Strømning hen imod denne snævre Livstheori og hen imod den forkrøblede og kuede Type paa menneskelig Karakter, som den beskytter. Mange tro uden Tvivl, at saadanne indskrænkede og forkuede menneskelige Væsener netop ere saadanne, som deres Skaber mente, at de skulde være, ligesom mange jo ogsaa have ment, at Træer ere langt kjønnere, naar de klippes i Figurer, end naar man lader dem voxe, saaledes som Naturen har skabt dem. Men hvis det hører til Religionen at tro, at Mennesket skabtes af et godt Væsen, saa stemmer det bedre med denne Religion at tro, at dette Væsen skabte alle menneskelige Evner, for at de kunne udvikles og udfoldes og ikke udryddes og tiliutetgjøres, og at det vil glæde sig over hvert Skridt, dets Skabninger gjøre hen imod den ideale Forestilling, der legemliggjordes i dem, og over

enhver Forøgelse af deres Evner til at opfatte, handle og nyde. Der er en fra den calvinistiske forskjellig Type paa menneskelig Fortrinlighed, en Opfattelse af Menneskeheden, efter hvilken den menneskelige Natur ikke er bleven givet blot for at blive fornægtet. Den »hedenske Selvhævdelse« er ligesaa vel som den »kristelige Selvfornægtelse« en af Betingelserne for menneskeligt Værd*). Der er et græsk Selvudviklingsideal, som det platoniske og kristelige Selvbeherskelsesideal blander sig med, men ikke fortrænger. Det er naturligvis bedre at være en John Knox end en Alkibiades; men det er endnu bedre at være en Perikles, og en Perikles vilde, hvis han fandtes i vore Dage, heller ikke mangle nogen af John Knox's gode Egenskaber.

Det er ikke ved at trykke alt individuelt ned til Ensformighed, men ved at dyrke det og udvikle det indenfor de Grænser, andres Rettigheder og Interesser foreskrive, at Mennesket bliver en ædel og skøn Gjenstand for Beskuelsen; og da Arbejdet præges af Arbejderens Karakter, bliver det menneskelige Liv ogsaa herved rigt, forskjelligartet og livligt, det giver rigere Næring for høje Tanker og opløftende Følelser, og det styrker det Baand, der knytter den enkelte til Slægten, i det Forbindelsen bliver uendelig mere værdifuld. Efterhaanden som Individualiteten udvikles, faar Mennesket større Værd for sig selv og bliver derved ogsaa i Stand

*) Sterlings „Essays“.

til at blive mere værdifuldt for andre. Der kommer en større Livsfylde i Menneskets egen Tilværelse, og naar der er større Liv i Enhederne, er der ogsaa mere i den Masse, der bestaar af dem. Saa stærkt et Tryk, som udkræves for at forhindre de stærkere Exemplarer af den menneskelige Natur fra at gjøre Indgreb i andres Rettigheder, kan ikke undværes; men herfor haves der rig Erstatning, selv naar man betragter Spørgsmaalet fra den menneskelige Udviklings Synspunkt. Det Stof til Udvikling, som den enkelte taber, naar han forhindres i at følge sine Tilbøjeligheder til at krænke andres Rettigheder, erhverves hovedsagelig paa Bekostning af andre Folks Udvikling. Og selv denne enkelte faar fuld Erstatning i den bedre Udvikling af hans Naturs sociale Bestanddel, der bliver mulig, naar der lægges Baand paa den selviske Del. Tvinges man til af Hensyn til andre at bøje sig for strænge Retfærdighedsgrundsætninger, udvikles derved de Følelser og Evner, der have andres Vel til Maal. Men at tvinges i Sager, der ikke have noget at gjøre med andres Vel, blot fordi man mishager dem, kan ikke udvikle noget værdifuldt, i alt Fald da kun en saadan Karakterstyrke, der kan udfolde sig i Kampen mod Tvangen. Hvis man finder sig i Tvangen, svækker og sløver den hele Naturen. Skal enhver Natur ret udvikle sig, er det nødvendigt, at forskellige Mennesker faa Lov til at føre et forskelligt Liv. I jo større Omfang denne Frihed er bleven udøvet i nogen Tidsalder, des mere

fortjener denne Tidsalder at paaagtes af Eftertiden. Endog Despotismen frembringer ikke sine skadeligste Følger, saa længe Individualiteten bestaar under den; men alt hvad der knuser Individualiteten, er Despotisme, hvad den saa end kalder sig, og hvad enten den erklærer at gennemføre Guds Vilje eller Menneskenes Befalinger.

Efter at have sagt, at Individualitet er det samme som Udvikling, og at det kun er ved at at dyrke Individualiteten, at man frembringer og kan frembringe veludviklede menneskelige Væsener, kunde jeg her slutte Bevisførelsen, thi hvad mere eller bedre kan der siges om de menneskelige Anliggendes Tilstand, end at den bringer Menneskene nærmere til det bedste, de kunne blive? Men hvad værre kan der siges om en Hindring for det gode, end at den forebygger dette? Disse Betragtninger ville imidlertid utvivlsomt ikke være tilstrækkelige til at overbevise dem, der mest trænge til at overbevises, og det er nødvendigt fremdeles at vise, at disse udviklede menneskelige Væsener kunne være til nogen Nytte for de uudviklede. Det er nødvendigt at vise dem, der ikke ønske Frihed, og som ikke vilde benytte sig af den, at de paa en forstaaelig Maade kunne blive belønnede, naar de tillade andre Folk uhindret at gjøre Brug af den.

For det første vilde jeg da henstille til deres Overvejelse, om de ikke muligvis kunde lære noget af dem. Ingen vil nægte, at Originalitet har sin store Betydning i menneskelige Anliggender. Sam-

fundet trænger altid til Mennesker, der ikke alene kunne opdage ny Sandheder og paapege, naar det, der tidligere var sandt, ikke længere er det, men som ogsaa kunne anvise ny Maader at handle paa og give Exemplet til mere oplyst Opførsel og bedre Smag og Følelse. Dette kan ikke ret vel benægtes af nogen, naar man da ikke tror, at Verden i dens Maade at være og handle paa allerede har naaet Fuldkommenheden. Ganske vist kunne ikke alle i samme Grad yde denne Fordel: der er i Forhold til Menneskeslægtens hele Mængde kun faa, hvis Forsøg sandsynligvis, naar de fulgtes af andre, vilde forbedre den nu sædvanlige Maade at handle paa; men disse faa ere Jordens Salt, og uden dem vilde det menneskelige Liv kun være en stillestaaende Pøl. Det er ikke alene dem, der indføre gode Ting, som ikke før fandtes; det er ogsaa dem, der holde Livet ved lige i dem, som findes. Vilde den menneskelige Forstand ophøre at være nødvendig, selv naar der ikke var noget nyt at gjøre? Vilde det være en Grund for dem, der gjøre de gamle Ting, til at glemme, hvorfor de gjøres, altsaa til at handle som Kvæg, ikke som menneskelige Væsener? Endog de bedste Overbevisninger og Sædvaner have en kun alt for stærk Tilbøjelighed til at synke ned til at blive rent mekaniske, og hvis der ikke fandtes en Rækkefølge af Mennesker, hvis stedse tilbagevendende Originalitet forhindrer den Grund, hvorpaa hine Overbevisninger og Sædvaner hvile, i at blive slet og

ret traditionel, vilde et saadant dødt Stof ikke kunne modstaa det ringeste Stød fra noget virkeligt levende, og der vilde ikke være nogen Grund, hvorfor Civilisationen ikke skulde dø bort som i det byzantinske Rige. Geniale Mennesker have *ex vi termini* mere Individualitet end andre Folk og ere som en Følge heraf mindre i Stand til uden skadelig Tvang at afpasse sig efter nogen af de faa Former, Samfundet holder rede for at spare sine Medlemmer den Ulejlighed selv at forme deres Karakter. Hvis Frygtsonhed faar dem til at tvinge sig ned i en af disse Former og til at lade alt det af dem, der ikke kan udfolde sig under Trykket, forblive uudfoldet, vil Samfundet ikke nyde synderlig godt af deres Genialitet. Hvis de have en stærk Karakter, og de bryde deres Lænker, peger Samfundet, der ikke har kunnet tvinge dem ned til det dagligdags, højtidelig advarende paa disse »ustyrlige« og »urolige« Samfundsmedlemmer. Det er omtrent, som om man vilde beklage sig over Niagara, fordi den ikke flyder spagfærdig mellem sine Bredder som en hollandsk Kanal.

Jeg lægger saa stærkt Eftertryk paa Vigtigheden af Geni og paa Nødvendigheden af at lade det frit udfolde sig baade i Tanke og Handling, fordi jeg véd, at om end ingen i Theorien vil gjøre det dets Plads stridig, ere næsten alle i Virkeligheden fuldstændig ligegyldige derfor. Folk mene, at Geni er en meget prægtig Ting, naar det sætter en Mand i Stand til at skrive et henrivende Digt

eller male et Maleri. Men i dets sande Betydning, i Betydning af Originalitet i Tanke og Handling, er der vel ingen, der siger, at det ikke skal beundres, skjönt næsten alle tænke i deres stille Sind, at de godt kunne undvære det. Dette er ulykkeligvis for naturligt til, at man kan undre sig derover. Originalitet er netop noget, hvis Nytte uoriginale Mennesker ikke kunne forstaa. De kunne ikke se, hvad Nytte det kan gjøre dem; og hvorledes skulde de kunne se det? Hvis de kunde se, hvad Nytte de kunde have heraf, vilde det ikke længere være Originalitet. Den første Tjeneste, Originaliteten skal gjøre dem, bestaaer i at aabne deres Øjne: naar det først til fulde er gjort, ville de have Udsigt til selv at blive originale. De skulle imidlertid mindes, at endnu er intet blevet gjort, som en eller anden ikke var den første til at gjøre, og at alt det gode, der findes, er Frugten af Originalitet. Lad dem da være beskedne nok til at tro, at denne endnu har noget at udrette, og lad dem føle sig overbeviste om, at jo mindre de føle Trangen til Originalitet, des mere trænge de hertil.

Hvor megen Hyldest der end i Ord, ja endog i Gjærning, ydes virkelig eller formodet aandelig Overlegenhed, saa kan det dog, naar man vil være ærlig, ikke nægtes, at der i Verden viser sig en almindelig Tilbøjelighed til at gjøre Middelmaadigheden til Menneskeslægts Behersker. I Oldtiden, i Middelalderen og under hele den lange Overgangstid fra Lenstiden til Nutiden var den enkelte i sig

selv en Magt, og naar han havde enten store Talenter eller en høj social Stilling, en betydelig Magt. Nu taber den enkelte sig i Mængden. At sige, at den offentlige Mening styrer Verden, er i Politikken næsten en Trivialitet. Den eneste Magt, der fortjener dette Navn, er Massernes Magt og Regeringernes, saa længe de ere et Udtryk for Massernes Tilbøjeligheder og Instinkter. Dette er i Privatlivets moralske og sociale Forhold lige saa sandt som i det offentlige Liv. Det er ikke overalt de samme Samfundslag, hvis Meninger betegnes som »den offentlige Mening»: i Amerika er det hele den hvide Befolkning; i England hovedsagelig Middelstanden. Men det er altid en Masse, det vil sige: en kollektiv Middelmaadighed. Og hvad der er endnu mere nyt, er, at den store Mængde ikke nu tager sine Meninger efter Kirkens eller Statens Dignitarer, efter fremragende Førere eller fra Bøger. Deres Tænkning besørges for dem af Mænd, der ligne dem i høj Grad, der under Øjeblikkets Tilskyndelse tale til dem eller i deres Navn gennem Pressen. Jeg beklager mig ikke over alt dette. Jeg paastaar ikke, at der i det hele taget er noget bedre, som er foreneligt med det lave Standpunkt, hvorpaa den menneskelige Aand for Øjeblikket befinder sig. Men dette forhindrer ikke, at Middelmaadighedens Herredømme er et middelmaadigt Herredømme. Intet Demokratis eller talrigt Aristokratis Herredømme har enten i dets politiske Handlinger eller i de Meninger, Egenskaber og den

hele Aandsretning, det avler, nogen Sinde hævet sig eller kunnet hæve sig over Middelmaadigheden, undtagen for saa vidt de mange regerende have ladet sig lede — hvilket de til deres bedste Tider altid have gjort — af den ene eller de faa mere højt begavedes og oplystes Raad og Indflydelse. Stødet til alt klogt og ædelt kommer og maa komme fra enkelte, i Almindelighed først fra én enkelt. Gjennemsnitsmenneskets Hæder og Ære er, at han er i Stand til at følge dette Stød, at alt klogt og ædelt finder Gjenlyd i hans Indre, og at han føres der hen imod med aabne Øjne. Jeg kæmper ikke for det Slags »Heltetilbedelse«, der tilraaber den kraftige geniale Mand Bifald, fordi han med Mågt lægger Haand paa Verdens Regering og tvinger den til at handle efter hans Bud. Alt, hvad han kan forlange, er Frihed til at paapege Vejen. Magt til at tvinge andre ind paa den er ikke alene uforenelig med de øvriges Frihed og Udvikling, men fordærver ogsaa den stærke Mand selv. Det synes imidlertid, at, naar de Meninger, der findes hos den store Mængde af kun Gjennemsnitsmennesker, overalt blive mere og mere raadende, maa den stedse mere udprægede Ejendommelighed hos dem, der staa paa Tænkningsens højeste Tinder, være Modvægten og Korrektivet til hin Retning. Det er ganske særlig under disse Omstændigheder, at sjældne Personligheder skulle, i Stedet for at skræmmes, opmuntres i deres fra Mængdens forskellige Handlevis. Til andre Tider var der ingen Fordel

herved, med mindre de ikke alene handlede anderledes, men ogsaa bedre end den store Mængde. I vore Dage er det blotte Exempel paa en forskjellig Handlemaade, den blotte Vægning ved at bøje Knæ for Sædvaner, i sig selv en Tjeneste. Netop fordi Menings Tyranniet har gjort det usædvanlige til en Forbrydelse, er det ønskeligt, om Folk for at bryde dette Tyranni vilde være usædvanlige. Det excentriske har altid været til Stede i Overflod, hvor der var Overflod paa Karakterstyrke, og Omfanget af den tilstedeværende Excentricitet har i Almindelighed staaet i Forhold til den Aand, Sjælsstyrke og moralske Mod, som Samfundet indeholdt. Det, at saa faa nu vove at være excentriske, viser, hvor Tidens Hovedfare ligger.

Jeg har bemærket, at det er af Vigtighed, at der gives usædvanlige Forhold det størst mulige Spillerum, for at det i sin Tid kan vise sig, hvilke af dem der fortjene at blive sædvanlige. Men Uafhængighed i Handlemaaden og Ligeegyldighed for, hvad der er Skik og Brug, fortjener ikke alene at opmuntres, fordi der derved gives Udsigt til Indførelsen af bedre Handlemaader og Sædvaner, der mere fortjene at blive almindelig antagne, og det er heller ikke alene Personer med en afgjort aandelig Overlegenhed, der have et berettiget Krav paa at føre deres Liv saaledes, som de finde for godt. Der er ikke nogen Grund til, at alle Menneskers Tilværelse skulde være afpasset efter et enkelt eller nogle faa Mønstre. Naar en Person er i Besiddelse af

blot nogenlunde ordentlig almindelig Forstand og Erfaring, er den Maade, hvorpaa han vil føre sin Tilværelse, den bedste, ikke fordi den i og for sig er den bedste, men fordi det er hans egen Maade. Menneskene ligne ikke hverandre som Faar, og selv Faar er det ikke umuligt at se Forskjel paa. En Mand kan ikke faa en Frakke eller et Par Støvler, der passe ham, hvis der ikke er taget Maal af ham, eller hvis han ikke har et helt Lager at vælge af; skulde det da være lettere at finde et Liv end en Frakke, der passer ham, eller ligne menneskelige Væsener mere hverandre i deres hele fysiske og aandelige Skikkelse end i deres Fædres Form? Selv om der ikke var andre Grunde end den, at Folk have forskjellig Smag, vilde den dog tale tilstrækkelig afgjørende mod Forsøget paa at forme dem alle efter én Model. Men forskellige Mennesker udkræve ogsaa for deres aandelige Udvikling forskellige Vilkaar, og lige saa lidt som de forskellige Plantearter kunne trives i den samme fysiske Atmosfære og Klima, lige saa lidt kunne de forskellige Mennesker føre et sundt Liv i den samme moralske Luft. Det, der letter ét Menneske Udviklingen af hans højere Natur, kan være en Hindring for et andet. Den samme Maade at leve paa kan for den ene være en sand Opmuntring, der holder alle hans Handle- og Nydeevner i den bedste Orden, medens den for den anden er en generende Byrde, der standser og kvæler alt indre Liv. Saa store ere Forskjellighederne mellem Menneskenes Mod-

tagelighed for Glæde og Smerte, mellem den Virkning, forskjellige fysiske og moralske Kræfter have paa dem, at de, hvis der ikke findes en tilsvarende Forskjellighed i deres Maade at leve paa, ikke kunne nyde den Lykke, der tilkommer dem, og heller ikke naa den aandelige, moralske og æsthetiske Udvikling, for hvilken deres Natur er modtagelig. Hvorfor skulde Tolerancen. for saa vidt den afhænger af den offentlige Mening, kun omfatte den Smag og Maade at leve paa, der tiltvinger sig Anerkjendelse ved Hjælp af Tilhængernes Mængde? Intet Sted (undtagen i nogle Klostre) savner Forskjellighed i Smag ganske Anerkjendelse: man kan uden at udsætte sig for Dadel finde Behag i eller ikke finde Behag i at ro, i at røge Tobak, i Musik, athletiske Øvelser, Skakspil, Kortspil, Studeringer osv., fordi baade de, der holde af disse Ting, og de, der ikke holde af dem, ere for talrige til at lade sig undertrykke. Men den Mand og i endnu højere Grad den Kvinde, der kan anklages for enten at gjøre, »hvad ingen gjør«. eller ikke at gjøre, »hvad alle gjøre«, er Gjenstand for lige saa mange nedsettende Bemærkninger, som om han eller hun havde begaaet en eller anden alvorlig moralsk Forbrydelse. Man maa være i Besiddelse af en Titel eller et andet Tegn paa Rang, eller man maa være Gjenstand for Rangspersoners Velvilje, naar man uden Skade for den Agtelse, man nyder, nogenlunde skal kunne hengive sig til den Luxus at gjøre, som man vil. Jeg siger: hengive sig »nogenlunde« hertil;

thi den, der tillader sig megen saadan Luxus, udsætter sig for noget værre end irettesættende Taler: han staar Fare for at faa en Indespærring *de lunatico* og for at blive berøvet sin Ejendom til Fordel for sine Slægtninge*).

*) Der er noget baade forfærdeligt og foragteligt i den Art Bevis, der i de senere Aar forslaar til juridisk at erklære en Mand ude af Stand til at bestyre sine Anliggender; og efter hans Død kunne de Bestemmelser, han har truffet med Hensyn til sin Formue sættes til Side, — hvis denne er stor nok til, at Procesomkostningerne, der paalægges den, kunne udredes af den. Alle hans daglige Livs Smaabegivenheder udspejdes, og alt hvad der findes, som — naar det betragtes ved Hjælp af den laveste af de laves Opfattelses- og Fremstillingsevner — ikke ser aldeles ud som det rent dagligdags, fremlægges for Juryen som Bevis paa Vanvid, og ofte med Held; thi de edsvorne ere næppe mindre tarvelig begavede og uvidende end Vidnerne, i alt Fald er Forskjellen ikke stor; og Dommerne bidrage ofte til at vildlede ved Hjælp af denne overordentlige Mangel paa Kjendskab til den menneskelige Natur og det menneskelige Liv, der stadig forbavser os hos engelske Jurister. Disse Retssager give bindstærke Fremstillinger af den Forfatning, hvori Hverdagsmenneskenes Følelser og Meninger om den menneskelige Frihed befinder sig. Det er saa langt fra, at Dommerne og Juryen sætter nogen Pris paa Ejendommelighed; det er saa langt fra, at de agte hver enkeltets Ret til i betydningsløse Spørgsmaal at handle i Overensstemmelse med sin Mening og Tilbøjelighed, — at de ikke engang kunne fatte, at et Menneske, der

Der er i den offentlige Menings nærværende Karakter et Træk, der særlig bidrager til, at den ikke kan finde sig i noget tydeligt Tegn paa Individualitet. De almindelige Gjennemsnitsmennesker have ikke alene en middelmaadig Forstand, men have ogsaa kun lunkne Tilbøjeligheder: de have ikke nogen Forkjærlighed eller noget Ønske, der er saa stærkt, at det kunde gjøre dem tilbøjelige til at gjøre noget usædvanligt, og de forstaa folgelig ikke dem, der have saadanne Tilbøjeligheder, men henregne dem til de ustyrlige og voldsomme, som de ere vant til at se ned paa. Nu behøve vi kun at tænke os, at der til denne Kjendsgjerning, som er almindelig, slutter sig en stærk Bevægelse til Gunst for Sædernes Forbedring, — og det er klart, hvad vi have at vente. I vore Dage findes der nu saadan en Bevægelse; der er virkelig blevet udrettet meget, der har til Formaal at bringe mere Regel-

er i Besiddelse af sin fulde Fornuft, kan attraa en saadan Frihed. Naar det tidligere foresloges at brænde Atheister, plejede barmhjærtige Mennesker at henstille, om det ikke var bedre at sætte dem i et Galehus; der vilde ikke være noget overraskende i, om vi i vor Tid skulde faa sligt at se, og om Gjærningsmændene vilde rose sig selv, fordi de, i Stedet for at forfølge Atheister for Religionens Skyld, havde behandlet disse ulykkelige paa en saa menneskekjærlig og kristelig Maade, — ikke uden en stille Tilfredsstillelse over, at der saaledes vilde vederfares dem deres Ret.

mæssighed i Opførselen og holde Folk tilbage fra Udskejelser, og en filantropisk Aand er vaagnet, for hvis Udfoldelse der ikke kan tænkes noget gunstigere Omraade end vore Medmenneskers Forbedring i Henseende til Sædelighed og Forstandighed. Disse Tidens Tendenser bevirke, at den offentlige Mening er mere tilbøjelig end i de fleste tidligere Perioder til at foreskrive almindelige Regeler for Opførselen og til at bestræbe sig for at faa alle til at rette sig efter den antagne Maalestok. Og efter denne Maalestok bør der, hvad enten det siges udtrykkelig, eller det underforstaas, ikke næres stærke Ønsker; dens Karakterideal er Manglen paa enhver udpræget Karakter; den vil mishandle den menneskelige Natur som en kinesisk Dames Fod, den vil sammenpresse enhver Del af den menneskelige Natur, der rager frem og kan gjøre Mennesket kjendelig forskjelligt fra det hverdagsagtige.

Saaledes som det i Almindelighed gaar med Idealer, der udelukke den ene Halvdel af, hvad der er ønskeligt, saaledes frembringer denne Maalestok kun en ringere Efterligning af den anden Halvdel. Istedenfor at frembringe en stærk Viljekraft, ledet af en kraftig Forstand, og stærke Følelser, der bestemt kontrolleres af en samvittighedsfuld Vilje, frembringer den kun en svag Viljekraft og svage Følelser, der derfor kunne faas til udvortes at bøje sig for Regelen, uden at der udfoldes nogen Kraft af Viljen eller Forstanden. Energiske Karakterer ere allerede i Færd med kun at blive et Sagn. Der er i dette Land næppe noget andet Omraade

end Forretningslivet, hvor Viljekraft kan udfolde sig. Den Viljekraft, der her udfoldes, kan endnu betragtes som betydelig. Hvad Forretningslivet levner, anvendes paa en eller anden Kjæphest; maaske er det en nyttig, endog filantropisk Kjæphest; men det er altid en eller anden bestemt Ting og i Almindelighed en Ting af ringe Betydning. Englands Storhed er nu ganske kollektiv: individuelt betragtet ere vi smaa, og vi ere kun i Stand til at udrette noget stort ved Hjælp af vor Vane at virke i Forening, og hermed ere vore religiøse og moralske Filantroper fuldkommen tilfredse. Men det var Mænd af et andet Præg, der gjorde England til, hvad det har været; og Mænd af et andet Præg ville udfordres, naar dets Frafald skal forebygges.

Sædvanens Despoti er overalt den staaende Hindring imod Menneskenes Fremgang, da det staar i uophørlig Strid med Tilbøjeligheden til at sigte efter noget bedre end det blot sædvansmæssige, hvilken Tilbøjelighed efter Omstændighederne benævnes Frihedsaand eller Fremskridts- og Forbedringsaand. Forbedringsaanden er ikke altid en Frihedsaand; thi den kan tilsigte at paatvinge et uvilligt Folk Forbedringer; omvendt kan Frihedsaanden, for saa vidt den gjør Modstand mod saadanne Forsøg, midlertidig forene sig med Forbedringernes Modstandere; men Friheden er dog den eneste vedvarende og aldrig svigtende Kilde til Forbedringer, fordi den skaber lige saa mange uaf-

hængige Midtpunkter for Forbedringer, som der er Personligheder. Fremskridtsgrundsætningen er imidlertid i begge Former — baade som Kjærlighed til Friheden og som Kjærlighed til Forbedringer — fjendtlig mod Sædvanens Herredømme, og den bærer i det mindste i sig Frigjørelsen fra dette Aag, og Kampen mellem disse to Modstandere har den mest afgjørende Betydning for Menneskeslægtens Historie. Den største Del af Verden har egentlig talt ingen Historie, fordi Sædvanens Despoti er fuldstændigt. Dette er Tilfældet med hele den østlige Del af Verden. Her afgjør Sædvanen endelig alle Spørgsmaal; Ret og Retfærdighed bestaar i Lydighed mod Sædvanen; Sædvanens Bevisførelse tænker ingen, undtagen maaske eller anden magtberust Tyran, paa at modstaa. Og vi se Følgerne heraf! Disse Folkeslag maa en Gang have haft Originalitet; de sprang ikke paa en Gang frem af Jordens Skjød befolkede, oplyste og forfarne i mange af Livets Kunster; de have selv udviklet sig hertil, og vare den Gang Verdens største og mest mægtige Nationer. Hvad ere de nu? Undersaatter og afhængige af Stammer, hvis Forfædre vandrede om i Skovene, medens hines havde prægtige Paladser og stolte Templer. Men over disse Stammer maatte Sædvanen ogsaa dele Herredømmet med Friheden og Fremskridtet. Vi se, at et Folk kan gaa frem indtil et vist Punkt, hvor det standser; og naar standser det da? Naar det ikke længere er i Besiddelse af Individualitet! Hvis en lignende Forandring skulde

vederfares de evropæiske Folkeslag, vil det ikke ske nøjagtig paa samme Maade: det Sædvanens Despoti, der truer disse Folkeslag, er ikke afgjort Stillestaaen. Det banlyser Ejendommelighed, men forbyder ikke Forandring, naar kun alle antage Forandringen i Forening. Vi have aflagt vore Forfædres uforanderlige Dragt: enhver skal ganske vist fremdeles klæde sig som alle andre, men Moderne kunne forandre sig en eller to Gange om Aaret. Vi sørge saaledes for, at naar der sker en Forandring, skal den gennemføres for Forandringens Skyld, og ikke af Hensyn til nogen Forestilling om det skønne og det behagelige; thi hele Verden vilde ikke i samme Øjeblik gribes af en ny Opfattelse af det skønne og det behagelige, lige saa lidt som den i samme Øjeblik vilde opgive en tidligere. Men vi ere dog lige saa fuldt progressive som foranderlige: vi gjøre bestandig ny mekaniske Opfindelser, og vi holde fast paa dem, indtil de kunne opløses af bedre; vi bestræbe os ivrig for Forbedringer i Staten, i Opdragelsen, ja endog i i Moralen, ihvorvel vor Forestilling om Forbedring i sidste Henseende rigtig nok hovedsagelig kun gaar ud paa at overtale eller tvinge andre Folk til at være lige saa gode som vi. Det er ikke Fremskridtet, vi modsætte os, vi smigre os tvært imod med, at intet Folk nogen Sinde har beflittet sig saa ivrig paa Fremskridt som vi. Det er Individualiteten, som vi bekrige: vi vilde tro, at vi havde udrettet Vidundere, naar vi kunde faa alle til at

ligne os, i det vi glemme, at det ene Menneskes Ulighed med det andet netop i Almindelighed er den første Ting, der gjør os opmærksomme paa det ufuldkomne i vor egen Type og det mere fortrinlige i en anden eller Muligheden af ved at forene begges Fordele at frembringe noget endnu bedre. Men vi have et advarende Exempel i Kineserne — en Nation af stort Talent og, i visse Henseender, endog Klogskab, takket være den sjældne Lykke, den havde, paa et tidligt Tidspunkt at blive forsynet med en Kreds af særlig gode Sædvaner, der til en vis Grad skyldes Mænd, hvem endog de mest oplyste Evropæere til Dels maa indrømme Navn af vise og Filosooffer — en Nation, der desuden er mærk- værdig paa Grund af de fortrinlige Indretninger, ved hvilken den saa vidt muligt har meddelt hvert Medlem af Samfundet den bedste Visdom, Nationen besidder, og ved hvilke den har opnaaet, at de, der have tilegnet sig den største Grad, ville beklæde de øverste og de mest ærefulde Poster. Visselig skulde man tro, at det Folk, der har udrettet dette, maatte have opdaget det menneskelige Fremskridts Hemmelighed og bestandig staaet i Spidsen for Verdens Bevægelser. Men vi se tvært imod, at Folket er blevet staaende stille, og det i Tusender af Aar; ja skal det nogen Sinde komme videre, maa det være ved Hjælp af de fremmede. Det er over al Forventning lykkedes Kineserne at udrette, hvad engelske Filantroper arbejdede saa ivrig for: de have opnaaet, at de alle ligne hverandre, at

de alle lede deres Tanker og Opførsel efter de samme Grundsætninger og Regeler. Vi se nu Frugterne heraf. Den offentlige Menings nuværende *régime* er, om end i en mindre ordnet Form, hvad de kinesiske Stats- og Opdragelsessystemer ere i en ordnet Form; og hvis det ikke lykkes Individualiteten at afryste dette Aåg, vil Evropa, trods dets store Fortid og den Kristendom, det bekjender sig til, være paa Vejen til blive et andet Kina.

Hvad er det da, der hidtil har bevaret Evropa imod denne Skæbne? Hvad er det da, der har bevirket, at de evropæiske Folkeslag have udgjort en fremskridende i Stedet for en stillestaaende Del af Verden? Det er ikke nogen overlegen Fortrinlighed hos dem; thi hvis der findes en saadan, er den Virkningen, ikke Aarsagen. Nej, det er den mærkværdige Forskjellighed i Karakterer og Dannelse. De enkelte Samfundsmedlemmer, de forskellige Samfundsklasser, de forskellige Folkeslag have været hverandre i højeste Grad ulige; de have haft en stor Mangfoldighed af Veje, hvoraf hver enkelt fører til noget værdifuldt; og skjønt de, der arbejdede paa de forskellige Veje, altid have været ufordragelige imod hverandre, og skjønt de vilde have anset det for en prægtig Ting, om alle de øvrige kunde tvinges til at følge samme Vej som de, have deres Forsøg paa at hindre hverandres Udvikling sjælden haft noget varigt Held, og de have, naar Tidens Fylde kom, fundet sig i at modtage det gode, som de andre bød. Evropa skylder,

efter min Mening, denne Mangfoldighed af Veje
 hele sin fremskredne og mangesidede Udvikling.
 Men det nyder allerede nu denne Fordel efter mindre
 Maalestok, og det nærmer sig afgjort det kinesiske
 Ideal, efter hvilket alle skulle være ens. Toqueville
 bemærker i sit sidste betydelige Værk, hvorledes
 Nutidens Franskmænd ligne hverandre langt mere
 end den forrige Slægts, og den samme Bemærkning
 finder endnu større Anvendelse paa Englænderne.
 Wilhelm von Humboldt udtaler, i den oven for
 citerede Ytring, at to Betingelser ere nødvendige
 for Menneskets Udvikling, fordi de ere nødvendige
 for at gjøre Folk forskellige, nemlig: Frihed og
 Forskjellighed i Livsvilkaar; men den sidste af
 disse to Betingelser opfyldes her til Lands for hver
 Dag mindre og mindre. De Omstændigheder, der
 omgive de forskellige Klasser og Personer, og som
 forme deres Karakter, komme daglig mere og mere
 til at ligne hverandre. Tidligere levede enhver
 Rang, ethvert Nabolag, enhver Næringsvej saa at
 sige hver i sin Verden; nu for en stor Del i den
 samme. Relativt betragtet læse de nu det samme,
 høre det samme, se det samme, gaa til de samme
 Steder, have de samme Forhaabninger og den samme
 Frygt, have de samme Rettigheder og Friheder og
 de samme Midler til at gjøre sig gjældende. Hvor
 stor end Forskjellen er mellem de forskellige Stil-
 linger, er den dog intet i Sammenligning med den,
 der tidligere fandtes. Og den almindelige Udjæv-
 ning gjør fremdeles Fremskridt. Alle Nutidens

politiske Forandringer tjene til at fremme den, da de gaa ud paa at hæve de smaa og trykke de store ned. Ethvert Fremskridt i Undervisningsvæsenet fremmer den, da Folk herved bringes under samme Indflydelse og faa Adgang til den samme Verden af Kjendsgjæringer og Følelser. Forbedringer i Kommunikationsvæsenet fremme den, da Beboerne af fjærne Steder herved bringes i personlig Berøring med hverandre, og da en hurtig Forandring af Opholdssted herved begunstiges. Handelens og Industriens Udvikling fremmer den, da Velstandens Fordele herved bliver mere almindelige, og da alle Ærgjerrighedens Maal, selv de højeste, aabnes for den almindelige Kappelstrid, saa at Ønsket om at hæve sig i Vejret ikke længere bliver ejendommeligt for en enkelt Klasse, men bliver fælles for alle. Men der er endnu en Kraft, der virker langt mægtigere end alt dette til at fremkalde en almindelig Lighed mellem Menneskene: det er den Overmagt i Staten, som den offentlige Mening i dette og andre Lande mere og mere kommer i Besiddelse af. Efterhaanden som de forskellige sociale Højdepunkter, hvorfra de mægtige kunne trodse Mængdens Meninger, udjævnes; efterhaanden som selve Tanken om at modstaa Folkets Vilje, naar det bestemt vides, at det har en Vilje, mere og mere forsvinder fra de praktiske Politikeres Sind, — ophører der at være nogen social Støtte for Dannelsen af Mindretal, og det bliver stedse sjældnere at finde nogen virksom Magt i Samfundet, som, i det den i sig selv

staar i Strid med Tallets Overmagt, er interesseret i at beskytte de Meninger og Retninger, der ikke stemme med Folkets.

Alle disse Aarsagers Samvirken fremkalder saa stor en Mængde mod Personligheden fjendtlige Indflydelser, at det ikke er let at se, hvorledes denne skulde kunne holde Stand. Dette vil blive den saa meget vanskeligere, hvis den forstandige Del af Folket ikke kan bringes til at føle dens Betydning, ikke kan bringes til at se, at det er godt, om der er Forskjellighed, selv om det forskellige, der udvikler sig, ikke er bedre, ja selv om det synes dem værre. Hvis Personlighedens Krav nogen Sinde skulle gjøres gjældende, er Tiden nu kommen, da der endnu mangler meget i, at den paatvungne Ensformighed er fuldstændig. Det er kun paa de tidligere Udviklingstrin, at der kan gjøres nogen heldig Modstand mod dens Anmasselser. Forlangendet om, at alle skulle ligne hverandre, voxer, jo mere det næres. Hvis man venter med at gjøre Modstand, indtil Livet er blevet indskrænket til næsten kun at indeholde en eneste Type, ville alle Afgivelser fra denne Type blive betragtet som ugudelige, umoralske, ja endog som afskylige og stridende mod den menneskelige Natur. Menneskene blive hurtig ude af Stand til at fatte Forskjellighedens Betydning, naar de i nogen Tid have været uvante til at se den.

Fjerde Kapitel.

Om Grænserne for Samfundets Myndighed over den enkelte.

Hvor findes da altsaa nu den berettigede Grænse for den enkeltes Herredømme over sig selv? Hvor begynder Samfundets Myndighed? Hvor meget af det menneskelige Liv bør tilkjendes Personligheden, hvor meget Samfundet?

Begge Parter ville faa den Del, der tilkommer dem, naar hver faar det, der særlig vedkommer den. Den Del af Livet, der hovedsagelig interesserer den enkelte, tilkommer Personligheden; den Del, der særlig interesserer Samfundet, tilkommer Samfundet.

Uagtet Samfundet ikke hviler paa nogen Kontrakt, og uagtet der ikke opnaas noget ved at tænke sig en Kontrakt, for der ud af at udlede sociale Forpligtelser, skylder dog enhver, der modtager Samfundets Beskyttelse, Erstatning for denne Fordel, og den Kjendsgjerning, at man lever i Samfundet, gjør det uundgaaelig nødvendigt, at ethvert Medlem iagttager en vis Opførsel imod de øvrige. Denne Opførsel bestaar for det første deri, at han ikke maa krænke andres Interesser, eller snarere: visse Interesser, som enten i Følge Lovens udtrykkelige Bestemmelser eller i Følge stiltiende Overenskomst burde betragtes som Rettigheder. For det andet skal ethvert Medlem bære sin efter billige Grundsætninger fastsatte Andel af det Arbejde

og de Ofre, der ere nødvendige for at forsvare Samfundet eller dets Medlemmer mod Skade og Krænkelser. Disse Betingelser er Samfundet berettiget til at hævde paa deres Bekostning, der bestrebe sig for at unddrage sig deres Opfyldelse. Og dette er ikke alt, hvad Samfundet kan gjøre. Den enkeltes Handlinger kunne være skadelige for andre, eller han kan ved dem undlade at tage tilbørligt Hensyn til andres Velfærd, uden at han dog ligefrem krænker deres forfatningsmæssige Rettigheder. En saadan Brode kan med Rette straffes af den offentlige Mening, om end ikke af Loven. Saasnart et Menneskes Handlemaade berører andres Interesser paa en skadelig Maade, har Samfundet Myndighed herover, og Spørgsmaalet opstaar da, om det almindelige Vel vil eller ikke vil fremmes ved Statens Indblanding. Men der er ikke nogen Anledning til at diskutere dette Spørgsmaal, naar Menneskets Handlemaade ikke vedrører andres Interesser, eller ikke behøver at vedrøre dem, naar de ikke ønske det (forudsat at alle vedkommende ere myndige og i Besiddelse af almindelig Forstand). I saadanne Tilfælde burde der være fuldstændig lovlig og social Frihed til at udføre Handlingen og bære Følgerne heraf.

Det vilde være en stor Misforstaaelse at tro, at denne Theori lærer en saadan selvsk Ligegyldighed, som at vi ikke have noget at gjøre med vore Medmenneskers Opførsel, og at vi ikke skulde bryde os om, om andre handle rigtig, og om det gaar

andre godt, saa længe vore egne Interesser ikke berøres. Det, vi trænge til, er ikke nogen For-
mindskelse, men tvært imod en betydelig Forøgelse af
uegennyttige Bestræbelser for andres Vel. Men
den uegennyttige Velvilje kan finde andre Midler
til at overbevise Folk om deres Vel end Hug og
Slag, hvad enten disse Udtryk tages i virkelig eller
figurlig Betydning. Jeg er den sidste til at under-
vurdere Betydningen af Pligterne mod os selv; de
staa kun tilbage for de sociale, hvis de overhovedet
staa tilbage for dem, og at udvikle begge i samme
Grad er Opdragelsens Opgave. Men Opdragelsen
virker lige saa fuldt ved Overbevisning og Over-
talelse som ved Tvang, og naar Opdragelsen er
endt, skulde Pligterne mod os selv kun indskærpes
os ved Hjælp af Overbevisning. Menneskene bør
hjælpe hverandre med at skjelne godt fra ondt,
og de bør opmuntre hverandre til at vælge hint
og undgaa dette. De bør bestandig anspore hver-
andre til en forøget Anvendelse af deres højere
Evner og til i stærkere Grad at rette deres Følelser
og Bestræbelser imod kloge istedenfor taabelige,
imod opløftende istedenfor nedværdigende Maal og
Betragtninger. Men hverken et enkelt Menneske
eller et nok saa stort Antal af Mennesker er berettiget
til at sige til et andet voxent Menneske, at det
ikke, for saa vidt angaar dets eget Vel, maa gjøre
med sit Liv, som det vil. Man er selv mest inter-
esseret i sit eget Vel; den Interesse, andre have
herfor, er, naar de ikke ere knyttede til en ved

stærke personlige Baand, ubetydelig i Sammenligning hermed; den Interesse, Samfundet har for ens Personlighed, bestaar (naar hans Opførsel ikke vedrører andre) kun af Brudstykker og er kun ganske middelbar, hvorimod den mest dagligdags Mand eller Kvinde med Hensyn til sine egne Følelser og Forhold raader over Midler, der kunne give en uendelig bedre Indsigt end de, nogen anden kan besidde. Samfundets Indskriden for at beherske hans Dom og Bestræbelser i Sager, der kun angaa ham, maa være grundet paa almindelige Formodninger; men disse kunne være ganske fejlagtige, og selv om de ere rigtige, er det meget muligt, at de i enkelte Tilfælde ville blive galt anvendte af Folk, der ikke bedre kjende de nærmere Omstændigheder end de, der kun kunne betragte Sagen ude fra. Paa dette Omraade af de menneskelige Handlinger bør Personligheden derfor kunne udfolde sig. Det er nødvendigt, at der i den Maade, hvorpaa Folk handle imod hverandre, for største Delen følges almindelige Regeler, for at man kan vide, hvad man har at vente; men i en Persons egne Anliggender bør hans personlige Selvbestemmelse frit kunne udfolde sig. Betragtninger, der kunne hjælpe hans Dømmekraft, Opmuntringer, der kunne styrke hans Vilje, kunne henstilles til ham eller endog paa-trænges ham af andre; men han er dog selv den endelige Dommer. Alle Vildfarelser, han maaske trods deres Raad og Advarsler kan gjøre sig skyldig i, ere intet i Sammenligning med den Skade, der

er forbunden med at tillade andre at tvinge ham til at gjøre, hvad de anse for hans Vel.

Jeg mener ikke derfor, at de Følelser, med hvilke et Menneske betragtes af andre, ikke paa nogen Maade burde paavirkes af hans Forhold lige over for sig selv. Dette er hverken muligt eller ønskeligt. Hvis han glimrer ved nogen af de Egenskaber, der lede til hans Vel, er han for saa vidt en passende Gjenstand for vor Beundring. Han staar jo Idealet for den menneskelige Natur saa meget nærmere. Hvis han i høj Grad mangler disse Egenskaber, vil en Beundring modsat Følelse indtræde. Der gives en saa høj Grad af Daarskab og en saa høj Grad af, hvad man kan kalde lav og fordærvet Smag — ihvorvel dette Udtryk næppe er ganske heldigt —, at den Person, der er i Besiddelse heraf, uagtet der ikke maa tilføjes ham Skade, nødvendigvis og med Rette bliver Gjenstand for Mishag, ja i de videstgaaende Tilfælde endog for Foragt: man kunde jo ikke have de modsatte Egenskaber i en nogenlunde stærk Grad uden at nære disse Følelser. Selv om et Menneske ikke ligefrem skader et andet, kan han handle paa en saadan Maade, at han tvinger os til at dømme ham og til at betragte ham som en Taabe eller som et Væsen af en ringere Art. Da nu denne Mening og Følelse er en Kjendsgjerning, som han helst vilde undgaa, gjør man ham en Tjeneste ved i Forvejen at advare ham herimod som imod enhver anden ubehagelig Følge, for hvilken han kan udsætte

sig. Det vilde i Sandhed være ønskeligt, om denne Tjeneste blev bevist langt hyppigere, end de almindelige Begreber om Høflighed for Øjeblikket tillade, og om en Mand ærlig kunde gjøre en anden opmærksom paa, at han tror, at han har fejlet, uden derfor at blive anset for at være uhøflig eller anmassende. Vi have desuden paa forskjellig Maade Ret til at handle i Overensstemmelse med vor ugunstige Mening om en anden, dog ikke saaledes, at vi undertrykke hans Individualitet, men saaledes, at vi hævde vor egen. Vi ere for Exempel ikke forpligtede til at søge hans Selskab; vi ere berettigede til at undgaa det (dog maa vi ikke prale hermed); thi vi have Ret til at vælge det Selskab, der bedst passer for os. Vi have Ret, ja det kan være vor Pligt at advare andre imod ham, hvis vi anse det for sandsynligt, at hans Exempel og Samtale vil øve en skadelig Indflydelse paa dem, med hvem han omgaas. Vi kunne foretrække andre for ham, naar det drejer sig om at yde saadanne frivillige Tjenester, der ikke have hans Forbedring til Maal. Paa disse forskjellige Maader kan man blive strængt straffet af andre for Fejl, der dog umiddelbart kun vedrøre en selv; men man bliver kun straffet, for saa vidt Straffen er den naturlige og ligesom nødvendige Følge af selve Fejlene, ikke fordi den udtrykkelig tilføjes ham som Revselse. Den, der gjør sig skyldig i Ubesindighed, Stivsind og Selvbedrag; den, der ikke forstaar at holde til Raade med beskedne Midler; den, der ikke kan afholde sig fra

skadelige Nydelser; den, der søger dyriske Glæder paa Bekostning af ædle og forstandige, — han maa vente at synke i Folks gode Omdømme og faa en mindre Andel af deres gunstige Følelser; men han har ikke Ret til at beklage sig herover, saafremt han ikke har gjort sig fortjent til at nyde deres Velvilje ved en særlig fortrinlig Opførsel i sine sociale Forhold og saaledes har erhvervet sig en Ret til deres Tjenstvillighed, der ikke kan berøres af hans Synder imod sig selv.

Hvad jeg hævder er følgende: de Ubehageligheder, der ere ganske uadskillelige fra andres ugunstige Mening, ere de eneste, som en Mand er forpligtet til at finde sig i, for saa vidt angaar den Del af hans Opførsel og Karakter, der vedrører hans eget Vel, men ikke har noget at gjøre med andres Interesser i deres Forhold til ham. Derimod bør Handlinger, der skade andre, retfærdiggjøres paa en ganske anden Maade. Indgreb i andres Rettigheder; Tilføjelse af Tab eller Skade, der ikke berettiges ved Hensyn til vore egne Rettigheder; Falskhed og Svig i vort Forhold til andre; ubillig og uædelmodig Brug af Fordele over andre; ja endog en egennyttig Undladen af at beskytte dem imod Uret, — alt sligt fortjener med Rette moralsk Dadel og i alvorlige Tilfælde moralsk Gjengjældelse og Straf. Ja ikke alene disse Handlinger, men endog den Sindsstemning, der er Aarsag til dem, er virkelig umoralsk og er en passende Gjenstand for Dadel, endog for Dadel, der kan gaa over til Afsky. Tilbøjelighed til

Grusomhed, Ondskab og ond Vilje; Misundelse, den mest anti-sociale og modbydelige Lidenskab; Hykleri og Uærlighed; Vredagtighed uden tilstrækkelig Grund og Forbitrelse, der ikke staar i Forhold til Udfordringen; Lysten at herske over andre; Ønsket om at tilrane sig mere, end der tilkommer en (Grækernes *πλεονεξία*); den Stolthed, der finder Tilfredsstillelse i at trykke andre ned; den Egennytte, der anser det, der angaar en selv, for vigtigere end alt andet, og som afgjør alle tvivlsomme Spørgsmaal til Gunst for en selv, — det er moralske Laster, og den, hos hvem de findes, har en slet og foragtelig moralsk Karakter, og heri ere de forskjellige fra de tidligere omtalte Fejl, som kun angaa en selv; thi disse ere ikke egentlig umoralske, og hvor vidt de drives, gjøre de dog ikke det Menneske, hos hvem de findes, til et ligefrem slet Menneske. De kunne vidne om en stor Grad af Daarskab, om Mangel paa personlig Værdighed og Selvagtelse; men de kunne kun være Gjenstand for moralsk Misbilligelse, naar de medføre Brud paa vore Pligter mod andre, for hvis Skyld vi ere forpligtede til at tænke paa vort eget Vel. De saakaldte Pligter mod os selv vedrøre ikke nødvendigvis Samfundet, med mindre Omstændighederne samtidig gjøre dem til Pligter ogsaa mod andre. Udtrykket »Pligter mod os selv« betyder, — naar det overhovedet betyder mere end Klogskab, — Selvagtelse eller Selvudvikling, og ingen er sine Medmennesker ansvarlig herfor, da

det ikke er af Hensyn til Samfundets Vel, at man skal staa til Regnskab herfor.

Forskjellen mellem det Tab af Agtelse, som man med Rette udsætter sig for, naar man viser Mangel paa Klogskab og personlig Værdighed, og den Førdømmelse, der rammer den, der krænker andres Rettigheder, er ikke en blot nominel Forskjel. Naar en Mand mishager os i Sager, i hvilke vi mene at have Ret til at kontrollere ham, saa giver det os ganske andre Tanker om ham og lader os handle paa en ganske anden Maade imod ham, end naar han kan mishage os i Sager, i hvilke vi vide, at vi ikke have nogen saadan Ret. I sidste Tilfælde kunne vi udtale vort Mishag, og vi kunne lige saa vel holde os borte fra en Person som fra en Ting, der mishager os; men vi skulle ikke derfor føle os kaldede til at gjøre ham hans Liv ubehageligt. Vi skulle betænke, at han allerede føler eller vil komme til at føle Straffen for sin Vildfarelse; hvis han ødelægger sit Liv, fordi han ikke bærer sig fornuftig ad, bør vi ikke af den Grund ønske at ødelægge det endnu mere: istedenfor at ønske at straffe ham, skulle vi snarere bestræbe os for at lette ham hans Straf ved at vise ham, hvorledes han kan undgaa eller bøde paa den Ulykke, hans Opførsel sandsynligvis vil bringe over ham. Han kan være os en Gjenstand for Medynk, maaske Mishag, men ikke Vrede og Forbitrelse; vi maa ikke behandle ham som en Fjende af Samfundet, og det værste, vi maa anse os for berettigede til at gjøre imod

ham, er at overlade ham til sig selv, hvis vi ikke velvillig ville tage os af hans Sager ved at vise ham Interesse og raade ham. Ganske anderledes forholder det sig, hvis han har krænket de Regeler, der ere nødvendige for Beskyttelsen af hans Medskabninger, individuelt eller kollektivt taget. I saa Tilfælde falde de skadelige Følger af hans Handlinger ikke paa ham, men paa andre, og Samfundet maa, som Beskytter af alle sine Medlemmer, udøve Gjengjældelsesretten over ham; det maa tilføje ham Lidelser i den udtrykkelige Hensigt at straffe ham, og det maa sørge for, at Straffen er tilstrækkelig stræng. I det ene Tilfælde er han en Forbryder, der staar for Dommeren, og vi ere ikke alene berettigede til at dømme ham, men til i en eller anden Form at udføre vor egen Dom; i det andet Tilfælde tilkommer det ikke os at tilføje ham Lidelser, undtagen saadanne, der kunne være en tilfældig Følge af, at vi i vore Sager bruge den samme Frihed, som vi tilstaa ham i hans.

Den Forskjel, der her er paapeget mellem den Del af et Menneskes Liv, der kun vedrører ham selv, og den Del, der vedrører andre, ville mange vægre sig ved at anerkjende. Hvorledes — vil man spørge — skulde nogen Del af et Samfundsmedlems Opførsel kunde være en ligegyldig Sag for de andre? Intet Menneske er et fuldstændigt enestaaende Væsen; det er umuligt for et Menneske at gjøre noget, der paa en alvorlig og vedvarende Maade kan skade ham, uden at Ulykken i det

mindste maa naa hans nærmeste Forbindelser, og ofte gaar den endnu videre. Ødelægger man sin Ejendom, saa skader man ogsaa dem, der umiddelbart eller middelbart havde deres Underhold af den, og i Almindelighed formindsker man i en større eller mindre Grad Samfundets Hjælpekilder. Hvis man misbruger sine legemlige eller aandelige Evner, saa tilføjer man ikke alene dem Skade, der ere afhængige af en; men man bliver derved ogsaa sat ud af Stand til at gjøre sine Medskabninger de Tjenester, man skylder dem; maaske bliver man endog en Byrde for dem, og afhængig af deres Godhed og Velvilje; ja hvis denne Opførsel var meget hyppig, begaas der næppe nogen Brøde, der i samme Grad tilføjer det almindelige Vel Skade. Endelig vil det blive indvendt, at om man end ikke ved sine Laster og Daarskaber ligefrem tilføjer andre ondt, saa skader man dem dog ved sit Exempel, og man burde tvinges til at styre sig af Hensyn til dem, hvem Synet af og Kjendskab til ens Opførsel kunde fordærve eller bringe ud af den rette Vej.

Ja — vil man tilføje — selv om Følgerne af en slet Opførsel kunde indskrænkes til kun at berøre selve den lastefulde eller tankeløse Person, burde Samfundet saa overlade Folk at tage Vare paa sig selv, naar de aabenbart ere uskikkede hertil? Naar det indrømmes, at der skyldes Børn og umyndige Beskyttelse mod dem selv, er Samfundet saa ikke i samme Grad forpligtet til at beskytte

voxne, der i samme Grad ere ude af Stand til at beherske sig selv? Hvis Spil, Drukkenskab, Umaadeholdenhed, Dovenskab og Urenlighed ere Hindringer for Lykken og lige saa store Hindringer mod Forbedringer som de fleste af de Handlinger, Loven forbyder, hvorfor — vil man spørge — skulde Loven da ikke, for saa vidt det er foreneligt med praktiske sociale Hensyn, ogsaa bestræbe sig for at undertrykke disse Fejl? Burde i det mindste den offentlige Mening ikke, som et Supplement til Lovens uundgaaelige Ufuldstændighed, organisere et kraftigt Politi mod disse Laster og ikjende dem, der vides at udøve dem, strænge sociale Straffe? Her er — vil man maaske sige — ikke Tale om at lægge Baand paa Personligheden eller om at forhindre, at ny og originale Maader at leve paa kunne blive prøvede. Det eneste, man søger at forhindre, er Ting, der siden Verdens Skabelse og indtil den Dag i Dag ere blevne prøvede og dømte; Ting, som Erfaringen har vist ikke kunne være nyttige eller passende for nogens Personlighed. Naar en vis Tid er gaaet, og en vis Mængde Erfaring er indsamlet, maa en Sandhed, der har Betydning for Sædelæren eller vor Handlemaade i det hele, dog til sidst kunne betragtes som fastslaaet, og det kan da ikke være andet end ønskeligt at forhindre Slægt efter Slægt fra at falde i den samme Afgrund, der har været saa skæbnesvanger for deres Forgængere.

Jeg indrømmer fuldkomment, at den Skade, en Person tilføjer sig selv, kan paa en alvorlig Maade berøre dem, der ere nøje forbundne med ham, baade fordi de have Medfølelse med ham, og fordi de ere interesserede i hans Vel. Jeg indrømmer ogsaa, at Samfundet i det hele, dog i en mindre Grad, berøres heraf. Naar man ved en saadan Handling kommer til at krænke en bestemt paavisselig Forpligtelse imod nogen anden eller andre, er dette ikke længere et af de Tilfælde, der kun vedrøre en selv, og Handlingen bliver derfor Gjenstand for moralsk Misbilligelse i Ordets egentlige Betydning. Hvis for Exempel en Mand paa Grund af Umaadeholdenhed eller Udskejelser ikke længere er i Stand til at betale sin Gjæld, eller hvis han af samme Grund er ude af Stand til at opdrage og underholde en Familie, for hvilken han har paataget sig moralsk Ansvarlighed, fortjener han strængt at dadles og kunde med Rette straffes, men Grunden hertil er da ikke hans Ødselhed, men hans Brud paa sin Forpligtelse lige over for sin Familie eller sine Kreditorer. Havde han unddraget dem de Midler, han skyldte dem, for at anbringe dem paa den mest fordelagtige Maade, vilde den moralske Brøde have været den samme for det. George Barnwell myrdede sin Onkel for at faa Penge til sin Elskerinde; havde han gjort det for at faa Penge til at begynde en Forretning med, vilde han alligevel være bleven hængt. Ligesaa forholder det sig i de mange Tilfælde, hvor en Mand bedrøver sin Familie, fordi han hengiver sig til slette

Vaner; han fortjener Bebrejdelse paa Grund af sin Uvenlighed eller Utaknemlighed; men det kunde han ogsaa gjøre, selv om hans Vaner ikke i og for sig ere slette, naar de maa smerte dem, med hvem han lever, eller hvis Velvære paa Grund af det personlige Forhold, hvori de staa til ham, er afhængigt af ham. Den, der ikke viser andres Følelser og Interesser den Agtelse, der i Almindelighed skyldes dem, fortjener, saafremt han ikke tvinges hertil af en eller anden mere bydende Pligt eller retfærdiggjøres ved de Hensyn, han skylder sig selv, med Rette at dadles for denne Mangel paa Agtelse; men det, der fortjener at dadles, er ikke dennes Aarsag eller de rent personlige Vildfarelser, der kunne have givet en fjærn Anledning hertil. Naar en Mand gjør noget, der kun vedrører ham selv, men han derved gjør sig uskikket til at udføre en ham lige over for det offentlige paahvilende bestemt Pligt, gjør han sig ligeledes skyldig i en social Brøde. Drukkenskab er ikke i og for sig strafbar; men en Soldat eller Politibetjent, der drikker sig fuld paa sin Post, bør straffes. Naar der, kort sagt, foreligger en bestemt Skade eller en bestemt Fare for Skade, hører Tilfældet, hvad enten det vedrører en enkelt Person eller Samfundet, ikke længer hjemme paa Frihedens Omraade; det kommer ind under Moralen eller Loven.

Naar Talen derimod er om den tilfældige eller, man kunde sige, middelbare Fortræd, som en Person tilføjer Samfundet ved en Opførsel, der hverken

krænker nogen bestemt Pligt imod det offentlige eller tilføjer nogen anden paaviselig Person end Gjerningsmanden selv en kjendelig Skade, — saa kan Samfundet nok udholde denne Ubehagelighed af Hensyn til det større Gode, der haves i den menneskelige Frihed. Hvis voxne Mennesker skulde straffes, fordi de ikke tage Vare paa sig selv, saa jeg hellere, at man gjorde det af Hensyn til dem, end under Paaskud af at ville forhindre dem i at gjøre sig uskikkede til at yde Samfundet Tjenester, som dette dog ikke paastaar at have Ret til at fordre. Men jeg kan ikke gaa ind paa den Betragtning, at Samfundet ikke skulde have andre Midler til at hæve dets svagere Medlemmer til det almindelige Gjennemsnit af fornuftig Opførsel end at afvente det Øjeblik, da de gjorde noget ufornuftigt og saa straffe dem, legalt eller moralsk, herfor. Samfundet har jo haft uindskrænket Magt over dem under hele den første Del af deres Tilværelse; det har jo i hele deres Barndom og tidligere Ungdom kunnet prøve, om det ikke kunde gjøre dem skikkede til at udvise en forstandig Opførsel i Livet. Den nuværende Slægt er Herre baade over den kommende Slægts Oplæring og over alle dens Forhold; ganske vist kan den ikke gjøre den fuldkommen god og forstandig, fordi den selv staar saa sørgelig lavt i Forstand og Godhed; de rosværdigste Bestræbelser vise sig desuden i enkelte Tilfælde ikke altid at være de heldigste; men Samfundet kan fuldkommen vel gjøre den opvoxende

Slægt, som et hele betragtet, lige saa god, ja lidt bedre end det selv. Hvis Samfundet lader en betydeligere Del af sine Medlemmer voxe op som rene Børn, der ikke kunne lade sig paavirke af fornuftige Betragtninger eller fjærnere Bevæggrunde, saa har det kun sig selv at dadle for Følgerne heraf. Naar Samfundet ikke alene er bevæbnet med Opdragelsens hele Magt, men desuden har hele den Overmagt, som en almindelig antagen Mening altid udøver over deres Sind, der mindst ere i Stand til selv at dømme; naar det desuden støttes af den naturlige Straf, som de, der vække deres bekjendtes Mishag eller Foragt, ikke kunne hindres i at lide, — lad det saa ikke paastaa, at det foruden alt dette behøver Magt til at udstede Befalinger og gjennemtvinge Lydighed i den enkeltes personlige Anliggender, hvor efter alle Retfærdighedens og Politikkens Grundsætninger Afgjørelsen bør hvile hos dem, der skulle bære Følgerne. Der er desuden intet, der mere bidrager til at ødelægge de bedre Midler, hvorved Handlemaaden kunde paavirkes, og bringe dem i Miskredit, end det at ty til de ringere. Hvis der hos dem, man forsøger at tvinge til Klogskab eller Maadehold, findes noget af det Stof, hvoraf kraftige og uafhængige Karakterer skabes, ville de ufejlbarlig gjøre Oprør mod Tvangen. Ingen af dem vil nogen Sinde indrømme, at andre have samme Ret til at kontrollere ham i hans Anliggender, som de have til at forhindre ham i at skade dem i deres. Det vil da let blive anset

som Tegn paa Mod og Mandshjærte aabent at trodse en saadan tilranet Magt og pralende at gjøre det stik modsatte af, hvad den byder. Saaledes gik det for Exempel paa Karl d. andens Tid, da der paa Puritanernes fanatiske moralske Ufordragelighed fulgte den største Raahed i Sæderne. Hvad angaar den formentlige Nødvendighed af at beskytte Samfundet mod det slette Exempel, de lastefulde og moralsk svage give andre, saa er det ganske sandt, at det slette Exempel kan have en skadelig Virkning, særlig naar Exemplet bestaar i Forurettelse mod andre, og Forurettelsen ikke straffes. Men her tales der jo om saadanne Handlinger, der ikke skade andre, men antages at skade vedkommende selv i høj Grad; jeg forstaar ikke, at de, der mene, at vedkommende kun skader sig selv, kunne tro andet, end at Exemplet i det hele maa være mere gavnligt end skadeligt; thi hvis det viser den slette Opførsel, viser det ogsaa de smertelige og nedsættende Følger, som i alle eller i de fleste Tilfælde maa antages at indtræffe, naar Handlingen bliver retfærdig dadlet.

Men den mest afgjørende Grund imod det offentlige Indblanding i rent personlige Sager er den, at der er den største Sandsynlighed for, at det, naar det indblander sig, vil gjøre det paa en urigtig Maade og urette Sted. I Sager, der angaa Samfundsmoralen eller Pligterne mod andre, er det rimeligt, at den offentlige Mening, det vil sige det herskende Flertals Mening, om den end ofte tager

fejl, dog endnu oftere vil have Ret; thi i saadanne Sager behøver man kun at dømme om sine egne Interesser eller om den Maade, hvorpaa en vis Opførsel, naar den tillades, vil berøre dem. Men et lignende Flertals Mening, der paatvinges Mindretallet som Lov, kan i Spørgsmaal, der kun angaa den enkelte selv, lige saa let fejle som have Ret; thi i disse Sager betyder den offentlige Mening i det heldigste Tilfælde nogles Mening om, hvad der er godt eller slemt for andre; ja meget ofte betyder den ikke engang det, i det det offentlige med den mest fuldkomne Ligegyldighed ikke bryder sig om deres Tilfredshed og Behagelighed, hvis Opførsel det dadler, men kun tænker paa, hvad det selv foretrækker. Der er mange, der betragte en Opførsel, som de ikke kunne lide, som en Fornærmelse imod dem, og som blive saa forbitrede herover, som om man havde haanet deres Følelser: man har jo kjendt religiøse Fanatikere, der, naar man har bebrejdet dem, at de ikke agte andres religiøse Følelser, have svaret, at disse heller ikke agte deres Følelser, naar de fremture i deres afskyelige Tro. Men der er ingen Lighed mellem de Følelser, hvormed en Person betragter sin egen Mening, og de Følelser, hvormed en anden, der føler sig fornærmet over, at han har en saadan Mening, betragter den. Der er lige saa liden Lighed herimellem, som imellem en Tyvs Lyst til at stjæle en Pung og Ejerens til at beholde den. Og en Persons Tilbøjelighed er lige saa meget hans egen

Sag som hans Mering eller hans Pung. Det er let nok at forestille sig en ideal offentlig Mening, der overlader de enkelte Frihed og uindskrænket Valg i alle uvisse Spørgsmaal og kun forlanger af dem, at de skulle afholde sig fra den Opførsel, den almindelige Erfaring har fordømt. Men har der nogen Sinde været en offentlig Mening, der satte saadanne Grænser for sin Kritik? og naar bekymrer den sig om den almindelige Erfaring? Naar den blander sig i Folks private Sager, tænker den sjælden paa andet end det skjændige i at handle eller føle anderledes end den; og denne Opfattelse fremstilles — kun let forklædt — af ni Tiendedelen af alle Sædelærere og Filosofer for Menneskeslægten som Religionens og Filosofiens Bud. De lære, at noget er ret, fordi det er ret, fordi vi føle, at det er ret. De sige os, at vi skulle søge i vor egen Barm de Love, der ere bindende for os og for alle andre. Hvad andet kan det stakkels Folk gjøre end anvende disse Lærdomme og gjøre sine egne personlige Følelser om godt og ondt, hvis der hersker nogenlunde Enighed om dem, bindende for hele den øvrige Verden?

Dette Onde eksisterer ikke alene i Theorien, og maaske venter man, at jeg nærmere vil angive de Tilfælde, i hvilke Samfundet i vor Tid og vort Land med Urette har givet sine egne Tilbøjeligheder Karakter af moralske Love. Jeg skriver imidlertid ikke en Afhandling om de nærværende moralske Følelsers Vildfarelser. Dette Æmne er for rigt til

kun at blive behandlet i forbigaaende og som Middel til Anskueliggjørelse. Dog behøves der Exempler for at vise, at den Grundsætning, jeg forsvarer, har en alvorlig og praktisk Betydning, at jeg ikke bestræber mig for at oprejse en Skranke imod indbildte Farer. Det er heller ikke vanskeligt ved talrige Exempler at vise, at en af de mest almindelige menneskelige Tilbøjeligheder bestaar i at udvide det, man kalder det moralske Politis Omraade, indtil det gjør Indgreb i den enkeltes mest ubestridelige lovlige Frihed.

Lad os som et første Exempel betragte den Uvilje, Folk nære, kun fordi andre, hvis religiøse Meninger afvige fra deres, ikke følge deres religiøse Skikke, navnlig ikke deres religiøse Afholdenhed. Intet i den kristne Tro skærper — for at anføre et temmelig fortærsket Exempel — mere Mahomedanernes Had imod de kristne end den Kjendsgjering, at de kristne spise Flæsk. Der er faa Handlinger, som kristne og Evropæere betragte med den uforstilte Væmmelse, hvormed Mahomedanerne betragte denne Maade at tilfredsstille sin Sult paa. For det første er det en Forhaanelse mod deres Religion; men denne Omstændighed forklarer dog paa ingen Maade deres Modbydeligheds Natur eller Styrke; thi deres Religion forbyder ogsaa Vin; men om end alle Mahomedanerne anse Nydelsen heraf som urigtig, betragte de den dog ikke som væmmelig. Deres Had til det »urene Dyrs« Kjød har tvært imod denne ejendommelige Karakter, der ligner

en medfødt Modbydelighed, som Tanken om Urenlighed, naar den en Gang til Bunds har gjennemtrængt Følelserne, altid synes at opvække endog hos dem, hvis personlige Vaner ere alt andet end samvittighedsfuldt renlige, og hvorpaa der haves et mærkeligt Exempel i den hos Hinduerne saa stærke Tanke om det religiøst urene. Lad os nu forestille os, at i et Land, hvor Muselmænd vare i Flertal, dette Flertal forlangte, at Nydelse af Svinekjød skulde forbydes inden for Landets Grænser. Dette vil ikke være noget nyt i mahomedanske Lande*). Men vilde det være en berettiget Udøvelse af den offentlige Menings Magt? og hvis ikke, hvorfor da ikke? Det at spise Svinekjød er virkelig oprørende

*) Parserne i Bombay ere et ejendommeligt Exempel herpaa. Da denne flittige og driftige Stamme, der nedstammer fra de persiske Ildtilbedere, flygtede fra deres Fødeland for Kalifferne og kom til det vestlige Indien, tillod de hinduiske Herskere dem at nedsætte sig her paa Betingelse af, at de ikke spiste Oxekjød. Da disse Egne senere kom under de mohamedanske Erobreres Herredømme, blev det paany lovet Parserne, at de skulde blive taalte, men paa Betingelse af, at de vilde afholde sig fra at spise Svinekjød. Hvad der oprindelig gjordes af Lydighed mod Myndighederne, blev senere en anden Natur, og Parserne spise den Dag i Dag hverken Oxe- eller Svinekjød. Skjønt deres Religion ikke foreskrev noget herom, blev de dog efterhaanden saa vante hertil, at det blev til en af Stammens Sædvaner ikke at spise det Slags Kjød; og i Orienten er Sædvanen Religion.

i saadanne Folks Øjne. De tro ogsaa ærlig, at det er forbudt og afskyet af Guddommen. Forbuddet vilde heller ikke kunne bebrejdes at være religiøs Forfølgelse. Maaske skyldte det Religionen sin Oprindelse; men ingen vilde dog ved det blive forfulgt for sin Religion, da ingen Religion gjør det til en Pligt at spise Svinekjød. Den eneste holdbare Grund, der kan fordømme et saadant Forbud, er den, at det offentlige ikke har noget at gjøre med de privates personlige Tilbøjeligheder og de Anliggender, der kun angaa dem.

For at vælge et nærmere liggende Exempel: De fleste Spaniere betragte det som en grov Ugudelighed, der i den stærkeste Grad er fornærmelig mod det højeste Væsen, at dyrke det paa anden Maade end den romersk-katholske, og paa spansk Jordbund er ingen anden Gudsdyrkelse lovlig. For alle sydeuropæiske Folk er en gift Gejstlighed ikke alene et ureligiøst, men endog et ukysk, usømmeligt, anstødeligt og væmmeligt Syn. Hvad mene Protestanter om disse fuldkomment oprigtige Følelser og om Forsøgene paa at gjøre dem gjældende lige over for Ikke-Katholikker? Men hvis man har Ret til at indskrænke andres Frihed i Sager, der alene vedrøre deres Interesser, i Følge hvilken Grundsætning vilde det da være muligt konsekvent at udelukke saadanne Tilfælde? eller hvem kan dadle Folk, fordi de ønske at undertrykke, hvad de betragte som en Forargelse for Gud og Mennesker? Ingen mere afgjørende Grund til at forbyde noget,

man anser for en personlig Usædelighed, kan vises end den, hvormed de, der betragte hin Skik som ugudeligt, mene at forsvare dens Undertrykkelse, og saafremt vi ikke ere villige til at antage Forfølger-nes Logik og sige, at vi have Lov til at forfølge andre, fordi vi have Ret, og at andre skulle forfølges, fordi de have Uret, — skulle vi vogte os for at anerkjende en Grundsætning, hvis Anvendelse paa os vi ville betragte som en grov Uretfærdighed.

Maaske vil man, skjønt med Urette, gjøre den Indvending mod de foregaaende Exempler, at sligt umulig kunde forekomme hos os. Man vil sige, at det ikke er rimeligt, at den offentlige Mening her i Landet skulde tvinge Folk til at afholde sig fra visse Kjødspiser, eller at den skulde forulejlige Folk paa Grund af deres Gudsyrdelse, eller fordi de gifte sig eller ikke gifte sig i Overensstemmelse med deres Trosbekjendelser eller Tilbøjeligheder. Vi skulle imidlertid nu anføre et Exempel paa Indskrænkninger i Friheden, som vi ingenlunde kunne være sikre paa ikke vil indtræffe hos os. Hvor Puritanerne have været tilstrækkelig mægtige dertil, saaledes som i Ny-England og Storbritannien paa Republikkens Tid, have de med betydeligt Held bestræbt sig for at undertrykke alle offentlige og næsten alle private Fornejelser; navnlig have de forfulgt Musikken, Dans, offentlige Lege eller andre lignende Adspredelser, samt Theatret. Der er her til Lands endnu mange Mennesker, hvis moralske og religiøse Begreber fordømme disse Adspredelser,

og da de for største Delen tilhøre Middelklasserne, der under Rigets nærværende politiske og sociale Forhold have Overmagten, er det paa ingen Maade umuligt, at de, der nære saadanne Følelser, en eller anden Gang kunne komme til at beherske Flertallet i Parlamentet. Hvad vilde den øvrige Del af Folket sige til, om de Adspredelser, der kunde tillades dem, skulde blive fastsatte efter de strængere Calvinisters og Methodisters moralske og religiøse Følelser? Vilde de ikke paa en temmelig bydende Maade lade disse anmassende fromme Samfundsmedlemmer vide, at de skulde passe deres egne Sager? Men det er netop, hvad der bør siges til enhver Regering eller enhver offentlig Mening, der gjør Fordring paa, at ingen skal tillade sig nogen Fornøjelse, som de anse for urigtig. Men hvis den Grundsætning, hvorpaa en saadan Fordring hviler, anerkjendes, kan man ikke gjøre nogen fornuftig Indvending imod, at der handles herefter i Overensstemmelse med Flertallets eller en anden i Samfundet raadende Magts Mening. Man maa finde sig i at rette sig efter den Forestilling om en kristelig Stat, som de første Nybyggere i Ny-England gjorde sig, hvis det skulde lykkes en med deres religiøse Bekjendelse beslægtet Tro at vinde det tabte Terræn tilbage, hvilket man jo saa ofte har set, at formentlig dalende Religioner have gjort.

Lad os tænke os et andet Tilfælde, som maaske har mere Udsigt til at indtræffe hos os end det sidst omtalte. Der gaar i Nutiden aabenbart en

stærk Strømning hen imod en demokratisk Samfundsordning, hvad enten denne er ledsaget eller ikke ledsaget af folkelige politiske Institutioner. Det paastaas, at i det Land, hvor denne Strømning er mest fuldstændig virkeliggjort, hvor baade Samfundet og Regeringen er mest demokratisk, de Forenede Stater, nærer Flertallet, der ikke kan lide at se en Levemaade, der er saa glimrende og kostbar, at det ikke kan haabe at kappes dermed, Følelser, der omtrent virke som et nogenlunde kraftigt Luxusforbud. Ja, det skal i mange Egne af de Forenede Stater virkelig være vanskeligt for en Mand, der besidder meget store Indkomster, at finde en Maade at anvende dem paa, der ikke vil paadrage ham Folkets Misbilligelse. Skjønt saadanne Paastande utvivlsomt give en meget overdreven Forestilling om de virkelige Forhold, er den Tingenes Tilstand, de afmale, ikke alene et forstaaeligt og muligt, men endog et sandsynligt Resultat af demokratiske Følelser, naar disse virke i Forening med den Tro, at Publikum har Ret til at nedlægge Forbud mod den Maade, hvorpaa de enkelte Samfundsmedlemmer bruge deres Indtægter. Vi behøve kun at antage, at socialistiske Anskuelse vinde stor Udbredelse, og det kan i Flertallets Øjne let tage sig ud som en Skjændighed, om nogen besidder mere Ejendom end en vis meget ringe Sum, eller anden Indtægt end den, der faas ved legemligt Arbejde. Anskuelse, der i Princippet ligne disse, raade allerede i et stort Omfang i Arbejderklassen og hvile som et

stærkt Tryk paa dem, der hovedsagelig staa under Indflydelse af denne Klasses Meninger, nemlig dens egne Medlemmer. Det er en bekjendt Sag, at daarligere Arbejdere, der i mange Industrigrene udgjøre Flertallet, have den bestemte Mening, at daarligere Arbejdere burde faa samme Løn som gode, og at det ikke burde tillades nogen ved Akkordarbejde eller paa anden Maade at tjene mere ved sin større Flid eller Dygtighed, end andre kunne uden disse Egenskaber. De udøve et moralsk Politi, der lejlighedsvis kan gaa over til at blive et fysisk Politi, for at forhindre dygtige Arbejdere i at modtage og Arbejdsherrer i at give en højere Løn for en mere nyttig Tjeneste. Hvis det offentlige har nogen Myndighed over Privatanliggende, kan jeg ikke indse, at disse Folk skulde have Uret, eller at en bestemt Klasse kan dadles, fordi den hævder den samme Magt over sine enkelte Medlemmers Opførsel, som Publikum i Almindelighed hævder over Folk i Almindelighed.

Men vi behøve ikke at dvæle ved tænkte Tilfælde: der sker virkelig i Nutiden grove Indgreb i Privatlivets Frihed, og endnu større true os med nogen Udsigt til at blive virkeliggjorte, og der fremsættes Anskuelse, der hævde, at det offentlige ikke alene har ubegrænset Ret til ved Lov at forbyde alt, hvad det anser for urigtigt, men at det ogsaa kan forbyde hvilke som helst andre Ting, som det indrømmer ere uskyldige, blot for at kunne ramme det, det anser for urigtigt.

Under Paaskud af at forebygge Umaadeholdenhed er det ved Lov blevet forbudt Folket i en engelsk Koloni og i Halvdelen af de Forenede Stater at benytte sig af gjærede Drikke til andet Brug end Lægebrug; thi Forbuddet imod Salget af saadanne Drikke er faktisk, hvad det ogsaa er bestemt at skulle være, et Forbud imod Brugen deraf. Skjønt nu Umuligheden af at sikre Lovens Overholdelse har bevirket, at den er bleven ophævet i flere af de Stater, der havde indført den, deriblandt den Stat, efter hvilken den har faaet sit Navn, har der ikke des mindre rejst sig en Bevægelse, der støttes med stor Iver af mange erklærede Filantroper, til Gunst for en lignende Lovs Indførelse her i Landet. Den Forening eller »Alliance«, som den kalder sig selv, der dannedes i dette Øjemed, er blevet bekjendt i videre Kredse ved Offentliggjørelsen af en Brevvexling mellem dens Sekretær og en af de meget faa engelske Statsmænd, der mene, at en Politikers Meninger burde hvile paa Grundsætninger. Lord Stanleys Andel i denne Brevvexling vil kunne styrke de Forhaabninger, der allerede tidligere sattes til ham af dem, der vide, hvor sjældne de Egenskaber, han oftere har lagt for Dagen ved sin offentlige Optræden, ulykkeligvis ere hos dem, der beklæde en Plads i det politiske Liv. Alliancens Repræsentant, der »dybt vilde beklage Anerkjendelsen af nogen Grundsætning, der maatte kunne benyttes til at retfærdiggjøre Skindhellighed og Forfølgelsessyge«, sætter sig for at

paapege »den brede og uoverskridelige Grænse«, der adskiller saadanne Grundsætninger fra Foreningens. »Alle Sager, der vedrøre Tænkningen, Meningerne, Samvittigheden, synes mig«, hedder det, »at ligge uden for Lovgivningens Omraade; derimod forekommer det mig, at alle Sager, der vedkomme sociale Handlinger, Sædvaner og Forhold — for saa vidt de kun ere en Staten og ikke den enkelte overdragen Magt undergivne — høre herunder.« En tredje Klasse, der er forskjellig fra hine to, nemlig saadanne Handlinger og Sædvaner, der ikke ere sociale men individuelle, omtales ikke; men herunder er det ganske vist netop, at den Handling at nyde gjærede Drikke hører. Salget af spirituøse Drikke er imidlertid Handel, og Handel er en social Handling. Men det Indgreb, hvorover vi klage, gjælder ikke Sælgerens, men Køberens og Forbrugerens Frihed, da Staten lige saa godt kunde forbyde ham at drikke Vin som med Overlæg gjøre ham det umuligt at forskaffe sig saadan Drik. Sekretæren svarer imidlertid hertil: »Som Borger har jeg Ret til at forlange, at Lovgivningsmagten skrider ind, naar mine sociale Rettigheder krænkes ved andres sociale Handlinger.« Og hvorledes bestemmes nu disse »sociale Rettigheder?« »Hvis noget krænker mine sociale Rettigheder, gjør ganske vist Handelen med stærke Drikke det. Den ødelægger min oprindelige Ret til Sikkerhed, i det den skaber og fremmer Uordener i Samfundet. Den krænker min Ret til Lighed, i det den drager Fordel af at skabe

en Elendighed, til hvis Understøttelse jeg bliver beskattet. Den krænker min Ret til fri moralsk og aandelig Udvikling, i det den omgiver min Vej med Farer og svækker og demoraliserer Samfundet, som jeg har Ret til at fordrø gjensidig Hjælp af og træde i Berøring med.« Mage til en saadan Lære om de »sociale Rettigheder« er næppe nogen Sinde før bleven klart fremstillet; thi den gaar jo, hverken mer eller mindre, ud paa, at ethvert Individ har den ubetingede sociale Ret, at alle andre i enhver Henseende skulle handle nøjagtig som de bør handle, og at den, der fejler i det ringeste Punkt, krænker min sociale Ret og berettiger mig til at forlange af Lovgivningsmagten, at Ondet fjærnes. Saa unaturlig en Grundsætning er langt farligere end et enkelt Indgreb i Friheden; der gives ingen Krænkelse af Friheden, som den ikke vilde retfærdiggjøre; den indrømmer ikke Ret til nogen anden Frihed end maaske den, at man i sit stille Sind kan nære en Mening, som man aldrig maa aabenbare; thi saasnart en Mening, som jeg anser for skadelig, udtales, krænker den alle de »sociale Rettigheder«, som Alliancen tillægger mig. Denne Lære tilkjender alle Mennesker en bestemt Interesse for hverandres moralske, aandelige, ja endog fysiske Fuldkommenhed, som enhver enkelt kan bestemme paa sin Maade.

Et andet vigtigt Exempel paa uberettiget Indgreb i Personens retmæssige Frihed, som ikke blot truer os, men som i lang Tid kraftig har virket,

er Helligdagsanordningerne. Uden Tvivl er det en i høj Grad gavnlig Skik at afholde sig en Dag om Ugen fra sit daglige Arbejde, for saa vidt Livets Kaar tillade det, uagtet ingen Religion undtagen den jødiske gjør det til en bindende Forpligtelse. Saafremt denne Skik ikke kan følges, uden naar alle de arbejdende Klasser ere enige herom, fordi nogle ved at arbejde paatvinge andre samme Nødvendighed, kan det være tilladeligt og rigtigt, at Loven garanterer enhver, at de andre følge denne Skik, i det den paa en bestemt Dag om Ugen forbyder Industriens større Arbejder. Men denne Retfærdiggjørelse, der er grundet paa den umiddelbare Interesse, andre have i, at hver enkelt følger denne Skik, kan ikke anvendes paa de selvvalgte Beskæftigelser, hvortil man mener at burde anvende sin Fritid; heller ikke holder den paa fjærneste Maade Stik med Hensyn til Lovens Forbud mod Fornøjelser om Helligdagene. Det er ganske sandt, at den enes Fornøjelse er den andens Arbejde; men manges Glæde, for ikke at sige gavnlige Vederkvælgelse, er vel værd nogle faas Arbejde, forudsat at disse faa frivillig have valgt og frivillig kunne opgive deres Arbejde. Arbejderne have fuldkommen Ret, naar de tro, at hvis alle arbejdede om Søndagen, vilde der blive betalt sex Dages Løn for syv Dages Arbejde; men saa længe de allerfleste Forretninger hvile om Søndagen, faa de faa, der fremdeles arbejde for de andres Fornøjelse, virkelig et forholdsvis Tillæg til deres Indtægt, og de ere jo ikke nødte

til at arbejde, hvis de foretrække Fritid fremfor Indtægter. For øvrigt kunde der jo, hvis man søger et andet Middel, ved Skik og Brug indføres en Fridag paa en anden Dag i Ugen for dette særlige Slags Arbejdere. Den eneste Grund, hvormed man da kunde forsvare Forbudene mod Fornøjelser om Søndagen, maa da være den, at de skulde være religiøst forkastelige; men imod en saadan Lovgivningsgrund kan der ikke protesteres nok. *Deorum injuriæ Dûs curæ*. Det maa da først bevises, at Samfundet eller nogen af dets Embedsmænd har modtaget en Fuldmagt oven fra, i Kraft af hvilken enhver formentlig Brøde imod den almægtige, der ikke tillige er Uret imod vore Medmennesker, skal hævnnes. Den Tro, at det er den enes Pligt, at den anden er religiøs, var Grunden til alle de religiøse Forfølgelser, der nogen Sinde ere blevne gennemførte, og hvis den anerkjendtes, vilde den ogsaa fuldkommen retfærdiggjøre dem. Ihvorvel de Følelser, der lægge sig for Dagen ved de gentagne Forsøg paa at forbyde Benyttelsen af Jærnbanerne om Søndagen, ved Modstanden mod Aabningen af Museerne og sligt, ikke ere prægede af den Grusomhed, hvoraf de gamle Forfølgere vare i Besiddelse, saa vidne de dog om en Aandstilstand, der i Grunden er den samme. Det skal ikke taales, at andre gjøre det, deres Religion tillader dem, fordi Forfølgerens Religion ikke tillader det. Man tror, at Gud ikke alene afskyer den vantros Hand-

ling, men heller ikke vil anse os for brødefri, hvis vi lade ham være uantastet.

Jeg kan ikke lade være med at føje til disse Exempler paa den ringe Betydning, man i Almindelighed tillægger den menneskelige Frihed, det Vidnesbyrd om ægte Forfølgelsessyge, der lægger sig for Dagen i dette Lands Presse, saa snart den føler sig kaldet til at omtale Mormonismens mærkværdige Fremtoninger. Der kunde siges meget om den uventede og belærende Kjendsgjerning, at en foregiven ny Aabenbaring og en herpaa grundet Religion, der er et Produkt af haandgribeligt Bedrag og ikke engang støttes af den *prestige*, der kunde knytte sig til overordentlige Egenskaber hos dens Stifter, tros af Hundrede af Tusender, og i Avisernes, Jernbanernes og den elektriske Telegrafs Tidsalder er bleven Grundlaget for et helt Samfund. Hvad der her vedkommer os, er, at denne Religion, som andre og bedre Religioner, har sine Martyrer; at dens Profet og Stifter paa Grund af sin Lære blev ihjelslagen af Pøbelen; at andre af dens Tilhængere mistede Livet paa samme lovløse Maade; at de samlede med Magt blev uddrevne af det Land, hvor de først havde udviklet sig; og at nu, da de ere blevne fortrængte til en ensom Egn midt i en Ørken, mange her i Landet erklære, at det vilde være rigtigt (men at det kun ikke er praktisk) at gjøre et Tog imod dem og med Magt tvinge dem til at rette sig efter andre Folks Meninger. Den Artikel i den mormonske Lære,

der navnlig fremkalder dette Fjendskab, der saaledes bryder igjennem den religiøse Fordrageligheds sædvanlige Skranker, er den, der tillader Flerkoneri. Det synes som om Flerkoneri, uagtet baade Mohamedanere og Hinduer og Kinesere tillade det, fremkalder en overordentlig Modbydelighed, naar det udøves af Folk, der tale engelsk og som erklære at være et Slags kristne. Ingen kan misbillige denne mormonske Institution mere bestemt end jeg; jeg misbilliger den baade af andre Grunde og fordi den, langt fra paa nogen Maade at støttes af Frihedens Grundsætning, tvært imod er et direkte Brud paa denne Grundsætning, da Lænkerne herved smedes fastere om den ene Halvdel af Samfundet, medens den anden fritages for at føle sig forpligtet lige over for hin. Alligevel maa det huskes, at Kvinderne, der maa antages at være dem, der lide ved dette Forhold, lige saa frivillig finde sig i det som i nogen anden Form for Ægteskabet, og hvor overraskende end denne Kjendsgjerning kan synes, saa forklares den dog ved de almindelige Forestillinger og Skikke, der raade i Verden, der, da de lære Kvinderne at betragte Ægteskabet som det ene fornødne, gjøre det forstaaeligt, at mangan en Kvinde fortrækker at blive en af flere Hustuer fremfor slet ikke at blive gift. Det forlanges ikke, at andre Lande skulle anerkjende saadanne Forbindelser eller af Hensyn til de mormonske Anskuelser løse nogen Del af deres Beboere fra de Love, der herske i dem. Men naar Sektererne have gjort

andres fjendtlige Følelser langt større Indrømmelser, end med Rette kunde forlanges; naar de have forladt de Lande, der ikke kunde gaa ind paa deres Lære, og nedsat sig i en fjærn Afkrog af Verden, som de først have gjort beboelig for menneskelige Væsener, — saa er det vanskeligt at se, med hvad anden Ret end Tyranniets man kan forbyde dem at leve dèr under hvilke Love, de finde for godt, forudsat at de ikke rette noget Angreb mod andre Folkeslag og give dem, der ikke kunne finde sig i deres Maade at leve paa, fuldstændig Frihed til at rejse deres Vej. En nyere, og i nogle Henseender meget fortjenstfuld Skribent, foreslaar — for at bruge hans egne Ord — ikke Korstog men et »Civilisationstog« imod dette polygamiske Samfund for at gjøre Ende paa det, der forekommer ham at være et Skridt tilbage i Civilisation. Saaledes synes det ogsaa mig at være; men det forekommer mig ikke, at noget Samfund har Ret til at tvinge et andet til at være civiliseret. Saa længe de, der lide under den slette Lov, ikke paakalde andre Samfunds Hjælp, kan jeg ikke indrømme, at Folk, der slet ikke have noget at gjøre med dem, skulde træde til og forlange, at der gjøres Ende paa en Tilstand, med hvilken alle de deri umiddelbart interesserede synes tilfredse, blot fordi den forarger Folk, der leve nogle tusende Mile derfra, og hvem Sagen ikke vedkommer. Lad dem, hvis de have Lyst dertil, sende Missionærer derover, der kunne præke imod Ugudeligheden; eller lad dem ved ærlige Midler

— hvortil Forbud mod Læren ikke hører — modsætte sig Udbredelsen af lignende Theorier i deres eget Land. Naar Civilisationen har overvundet Barbariet, den Gang dette herskede over Verden, gaar man virkelig for vidt, naar man erklærer at være bange for, at Barbariet, efter at være blevet afgjort beseiret, skulde leve op igjen og overvinde Civilisationen. En Civilisation, der skulde kunne bukke under for sin besejrede Fjende, maa først være falden saa dybt, at hverken dens beskikkede Præster og Lærere eller nogen anden kunne være i Stand til eller villig til at kæmpe for den. Hvis det skulde være Tilfældet, vilde en saadan Civilisation gjøre bedst i snarest muligt at fortrække. Den kan kun falde stedse dyberere, indtil den — som det vestlige Romerrige — bliver ødelagt og gjenfødt af kraftige Barbarer.

Femte Kapitel.

Grundsætningernes Anvendelse.

De Grundsætninger, der ere blevne hævdede i dette Skrift, maa først mere almindelig anerkjendes som Grundlag for en Forhandling om Enkelthederne, inden en konsekvent Anvendelse af dem paa alle Stats- og Sædelærens forskellige Omraader kan forøges med Udsigt til Held. De faa Bemærkninger, jeg agter at gjøre om Enkeltheder, ere snarere bestemte til at anskueliggjøre Grundsætningerne end til at paapege deres fulde Konsekvenser. Jeg byder Læseren ikke saa meget en Udvikling af Anvendelserne som nogle Exempler paa saadanne, hvilke da kunne tjene til at klare Betydningen af og Grænserne for de to Sætninger, der i Forening udgjøre denne Afhandlings hele Lære, og som kunne hjælpe Dømmekraften med at træffe Grænsen imellem dem i de Tilfælde, hvor det synes tvivlsomt, hvilken af dem der er anvendelig.

Den første Sætning er denne: Den enkelte skal ikke gjøre Samfundet Regnskab for sine Handlinger, hvis disse kun berøre hans og ingen andens Interesser. Raad, Belæring, Overbevisning og det, at andre Folk, hvis de anse det for nødvendigt for deres eget Vel, undgaa en, ere de eneste Maader, hvorpaa Samfundet med Rette kan lægge sit Mishag eller sin Misbilligelse af ens Opførsel for Dagen. Den anden Sætning lyder: Den enkelte skylder Samfundet Regnskab for saadanne Handlinger, der ere skadelige

for andres Interesser, og han kan straffes med sociale eller legale Straffe, hvis Samfundet anser dette for nødvendigt for sin Beskyttelse.

Det maa nu først paa ingen Maade antages, at fordi Samfundets Indskriden kun kan retfærdiggøres, naar der tilføjes andres Interesser Skade, eller naar der er Fare for saadan Skade, at denne Indskriden derfor altid skulde retfærdiggøres herved. I mange Tilfælde kan en Person ved at forfølge et berettiget Maal med Nødvendighed og derfor med Berettigelse tilføje andre Tab eller Smerte eller vinde et Gode, som de havde rimeligt Haab om at opnaa. Disse Brydninger mellem Folks Interesser skyldes ofte slette sociale Indretninger og ere uundgaaelige, saa længe disse Indretninger holde sig; ja nogle vilde være uundgaaelige under hvilke som helst Institutioner. Den, der har Held med sig i en overfyldt Næringsvej eller i en Konkurrence; den, der foretrækkes for en anden i Striden om en Gjenstand, som de begge ønske. — vinder et Gode, fordi de andre tabe, fordi de forgjæves anstrænge sig, fordi de skuffes. Men det er almindelig anerkjendt, at det er i Menneskehedens Interesse, at Folk uforstyrrede af det Slags Følger faa Lov til at forfølge deres Maal. Med andre Ord: Samfundet tilkjender den skuffede Konkurrent ikke nogen enten legal eller moralsk Ret til Skadeserstatning for det Slags Lidelser, og det føler sig kun opfordret til at skride ind, naar den heldige Konkurrent har anvendt Midler, som det strider imod den alminde-

lige Interesse at tillade, nemlig : Svig eller Bedrageri, og Tvang.

Ligeledes er Handel en social Handling. Den, der sælger Publikum et hvilket som helst Slags Varer, udfører en Handling, der berører andres og og i det hele Samfundets Interesser; saaledes hører hans Handling principmæssigt ind under Samfundets Magtomraade; derfor ansaas det ogsaa engang for Regeringens Pligt at fastsætte Prisen og give Reglementer for Industrien i alle Tilfælde, der ansaas at være af Vigtighed. Nu er det imidlertid, skjønt først efter en lang Kamp, blevet almindelig anerkjendt, at der sørges bedst for Varernes Pris og for deres gode Egenskaber, naar Frembringere og Sælgere lades fuldkommen fri, kun med den Modvægt, at Kjøbere faa den samme Frihed til at forsyne sig andensteds. Dette er den saakaldte Frihandelslære, der hviler paa Grunde, der vel ere lige saa faste som, men dog forskellige fra den personlige Friheds Grundsætning, der er bleven hævdet i denne Afhandling. Handelsindskrænkninger eller Indskrænkninger i Produktionen af Hensyn til Handelen ere ganske vist Tvang, og al Tvang er, som saadan, et Onde; men den omtalte Tvang berører kun den Del af Menneskenes Opførsel, som Samfundet er berettiget til at tvinge, og den er kun urigtig, fordi den ikke frembringer de Resultater, man ønskede at frembringe. Ligesom den personlige Friheds Grundsætning ikke har noget at gøre med Frihandelslæren, saaledes ved-

kommer den heller ikke de Spørgsmaal, der rejse sig om Grænserne for hin Lære, for Exempel Spørgsmaalet om, hvor stærk det offentliges Kontrol kan tillades at være for at forebygge, at Folk besviges ved Forfalskninger, eller Spørgsmaalet om, hvor vidt sanitære Forholdsregler eller Bestemmelser om at beskytte Arbejdere, der anvendes i skadelige Industriegrene, bør paatvinges Arbejdsherrerne. Saadanne Spørgsmaal medføre kun, at Hensynet til Friheden maa tages i Betragtning, for saa vidt det *cæteris paribus* altid er bedre at overlade Folk til sig selv end at kontrollere dem; men at de med Rette kunne kontrolleres i disse Formaal, kan i Princippet ikke nægtes. Paa den anden Side er der Spørgsmaal om Indblanding i Handelsforholdene, der i en væsentlig Grad ere Spørgsmaal om Friheden, for Exempel den alt berørte »Maine Law«, Forbuddet mod Indførsel af Opium i Kina. Indskrænkningerne i Forhandlingen af Gift, kort sagt: alle Tilfælde, hvor Formaalet med Indgrebet er at gjøre det umuligt eller vanskeligt at forskaffe sig en bestemt Vare. Imod denne Indblanding kan der gjøres Indvendinger, ikke fordi den er et Indbegreb i Frembringerens eller Sælgerens, men fordi den er et Indgreb i Køberens Frihed.

Ved at tale om Forhandling af Gift henledes Tanken paa et nyt Spørgsmaal: hvor ere de rette Grænser for, hvad man kan kalde Politiets Virksomhed? og i hvilket Omfang kan der med Rette gjøres Indskrænkninger i Friheden for at forebygge

Forbrydelser eller Ulykkestilfælde? Det hører til Regeringens ubestridte Virksomheder at tage Forholdsregler imod Forbrydelser, inden de ere blevne begaaede, lige saa vel som bagefter at opdage dem og straffe Forbryderen. Men Regeringens forebyggende Virksomhed kan langt lettere misbruges til Skade for Friheden end den straffende; thi der er næppe nogen som helst Del af et menneskeligt Væsens berettigede Handlefrihed, hvorom det ikke kunde siges, og endog med Grund, at den paa en eller anden Maade gør det lettere at begaa en Brøde. Alligevel er en offentlig Myndighed eller endog en Privatmand, der ser et Menneske aabenbart være i Færd med at træffe Forberedelser til en Forbrydelse, ikke forpligtet til at se uvirksom til, indtil Forbrydelsen er begaaet, men maa skride ind for at forebygge den. Hvis Gift aldrig blev kjøbt eller brugt i andet Øjemed end for at begaa Mord, vilde det være rigtigt at forbyde Tilvirkningen og Forhandlingen deraf. Man behøver imidlertid ogsaa Gift i uskyldige, ja nyttige Øjemed, og man kan ikke gjøre Indskrænkninger i Forhandlingen deraf for saaledes at forebygge Misbrug uden samtidig tillige at vanskeliggjøre den nyttige Brug. Ligeledes tilkommer det med Rette de offentlige Myndigheder at træffe Foranstaltninger for at forebygge Ulykkestilfælde. Hvis enten en offentlig Betjent eller en hvilken som helst anden ser et Menneske forsøge paa at gaa over en Bro, der vides at være usikker, og hvis der ikke er Tid til at

advare ham mod Faren, kan man gribe ham og trække ham tilbage uden at gjøre noget virkeligt Indgreb i hans Frihed; thi Frihed bestaar i at gjøre, hvad man ønsker, og han ønsker ikke at falde i Floden. Men foreligger der ikke Vished, men kun Fare for Ulykken, kan ingen uden vedkommende selv afgjøre, om den Bevæggrund, der opfordrer ham til at udsætte sig for Faren, er tilstrækkelig afgjørende; i dette Tilfælde bør han derfor, mener jeg, kun advares mod Faren, ikke med Magt forhindres i at udsætte sig for den. — med mindre han er Barn eller vanvittig eller befinder sig i en ophidset Sindsstemning, der er uforenelig med den fulde Brug af hans Tænkeevner. Lignende Betragtninger kunne, naar de anvendes paa Spørgsmaalet om Forhandling af Gift, hjælpe os med at afgjøre, hvilken Maade at ordne Sagen paa der stemmer eller ikke stemmer med Grundsætningen. Uden at krænke Friheden kan man for Exempel tvinge Forhandleren til at paaklistre Giften en Seddel, hvor der gjøres opmærksom paa dens farlige Karakter; thi Kjøberen kan ikke ønske at være uvidende om, at den Ting, han besidder, er giftig. Men vilde man i alle Tilfælde forlange en Læges Erklæring, vilde man undertiden gjøre det umuligt, og altid bekosteligt for Folk at forskaffe sig Varen til berettigede Øjemed. Det forekommer mig, at den eneste Maade, paa hvilken man kan gjøre det vanskeligere for Folk at begaa Forbrydelser ved Hjælp af dette Middel, naar man ikke vil gjøre et betydeligt

Indgreb i deres Frihed, der ønske det giftige Stof i andre Øjemed, bestaar i at anvende, hvad Bentham passende kalder »*preappointed evidence*«. Enhver véd, hvorledes dette Middel anvendes ved Afslutning af Kontrakter. Det er sædvanligt og rigtigt, at Loven, naar der afsluttes en Kontrakt, fordrer som Betingelse for dens Gyldighed, at visse Formaliteter iagttages, saasom Underskrift, Vidners Bekræftelse og sligt, for at der i Tilfælde af senere Uenighed kan foreligge Beviser, at Kontrakten virkelig er sluttet, og at der ikke var Omstændigheder til Stede, der maatte gjøre den lovlig ugyldig; thi herved forhindres det i høj Grad, at der afsluttes blot fingerede Kontrakter, eller at der indgaas Kontrakter under Omstændigheder, der, hvis de kjendtes, vilde tilintetgjøre deres Gyldighed. Lignende Forholdsregler kunne paatvinges Forhandleren af Varer, der egne sig til at bruges som Redskaber til Forbrydelser. Man kunde for Exempel forlange, at Sælgeren nøjagtig førte til Bogs den Tid, da Salget skete, Kjøberens Navn og Bopæl, den solgte Vares Egenskaber og Mængde; ligeledes kunde Sælgeren forpligtes til at spørge om, hvad Varerne skulde bruges til, og til at optegne det Svar, han fik. Man kunde, naar der ikke forelaa nogen Forskrift fra en Læge, fordre Tilstedeværelsen af en Tredjemand som en Garanti for Kjøberen i Tilfælde af, at der senere kunde være Grund til at tro, at Varen var bleven anvendt i forbryderisk Øjemed. Saadanne Forskrifter vilde i Almindelighed ikke

være nogen væsentlig Hindring imod Anskaffelsen af Artiklen, men derimod en meget betydelig imod utilladelig Anvendelse heraf, der ikke vilde blive opdaget.

Den Ret, Samfundet har til at afværge Forbrydelser imod det selv ved i Forvejen at træffe Forholdsregler herimod, viser de aabenbare Grænser for den Grundsætning, at Samfundet ikke ved forebyggende Forholdsregler eller ved Straffebestemmelser maa blande sig i en Opførsel, der kun vedrører en selv. Drukkenskab, for Exempel, kan i sædvanlige Tilfælde ikke berettigede den lovgivende Magt til Indblanding; men jeg vilde anse det for fuldkomment berettiget, om en Person, der engang er bleven overbevist om under Indflydelse af stærke Drikke at have udøvet Voldshandlinger mod andre, sættes under en ham personlig gjældende Undtagelseslov, hvorefter han, naar han senere drak sig fuld, skulde være strafbar, og begik han i denne Tilstand atter Forbrydelser, burde Straffen herfor gjøres strængere; thi det at drikke sig fuld er en Forbrydelse mod andre, naar Drukkenskab ophidser en til at gjøre andre Fortræd. Paa samme Maade kan Loven ikke uden Tyranni straffe Dovenskab, med mindre den Paagjældende modtager Understøttelse af det offentlige, eller med mindre Dovenskaben medfører et Kontraktbrud; men hvis en Mand enten paa Grund af Dovenskab eller paa Grund af andre Forhold, han kan undgaa, undlader at opfylde sine lovlige Pligter mod andre — for

Exempel undlader at underholde sine Born — er det ikke noget Tyranni ved Tvangsarbejde, hvis ingen andre Midler haves ved Haanden, at tvinge ham til at opfylde sin Forpligtelse.

Der er end videre mange Handlinger, som Loven ikke burde forbyde, da de umiddelbart kun skade vedkommende selv, men som, naar de gjøres offentlig, krænke gode Sæder, og saaledes falde ind under de Forbrydelser mod andre, der med Rette kunne forbydes. Hertil høre Forbrydelser mod Anstændigheden; men det er saa meget mere unødvendigt at dvæle herved, da det Slags Forbrydelser kun staar i en middelbar Forbindelse med vort Æmne, og da Indvendingen imod Offentlighed lige saa godt kan gjøres mod mange Handlinger, der ikke i sig selv ere fordømmelige, og som heller ikke anses for at være det.

Der er et andet Spørgsmaal, som maa besvares i Overensstemmelse med de fastslaaede Grundsætninger. Lad os tænke os, at en Persons Opførsel er forkastelig, men at Samfundet dog af Agtelse for Friheden anser sig for forpligtet til ikke at forhindre den eller straffe den, fordi de skadelige Følger deraf umiddelbart kun falde paa vedkommende selv; der gives ham altsaa fuld Frihed til at handle, men skulle andre have den samme Frihed til at tilraade en saadan Handling eller opmuntre dertil? Dette Spørgsmaal er ikke frit for at have sine Vanskeligheder. Opfordrer en Person en anden til at gjøre én Handling, saa kan dette Tilfælde

strængt taget ikke betragtes som Exempel paa en Handling, der kun vedrører en selv. At raade eller lokke en til at gjøre noget, er en social Handling, og kan derfor — som i Almindelighed andre Handlinger, der berøre andre — antages at være Samfundskontrollen undergiven. Men lidt Overvejelse vil rette dette første Indtryk og vise, at om dette Tilfælde end strængt taget ikke hører ind under den personlige Friheds Begreb, ere de Grunde, hvorpaa den personlige Friheds Princip hviler, dog anvendelige derpaa. Hvis Folk, i alt, hvad der kun angaar dem selv, maa have Lov til paa eget Ansvar at handle saaledes, som det synes dem bedst, maa de ogsaa have Lov til at raadspørge hverandre herom; de maa have Lov til at udvexle Meninger, til at give og modtage Raad. Hvad det er tilladt at gjøre, dertil maa det ogsaa være tilladt at raade. Spørgsmaalet er kun tvivlsomt, naar Raadgiveren har en personlig Fordel af sit Raad; naar han gjør det til sin Opgave for sit Underholds eller for Pengegevinstens Skyld at opmuntre Folk til at gjøre, hvad Samfundet og Staten betragte som et Onde. Nu bliver Sagen i Sandhed mere forviklet, i det der kommer et nyt Element til: Tilværelsen af en Klasse Mennesker, hvis Interesser staa i Strid med, hvad der betragtes som det almindelige Vel, og som gjøre til deres Opgave at modvirke dette. Bør man her, eller bør man ikke skride ind? Utugt og Spil maa for Exempel taales; men bør det tillades en Person at være Ruffer eller holde Spille-

hus? Dette er et af de Tilfælde, der netop ligger paa Grænsen mellem de to Grundsætninger, og det ses ikke strax, under hvilken det hører ind. Der er Grunde baade for og imod. Til Forsvar for Tilladelsen kan man anføre, at den Kjendsgjerning, at man gjør noget til sin Næringsvej og lever deraf, ikke kan gjøre det forbryderisk, der ellers vilde være tilladeligt; at Handlingen enten maa konsekvent tillades eller konsekvent forbydes: at Samfundet, hvis de Grundsætninger, vi hidtil have forsvaret, ere rigtige, ikke som Samfund skal erklære, at noget er urigtigt, naar det kun angaar Individet; at det ikke kan gjøre mere end fraraade; og at det skal staa den ene lige saa frit at tilraade, som det staar den anden at fraraade. I Modsætning hertil lader det sig hævde, at skjønt det offentlige eller Staten ikke, for at undertrykke eller straffe en Handling, er berettiget til ved et Magtsprog at erklære, at den eller den Handling, der kun berører Individets Interesser, er god eller slet, — dog er fuldkommen berettiget til at antage, hvis den anser den for slet, at der i det mindste kan strides herom. Og naar dette antages, kan Staten ikke handle urigtig, fordi den bestræber sig for at udelukke den Indflydelse, der udøves af ikke uinteresserede Personer, Personer, der umulig kunne være upartiske, men som have en direkte personlig Interesse paa den ene Side — og det netop den Side, som Staten anser for at være den urette — og som aabenbart kun kæmpe herfor for at fremme

personlige Formaal. Det vil blive gjort gjældende, at man ganske vist ikke vilde tabe noget og ikke gaa glip af noget Gode, naar Sagerne ordnedes saaledes, at Folk kunde gjøre deres, enten kloge eller taabelige, Valg efter egen Tilskyndelse og saa fri som muligt for de Kunstgreb, Personer, der anspore deres Tilbøjeligheder af egennyttige Grunde, maatte anvende. Skjønt Forbuddene — vil man maaske sige — mod ulovligt Spil aldeles ikke lade sig forsvare; skjønt alle skulde havø Lov til at spille i deres eget eller hverandres Hjem eller paa et Mødested, til hvis Betaling de skyde Penge sammen, og som kun staar aabent for Medlemmerne eller deres Venner — burde offentlige Spillehuse dog ikke tillades. Ganske vist er Forbuddet herimod aldrig virksomt, og hvilken despotisk Magt, der end gives Politiet, kan der dog holdes Spillehuse under andre Paaskud; men man kan tvinge dem til at udøve deres Virksomhed med en vis Hemmelighedsfuldhed, saa at ingen faar noget at vide derom, undtagen de, der søge dem, og mere end det, burde Samfundet ikke tilstræbe. Der er betydelig Styrke i disse Grunde; jeg vover ikke at afgjøre, om de ere tilstrækkelige til at retfærdiggjøre den moralske Modsigelse, man gjør sig skyldig i, naar man straffer Medhjælperen, medens det tillades og maa tillades Hovedmanden at gaa fri; naar man sætter i Bøde eller fængsler Rufferen men ikke Horkarlen, Spilleværten men ikke Spilleren. Af lignende Grunde burde Staten endnu mindre

indblande sig i den sædvanlige Kjøbs- og Salgs-virksomhed. Næsten alt, hvad der kjøbes og sælges, kan bruges til Overmaal, og det er Sælgerens Pengefordel at opmuntre hertil; men ingen Bevisførelse kan støtte sig herpaa til Gunst for Maine-Loven, for Exempel; thi skjønt Forhandlerne af stærke Drikke ere interesserede i. at disse misbruges, er denne Klasse Mennesker dog nødvendig af Hensyn til den berettigede Brug af de nævnte Drikke. Men disse Forhandlers Interesse i at fremme Umaadeholdenhed er dog et virkeligt Onde, der berettiger Staten til at paalægge dem Indskrænkninger og forlange Garantier af dem, der uden denne Retfærdiggjørelse vilde være Indgreb i Borgernes berettigede Frihed.

Et andet Spørgsmaal er, om Staten, uagtet den tillader en Handling, dog middelbart skulde søge at modvirke den, fordi den anser den for stridende mod Gjærningsmandens Interesser. Skulde den for Exempel tage Forholdsregler, der vilde gjøre det mere bekosteligt for Folk at forskaffe sig de Midler, hvorved de beruse sig, eller gjøre det vanskeligere, derved at Tallet paa Udsalgssteder indskrænktes? Ved dette ligesom ved de fleste praktiske Spørgsmaal er der mange Ting, der maa tages i Betragtning. Beskatter man berusende Drikke alene for at gjøre det vanskeligere for Folk at forskaffe sig dem, anvender man en Forholdsregel, mellem hvilken og det fuldstændige Forbud der kun er en Gradsforskjel, og den vilde kun kunne retfærdig-

gjøres, saafremt det fuldstændige Forbud kunde retfærdiggjøres. Enhver Forøgelse af Omkostningerne er et Forbud for dem, hvis Midler ikke naa den forhøjede Pris, og for dem, hvis Midler ere tilstrækkelig store, er det en Bøde, der paalægges dem, fordi de tilfredsstille en bestemt Smag. Deres Valg af Fornøjelser og deres Maade at bruge deres Indtægter paa bliver, naar de have opfyldt deres lovlige og moralske Forpligtelser lige over for Staten og de enkelte, deres egen Sag, som maa overlades til dem selv. Disse Betragtninger synes ved første Øjekast at fordømme Valget af Brændevin til særlig Gjenstand for Beskatningen i finansielt Øjemed. Men det maa huskes, at Beskatning i finansielle Øjemed er uundgaelig nødvendig; at en betydelig Del af denne Beskatning i de fleste Lande nødvendigvis maa være indirekte; at Staten derfor ikke kan lade være med at paalægge Bøder, der for nogle Mennesker maa virke som Forbud, paa Brugen af visse Forbrugsartikler. Det er derfor Statens Pligt ved Skattepaalægningen at overveje, hvilke Varer Forbrugerne bedst kunne undvære, og da *a fortiori* at vælge dem fremfor Varer, hvis Brug, naar det ikke overdrives, maa anses for at være bestemt uskadelig. Beskatning af Brændevin indtil det Punkt, der giver det største Udbytte (forudsat at Staten behøver hele det Udbytte, Skatten afgiver), kan derfor ikke alene anvendes, men maa ligefrem bifaldes.

Spørgsmaalet om man skal gjøre Forhandlingen

af saadanne Varer til et mere eller mindre udelukkende Privilegium, maa besvares forskjelligt i Overensstemmelse med de Øjemed, som Indskrænkningerne skulle tjene. Alle offentlige Steder behøve et Politireglement, og navnlig gjælder dette da om Værtshuse, fordi Forbrydelser imod Samfundet særlig let kunne opstaa der. Det er derfor rigtigt at indskrænke Tilladelsen til at sælge berusende Drikke (i alt Fald til Fortæring paa selve Stedet) til Folk af en hæderlig anerkjendt Opførsel. Fremdeles bør der træffes saadanne Bestemmelser med Hensyn til den Tid, da Beværtningen maa aabnes og lukkes, som Tilsynet med den offentlige Orden udkræver, og endelig bør Tilladelsen forbrydes, hvis der paa Grund af Værtens Seen igjennem Fingre eller Udygtighed sker gjentagne Rolighedsforstyrrelser, eller hvis Stedet bliver til et Samlingssted for Folk, der ville forberede Forbrydelser imod Loven. Videre Indskrænkninger tror jeg ikke principmæssig lade sig retfærdiggjøre. Indskrænkning i Tallet af Øl- og Brændevinsudsalg, i den udtrykkelige Hensigt at gjøre Adgangen hertil vanskeligere og formindske Anledningen til Fristelser, paalægges saaledes ikke alene alle en Ubekvemmelighed, fordi nogle vilde misbruge den lette Adgang, men passer desuden kun i et Samfund, hvor de arbejdende Klasser aabenbart behandles som Born eller vilde, der maa undergives en Tvangsopdragelse, inden der kan gives dem Adgang til Frihedens Forrettigheder. Dette er ikke den Grund-

sætning, hvorefter de arbejdende Klasser siges at regeres i noget frit Land, og intet Menneske, der sætter tilbørlig Pris paa Frihed, vil give sit Samtykke til, at de regeres saaledes, med mindre der forgjæves er gjort alle Bestræbelser for at opdrage dem til Frihed og regere dem som fri Mænd, og det er bleven endelig bevist, at de kun kunne regeres som Børn. Man behøver kun at nævne dette Alternativ for at vise det meningsløse i den Antagelse, at saadanne Bestræbelser nogen Sinde skulde være blevne gjorte paa en Maade, der forjener at nævnes. Det er kun, fordi vort Lands Institutioner ere en Bunke Selvmodsigelser, at vi i Praxis anerkjende Ting, som høre hjemme under Despotismen eller den saakaldte faderlige Regering, medens den almindelige Frihed i vore Institutioner forhindrer Udøvelsen af den Kontrol, der behøves, for at Trangen virkelig kunde virke som en moralsk Opdragelse.

I en tidligere Del af denne Afhandling blev der gjort opmærksom paa, at Personens Frihed i Ting, der kun angaa en selv, medfører en tilsvarende Frihed hos et hvilket som helst Antal Personer til ved gjensidig Overenskomst at ordne saadanne Sager, der angaa dem i Forening og ingen anden end dem. Spørgsmaalet har ingen Vanskelighed, saa længe alle de paagjældendes Vilje forbliver uforandret; men da denne Vilje ofte kan skifte, er det tit nødvendigt, at de, selv i Sager, der kun angaa dem, skulde kunne slutte Overens-

komster med hverandre, og naar de gjøre det, maa, som en almindelig Regel, disse Overenskomster overholdes. Denne almindelige Regel har imidlertid sandsynligvis i ethvert Lands Lovgivning visse Undtagelser. Ikke alene bindes Folk ikke af Forpligtelser, der krænke Tredjemands Rettigheder; men i mange Tilfælde anses det for en tilstrækkelig Grund til at løse dem fra en Overenskomst, at den er skadelig for dem selv. I dette og de fleste andre civiliserede Lande vilde for Exempel en Overenskomst, hvorved man solgte sig selv eller indvilligede i at blive solgt som Slave, være ugyldig og magtesløs, og hverken Loven eller den offentlige Mening vilde tillade den. Grunden til denne Begrænsning af den fri Raadighed over ens Liv er tydelig, og ses meget klart i dette yderlige Tilfælde. Grunden til, at man ikke, naar ikke Hensynet til andre fordre det, bør blande sig i et Menneskes frivillige Handlinger, er Agtelsen for hans Frihed. Hans frivillige Valg er Bevis for, at hvad han saaledes vælger frivillig, er ønskeligt eller i det mindste udholdeligt for ham, og der sørges i det hele bedst for hans Vel, naar det tillades ham selv at finde de Midler, der kunne fremme det. Men naar han sælger sig som Slave, giver han Afkald paa sin Frihed; han giver Afkald paa al fremtidig Brug heraf ud over denne enkelte Handling. Han tilintetgjør altsaa i dette Tilfælde netop selve den Grund, der retfærdiggjør, at det tillades ham at raade over sig selv. Han er ikke længere fri, men

befinder sig fra nu af i en Stillng, til hvis For-
 svar ikke længere anføres det, der vilde kunne an-
 føres, hvis han frivillig forblev i den. Friheds-
 grundsætningen kræver ikke, at det skulde staa
 ham frit ikke at være fri. Det at have Tilladelse
 til at afhænde sin Frihed, er ikke Frihed. De
 Grunde, hvis Styrke fremlyser saa klart i dette be-
 stemte Tilfælde, have aabenbart en langt videre
 Anvendelse; dog sættes der altid en Grænse for
 dem af Livets Krav, der bestandig fordre, ganske
 vist ikke, at vi skulle opgive vor Frihed, men der-
 imod at vi indvillige i denne og hin Begrænsning
 af den. Den Grundsætning, der forlanger uindskræn-
 ket Handlefrihed i alle Sager, der kun angaa Op-
 havsmanden selv, fordrer, at de, der have forpligtet
 sig lige over for hverandre i Sager, der ikke angaa
 Tredjemand, maa kunne løse hverandre fra For-
 pligtelsen; ja selv uden saaledes frivillig at blive
 løst herfra, er der maaske ikke nogen Kontrakt
 eller Forpligtelse — undtagen saadanne, der angaa
 Pengesager — om hvilken man tør vove at sige,
 at der ikke burde være nogen som helst Frihed til
 at træde tilbage fra Kontrakten. Baron Wilhelm
 von Humboldt siger i den fortrinlige Afhandling,
 som jeg allerede har citeret, at det er hans Over-
 bevisning, at Forpligtelser, der medføre personlige
 Forhold eller Tjenester, aldrig burde være lovlig
 bindende ud over en vis begrænset Tid, og at der
 ved den vigtigste af disse Overenskomster, Ægte-
 skabet, ikke burde udfordres mere til Forbindelsens

Opløsning end den ene af Parternes erklærede Ønske herom, da denne Overenskomst har den Ejendommelighed, at dens Formaal forfejles, hvis ikke begge Parter Følelser ere i Overensstemmelse med den. Dette Æmne er imidlertid for vigtigt og for indviklet til, at det kan behandles i en Parenthes, og jeg berører det kun, for saa vidt det er nødvendigt for at gjøre Sagen anskuelig. Hvis Baron Humboldts Afhandlings sammentrængte Form og Almindelighed ikke i dette Tilfælde havde nødt ham til at indskrænke sig til at udtale Slutningen uden at undersøge Præmisserne, vilde han utvivlsomt have anerkjendt, at Spørgsmaalet ikke kunde afgjøres med saa simple Grunde som dem, han indskrænker sig til at anføre. Naar en Person enten ved udtrykkeligt Løfte eller ved Handling har opmuntret en anden til at stole paa, at han vil vedblive at handle paa en vis Maade, til at bygge Forhaabninger og Beregninger og bygge en Del af sit Liv paa denne Antagelse, — opstaar der for hans Vedkommende en ny Række moralske Forpligtelser lige over for denne anden, der muligt kunne overvurderes, men som ikke maa miskjendes. Er fremdeles Forholdet mellem de to kontraherede Parter blevet ledsaget af Følger for andre; har det sat Tredjemand i en ejendommelig Stilling eller maaske endog, som naar det er et ægteskabeligt Forhold, givet ny menneskelige Væsener deres Tilværelse, — opstaar der for begge Parter Vedkommende Forpligtelser imod disse Tredjemænd, hvis

Opfyldelse eller i alle Tilfælde hvis Opfyldelsesmaade maa i høj Grad berøres af, om Forholdet mellem de oprindelige Parter fortsættes eller afbrydes. Det følger ikke heraf, og jeg kan heller ikke indrømme, at disse Forpligtelser skulde strække sig saa vidt, at de fordrede Kontraktens Opfyldelse udelukkende paa Bekostning af den uvillige Parts Lykke; men de maa nødvendigvis tages i Betragtning ved Spørgsmaalet, og selv om de, som Humboldt mener, ikke burde gøre nogen Forskjel i Parternes juridiske Frihed til at løse sig fra Overenskomsten (og jeg mener ogsaa, at de ikke burde gøre megen Forskjel), saa maa de dog nødvendigvis gøre en stor Forskjel i den moralske Frihed. Man er forpligtet til at tage alle disse Omstændigheder i Betragtning, før man beslutter sig til et Skridt, der kan berøre andres saa vigtige Interesser, og hvis man ikke tillægger disse Interesser tilstrækkelig Vægt, er man moralsk ansvarlig for den Uret, man gjør. Jeg har gjort disse indlysende Bemærkninger for bedre at anskueliggjøre det almindelige Frihedsprincip, ikke fordi de behøves i dette bestemte Spørgsmaal, der tvært imod i Almindelighed behandles, som om Børnenes Interesser vare alt, de voxnes intet.

Jeg har allerede bemærket, at paa Grund af den fuldstændige Mangel paa anerkjendte Grundsætninger indrømmes Friheden ofte, hvor den ikke burde indrømmes, og anerkjendes ikke, hvor den burde anerkjendes; ja et af de Tilfælde, hvor Følelsen af Frihed i den moderne europæiske

Verden er stærkest, er et Tilfælde, hvor Friheden efter min Mening aldeles ikke er paa sin Plads. Man burde have Lov til at handle, som man vil, i sine egne Anliggender; men man burde ikke have Lov til at handle, som man har Lyst, naar man handler for andre, under Paaskud af, at andres Sager ere ens egne Sager. Medens Staten agter Folks Frihed i Sager, der særlig angaa dem, bør den have et vaagent Øje med deres Udøvelse af den Magt, den maatte indrømme dem over andre. Denne Forpligtelse sættes næsten ganske til Side i Familieforholdene, uagtet disse dog ved deres umiddelbare Indflydelse paa Menneskets Lykke have mere Betydning end alle andre tilsammentagne. Vi behøve ikke her at udbrede os over den næsten despotiske Magt, Manden har over Hustruen, da der ikke behøves mere for fuldstændig at fjærne dette Onde end at give Hustruen samme Rettigheder og lade hende nyde Lovens Beskyttelse paa samme Maade som alle andre. Og i dette Spørgsmaal benytte Forsvarerne af den bestaaende Uretfærdighed sig desuden ikke af Frihedsgrunden, men staa aabenlyst frem som Magtens Forkæmpere. Men det er i Spørgsmaalet om Børnene, at urigtig anvendte Frihedsideer ere en virkelig Hindring for Statens Opfyldelse af dens Pligter. Man skulde næsten tro, at en Mands Børn bogstavelig og ikke figurlig anses for at være en Del af ham selv, saa skinsyg vaager den offentlige Mening over, at Loven ikke gjør den mindste Indskrænkning i hans absolute og udelukkende Tilsyn med dem; den vaager næsten

mere skinsyg herover, end over en hvilken som helst Indskrænkning af hans egen Handlefrihed: saa meget mindre Pris sætter Menneskeslægten Flertal paa Frihed end paa Magt. Lad os for Exempel betragte Opdragelsen. Er det ikke en næsten selvindlysende Sætning, at Staten skulde forlange og tvinge igjennem, at ethvert menneskeligt Væsen, der er dens fødte Borger, indtil en vis Grad modtager Opdragelse? Men hvem er ikke alligevel bange for at anerkjende og hævde denne Sandhed? Der er ganske vist næppe nogen, der vil benægte, at det hører til Forældrenes — eller, efter den nuværende Lovgivning og offentlige Mening, Faderens — helligste Pligter, at give de menneskelige Væsener, de sætte i Verden, en saadan Opdragelse, at de blive i Stand til at opfylde deres Pligter i Livet mod andre og mod sig selv. Men medens det enstemmig erklæres, at dette er Faderens Pligt, er der i dette Land næppe nogen, som vil høre Tale om at tvinge ham til at opfylde denne Pligt. Istedenfor at forlange, at han skal anstrænge sig eller gjøre Ofre for at sikre sit Barn en Opdragelse, overlades det til hans Valg, om han vil modtage den eller ej, naar den bydes ham gratis! Det er endnu ikke anerkjendt, at det at sætte et Barn i Verden uden en rimelig Udsigt til ikke alene at kunne skaffe dets Legeme Føde, men dets Aand Oplysning og Dannelse, er en moralsk Forbrydelse baade mod det ulykkelige Afkom og mod Samfundet, og at Staten, hvis Forældrene ikke opfylde

denne Forpligtelse, bør sørge for, at den bliver opfyldt saa vidt muligt paa Forældrenes Bekostning.

Anerkjendte man blot Pligten til at tvinge almindelig Opdragelse igjennem, vilde der være gjort Ende paa de vanskelige Spørgsmaal om, hvad Staten skal lære, og hvorledes den skal lære, der nu forvandle denne Sag til en slet og ret Kampplads for Sekter og Partier, og som bevirke, at den Tid og det Arbejde, der skulde have været anvendt paa Opdragelsen, gaar til Spilde i Stridighederne om Opdragelsen. Hvis Regeringen vilde beslutte sig til at forlange, at der gaves ethvert Barn en god Opdragelse, vilde det spare sig den Ulejlighed selv at maatte sørge derfor. Den kunde overlade til Forældrene at sørge for Opdragelsen, hvor og hvorledes de vilde, og den kunde nøje sig med at hjælpe de fattigere Børn med at betale Skolepengene og afholde alle Skoleudgifterne for dem, der ikke havde nogen anden til at betale for sig. De Indvendinger, der med Grund kunne gjøres gjældende mod Statsopdragelse, finde ikke Anvendelse paa Statens bestemte Forlangende om, at Børnene opdrages, men paa dens Bestræbelser for at lede denne Opdragelse, hvilket er noget helt andet. At den hele eller en betydelig Del af Folkets Opdragelse ligger i Statens Hænder, dadler jeg saa stærkt som nogen. Alt, hvad der er blevet sagt om Vigtigheden af Karakterens Individualitet og Forskjellighed i Meninger og Handlemaader, medfører, at Opdragelsens Forskjellighed har den samme overordentlige

Betydning. En almindelig Statsopdragelse er ikke andet end en Udvej, ved Hjælp af hvilken man søger at støbe Folk nøjagtig ens; og da den Form, i hvilken Staten søger at støbe sine Borgere, er saadan, som den herskende Magt ønsker den — hvad enten Magten ligger hos en Monark, et Præsteskab, et Aristokrati eller den nærværende Slægts Flertal —, grundlægges der ved en saadan Statsopdragelse, for saa vidt den er virksom og i Stand til at udrette noget, et uindskrænket Herredømme over Aanden, der ved en naturlig Strømning fører til uindskrænket Herredømme ogsaa over Legemet. En Opdragelse, der grundlægges og ledes af Staten, burde, for saa vidt den overhovedet eksisterer, kun være et af flere konkurrerende Forsøg, og burde kun tjene til Exempel og Spore, for saaledes at bringe andre op til et lige saa højt Standpunkt. Kun hvis Samfundet i det hele er saa langt tilbage, at det ikke selv kan eller vil sørge for passende Opdragelsesanstalter, med mindre Regeringen paatog sig dette Hverv, kun da kan Regeringen, som det mindste af to Onder, overtage det Arbejde, der egentlig tilkommer Skolerne og Universiteterne, ligesom den kan overtage Aktieselskabernes Opgave, naar der ikke i Landet findes en privat Foretagelsesaand, der egner sig til at paatage sig Industriens store Arbejder. Men naar der i Landet findes tilstrækkelig mange Personer, der ere skikkede til at sørge for Opdragelsen under Regeringens Tilsyn, vilde de samme Personer i

Almindelighed være i Stand til og villige til efter Frivillighedens Grundsætning at give en lige saa god Opdragelse, forudsat at Loven ved at gjøre Opdragelsen til en Tvangspligt i Forening med Statshjælp til dem, der ere ude af Stand til at afholde Udgifterne, vilde love dem Løn for deres Arbejde.

Det Middel, hvorved Lovens Overholdelse skulde sikres, kan ikke være noget andet end offentlige Overhøringer, der skulde omfatte alle Børn og begynde i en tidlig Alder. Der skulde fastsættes en vis Alder, i hvilken et Barn skulde overhøres, for at man kunde overbevise sig om, at han eller hun kan læse. Viser det sig, at Barnet ikke er i Stand hertil, skulde Faderen, med mindre han har en tilstrækkelig Undskyldningsgrund, betale en moderat Bøde, som han, om nødvendigt, kunde afsone med Arbejde, og Barnet skulde sættes i Skole paa hans Bekostning. Overhøringen skulde gjentages en Gang hvert Aar, og hver Gang omfatte flere Fag, saa at Tilegnelsen og, hvad der er endnu vigtigere, Bevarelsen af et vist Minimum Kundskab blev gjort til Tvangspligt. Ud over dette Minimum skulde der være frivillige Overhøringer i alle Fag, og alle de, der opfyldte visse Fordringer, skulde kunne forlange Vidnesbyrd herfor. For at forhindre Staten i ved Hjælp af denne Ordning at udøve en utilbørlig Indflydelse paa Meningerne, skulde de Kunderskaber, der forlangtes ved Overhøringerne (ud over dem, der kun tjene

som Midler, saasom Kjendskab til Sprogene og deres Brug), selv ved de højere Afdelinger af Overhøringerne, kun omfatte Kjendsgjæringer og positive Videnskaber. Overhøringen i Religion, Politik og andre omstridte Æmner skulde ikke gjælde Meningerne Sandhed eller Falskhed, men den Kjendsgjærning, at de og de Meninger antages, af de og de Grunde, af de og de Forfattere, Skoler og Kirker. Under dette System vilde den opvoxende Slægt ikke være værre faren med Hensyn til alle omstridte Sandheder, end den nu er: Folk vilde ligesom nu blive opdragne til at være enten Tilhængere af Højkirken eller Dissentere, og Staten skulde kun sørge for, at de blev oplyste Tilhængere af Højkirken eller oplyste Dissentere. Der vilde ikke være noget til Hinder for, at Børnene, hvis Forældrene ønskede det, kunde blive undervist i Religion i de samme Skoler, i hvilke de undervistes i andre Ting. Alle Forsøg fra Statens Side paa i omstridte Spørgsmaal at lede dens Borgeres Slutninger i en bestemt Retning, ere skadelige; men det kan være meget rigtigt, at den tilbyder at gjøre det sikkert og vist, at et Menneske er i Besiddelse af saadanne Kundskaber, at hans Slutninger i et eller andet Spørgsmaal fortjene Opmærksomhed. Det vilde være at foretrække, om en, der studerede Filosofi, lod sig overhøre baade i den Locke'ske og i den Kant'ske Filosofi, hvilken han end slutter sig til, og selv om han ikke slutter sig til nogen af dem; og der kunde heller ikke gjøres nogen fornuftig Indvending

mod at overhøre en Atheist i de Grunde, hvorpaa Kristendommen hviler, forudsat, at man ikke forlanger, at han skal erklære, at han tror herpaa. Overhøringen i de højere Kundskabsgrene burde dog, mener jeg, være fuldkommen frivillig. Man vilde give Regeringerne en alt for farlig Magt, hvis man tillod dem at udelukke Folk fra en hvilken som helst Næringsvej, selv fra Lærervirksomheden, paa Grund af foregiven Mangel paa Kvalifikationer, og jeg mener ligesom Wilhelm v. Humboldt, at der skulde gives akademiske Grader eller andre offentlige Vidnesbyrd for videnskabelige eller professionnelle Kundskaber til enhver, der lader sig overhøre og bestaar Prøven; men jeg mener ogsaa, at saadanne Vidnesbyrd ikke burde give vedkommende andet Fortrin fremfor deres Konkurrenter end den Vægt, den offentlige Mening maatte tillægge dem.

Det er ikke alene i Opdragelsesspørgsmaalet, at urigtig anvendte Frihedsideer forhindre Forældrenes moralske Forpligtelser i at blive anerkjendte og juridiske Forpligtelser i at blive paalagte paa Punkter, hvor de mest afgjørende Grunde altid tale for hine og i mange Tilfælde ogsaa for disse. Selve den Kjendsgjerning, at sætte et menneskeligt Væsen i Verden er en af de mest ansvarsfulde Handlinger paa det menneskelige Livs Omraade. Tager man det Ansvar paa sig at give et menneskeligt Væsen et Liv, der enten kan blive en Forbandelse eller en Velsignelse, saa gør man sig skyldig i en Forbrydelse mod dette Væsen, saafremt man ikke kan

give det i det mindste den sædvanlige Mulighed for en ønskelig Tilværelse. Og i Lande, der enten ere overbefolkede eller staa Fare for at blive det, tilføjer man alle dem, der leve af deres Arbejde en alvorlig Skade, naar man avler Børn ud over et meget indskrænket Tal, og saaledes ved at forøge Konkurrencen bevirker, at Betalingen for Arbejde bliver mindre. De Love, der i mange Lande paa Fastlandet forbyde Folk, der ikke kunne godtgjøre at være i Stand til at underholde en Familie, at indgaa Ægteskab, overskride ikke Statens berettigede Magt, og der kan ikke indvendes imod dem, at de krænke Friheden, hvad enten de saa ere praktiske eller ej (et Spørgsmaal, der navnlig afhænger af stedlige Forhold og Følelser). Ved saadanne Love skrider Staten ind for at forbyde en skadelig Handling, en Handling, der skader andre, og som burde være Gjenstand for Dadel og brændemærkes af Samfundet, selv om det ikke anses for praktisk dertil at føje legale Straffe. Men uagtet den almindelige Forestilling om Friheden saa let finder sig i virkelige Indgreb i Personens Frihed i Sager, der kun angaa en selv, vilde den dog modsætte sig Forsøget paa at lægge noget som helst Baand paa vore Tilbejligheder, naar Følgerne af at tilfredsstille dem ere, at vi give vort Afkom et ynkeligt og elendigt Liv samtidig med at der tilføjes dem, der ere tilstrækkelig nær til, at de kunne berøres af vore Handlinger, megen Skade. Naar man sammenligner Menneskenes besynderlige Agtelse for Friheden med

deres besynderlige Mangel paa Agtelse for den, skulde man virkelig tro, at vi have en nødvendig Ret til at gjøre andre Fortræd, men slet ingen Ret til at tilfredsstille vore Ønsker, naar det sker uden at skade andre.

Jeg har gjemt til Slutningen en stor Klasse Spørgsmaal om Grænserne for Regeringens Indblanding, der, skjønt nøje forbundne med denne Afhandlings Gjenstand, dog strængt taget ikke høre herhen. Der er nemlig Tilfælde, hvor Grundene mod Indblanding ikke gjælde Frihedsgrundsætningen: Spørgsmaalet gjælder ikke en Indskrænkning, men en Understøttelse af de enkeltes Handlinger. Skal Regeringen gjøre eller bevirke, at der bliver gjort noget til deres Gavn, istedenfor at overlade til dem selv enkeltvis; eller ved frivillig Samvirken at udrette dette?

Forudsættes Regeringens Indblanding ikke at medføre Indgreb i Friheden, kunne Indvendingerne herimod være af tre Slags.

Der kan først siges, at de enkelte sandsynligvis ville udrette Arbejdet bedre end Regeringen. I Almindelighed er der ingen saa skikket til at lede en Forretning eller bestemme, hvorledes og af hvem den skal ledes, end de, der ere personlig interesserede i den. Efter denne Grundsætning maa den lovgivende eller udøvende Magts engang saa hyppige Indblanding i den sædvanlige industrielle Virksomhed fordømmes. Men om denne Side af Sagen have Nationaløkonomerne tilstrækkelig udbredt sig, og

den staar ikke i nogen særlig Forbindelse med denne Afhandlings Principper.

Den anden Indvending staar i nøjere Forbindelse med vort Æmne. I mange Tilfælde kan det, selv om de private i det hele ikke kunne gjøre det paagjældende Arbejde saa godt som Regeringen, alligevel være ønskeligt, at det overlades til dem, hellere end at det udføres af Regeringen, fordi der deri haves et Middel til at fremme deres aandelige Udvikling, til at styrke deres Virkeevner og øve deres Donimekraft, ligesom der ogsaa derved bibringes dem et fortroligt Kjendskab til de Sager, der saaledes overlades til dem. Dette er den vigtigste, skjønt ikke den eneste Anbefaling for Juryinstitutionen (i ikke-politiske Sager), for fri og folkelige stedlige og municipale Indretninger, samt for at overlade Ledelsen af industrielle og filantropiske Foretagender til frivillige Foreninger. Dette er ikke Frihedsspørgsmaal, og de staa kun fjærnt i Forbindelse med Frihedssagen; det er Udviklingsspørgsmaal. Vi kunne ikke paa dette Sted dvæle ved disse Punkter som Bestanddele af Folkeopdragelsen; thi det er i Sandhed herved, at Borgeren særlig dannes, det er den praktiske Del af et frit Folks Opdragelse, i det Folk derved rives ud af Familieegennyttens og den personlige Selviskheds snævre Kreds og vænnes til at forstaa fælles Anliggender og lære at handle af almennyttige eller dog halvt almennyttige Bevæggrunde og lade deres Opførsel blive styret af Maal, der forene dem i Stedet for at splitte

dem ad. Uden saadanne Sædvaner og Evner kan en fri Forfatning hverken gennemføres eller bevares, hvilket ses af den politiske Friheds kun alt for ofte forbigaaende Natur i de Lande, hvor den ikke hviler paa en tilstrækkelig Grundvold af stedlig Frihed. Bestyrelsen af de rent stedlige Anliggender ved de stedlige Avtoriteter og Ledelsen af de store industrielle Foretagender ved dem, der frivillig have skudt Pengene sammen, -- anbefales ogsaa af alle de Fordele, der — saaledes som det er blevet udviklet i denne Afhandling — følge med Individualitetens Udvikling og Handlemaadernes Forskjellighed. Regeringens Virksomhed har en Tilbøjelighed til overalt at blive ens; de individuelle og frivillige Foreninger frembyde derimod forskellige Forsøg og en uendelig Afveksling i Erfaringerne. Men Staten kan gjøre Nytte ved at gjøre sig til det Midtpunkt, der modtager de Erfaringer, der komme fra de mange Forsøg, og som atter videre udbreder og beforder dem. Dens Opgave er at sætte ethvert Forsøg i Stand til at nyde godt af de andres Erfaringer, og ikke at udelukke alle andre Forsøg end sine egne.

Den tredje og mest afgjørende Grund til at indskrænke Regeringens Indblanding, er de skadelige Følger af uden Nødvendighed at forøge dens Magt. Enhver ny Virksomhed, der føjes til dem, Regeringen allerede udøver, bevirker, at dens Indflydelse over de af den afhængige Forhaabninger og Bekymringer bliver mere udbredt, og forvandler mere og mere de virksomme og ærgjerrige Medlemmer af Sam-

fundet til Tilbedere af Regeringen eller et eller andet Parti, der bestræber sig for at faa Regeringen i sin Magt. Hvis hele Vejvæsenet, alle Jærnbaner, Banker, Forsikringsselskaber, store Aktieselskaber, Universiteter og velgjørende Anstalter vare Dele af Regeringen; hvis desuden de kommunale og stedlige Myndigheder, med alt hvad dertil hører, bleve Afdelinger af den centrale Forvaltning; hvis alle disse forskellige Foretagenders Embedsmænd bleve udnævnte og lønnede af Regeringen og maatte for hvert Skridt fremad sætte deres Haab til den, — vilde hele Pressens Frihed og hele Lovgivningens folkelige Forfatning dog ikke give dette eller noget andet Land mere end en blot nominel Frihed. Jo kraftigere og jo mere videnskabelig Forvaltningsmaskineriet var bygget; jo dygtigere der var sørget for at erhverve de bedste Hænder og Hoveder, der kunde sætte det i Gang, — des større vilde Ulykken være. I England har man i den senere Tid foreslaaet, at alle Pladser i Regeringens civile Departement skulde besættes ved Konkurrence, for at man saaledes dertil kunde faa de forstandigste og mest oplyste Mænd, og meget er blevet sagt og skrevet for og imod dette Forslag. En af de Grunde, som Modstanderne herimod lægge stærkest Eftertryk paa, er den, at faste Statsemployer ikke give Udsigt til saa store Indtægter og Betydning, at de skulde kunne tiltrække de største Talenter, der altid ville kunne finde en mere lovende Løbebane i Forretningslivet eller i Selskabers eller andre Institutioners

Tjeneste. Vi vilde ikke have undret os over, om denne Grund var bleven fremført af Forslagets Venner som Svar paa dets Hovedvanskelighed, og det er besynderligt nok, at den kommer fra Modstanderne. Hvad man fremfører som en Indvending er jo netop det foreslaaede Systems Sikkerhedsventil. Hvis alle Landets store Talenter virkelig kunde drages ind i Statens Tjeneste, kunde et Forslag, der søgte at bevirke dette Resultat, nok fremkalde Betænkeligheder. Hvis alle Samfundets Anliggender, der udkræve ordnet Samvirken eller en vid og omfattende Synskreds, vare i Hænderne paa Regeringen, og hvis Statsemployeerne udelukkende vare besatte med de dygtigste Mænd, vilde Landets hele omfattende Dannelse og øvede Forstand, med Undtagelse af den rent spekulative, være samlet i et talrigt Bureaukrati, til hvilket hele den øvrige Del af Samfundet vilde se op i alle Sager: Mængden for at faa Vejledning og Befalinger i alt, hvad den havde at gjøre; de dygtige og opadstræbende for at blive forfremmede. At blive optaget i dette Bureaukratis Rækker, og, naar man var blevet optaget, at stige i det, vilde være Ærgjerrighedens eneste Maal. Under dette Herredømme er ikke alene det Publikum, der staar uden for, paa Grund af manglende praktisk Erfaring ude af Stand til at kritisere og modveje Bureaukratiets Virkemaade; men selv om en despotisk Forfatnings Tilfældigheder eller en folkelig Forfatnings naturlige Gang lejlighedsvis skulde bringe en eller flere Herskere

med reformatoriske Tilbøjeligheder til Roret, kan der dog ikke gennemføres nogen Reform, der strider mod Bureaukratiets Interesser. Det russiske Rige befinder sig i en saadan sørgelig Stilling, hvilket fremgaar af deres Beretninger, der have havt tilstrækkelig Lejlighed til at iagttage Forholdene. Selve Czaren er afhængig lige over for den bureaukratiske Korporation; han kan sende dens Medlemmer til Sibirien, men han kan ikke regere uden dem eller imod deres Vilje. Over hvert enkelt af hans Dekreter have de et stiltiende Veto, i det de ligefrem kunne undlade at udføre det. I Lande, der ere komne videre i Civilisationen, og hvor der findes en mere oprørsk Aand, mener Folket, — der er vant til at vente, at alt skal blive gjort for det af Staten, eller som i det mindste er vant til ikke selv at gjøre noget uden først at spørge Staten ikke alene om, det maa gjøres, men endog om, hvorledes det skal gjøres, — at Staten er ansvarlig for alle de Ulykker, der hændes det, og naar Ulykkerne overstige dets Taalmodighed, rejser det sig imod Regeringen og gjør, hvad der kaldes Revolution. En eller anden sætter sig derpaa — med eller uden Folkets Bemyndigelse — paa Tronen, og udsteder sine Befalinger til Bureaukratiet, og alt gaar omtrent som før; thi Bureaukratiet er jo uforandret og ingen anden er i Stand til at indtage dets Plads.

Et meget forskjelligt Syn ses i Lande, hvor Folket er vant til selv at sørge for sine Anliggender. I Frankrig, hvor en stor Del af Folket har tjent i

Hæren, og hvor mange i det mindste have naaet at blive Underofficerer, findes der i enhver Revolution adskillige Personer, der kunne tage Overansværelsen og udtænke en nogenlunde ordentlig Handleplan. Hvad Franskmændene ere i militære Sager, ere Amerikanerne i alle det borgerlige Livs Forhold. Lad dem være uden nogen Regering, — enhver Samling Amerikanere er i Stand til at organisere en, og til at udføre dette eller hint offentlige Hverv med en tilstrækkelig Grad af Forstand, Orden og Bestemthed. Saaledes burde ethvert frit Folk være, og det Folk, der er i Stand hertil, kan være sikker paa sin Frihed; det vil aldrig lade sig underkue af nogen Mand eller nogen Samling af Mænd, fordi disse ere i Stand til at gribe og holde Centralforvaltningens Tøjler. Intet Bureaukrati kan haabe at faa saadan et Folk til at gjøre og finde sig i, hvad det ikke synes om. Men hvor alt sker ved Hjælp af Bureaukratiet, kan intet ske, som Bureaukratiet er bestemt imod. I Laude med en saadan Forfatning er Nationens Erfaring og praktiske Dygtighed organiseret til en disciplineret Korporation i det Øjemed at regere de øvrige; og jo fuldkomnere Organisation er i sig selv, og jo mere det lykkes den fra alle Samfundets Klasser at drage til sig og opdrage for sig de mest dygtige Mænd — des fuldstændigere er det Fangenskab, hvori alle, endog selve Bureaukratiets Medlemmer, befinde sig. Thi de regerende ere lige saa meget Slave af deres Organisation og Tugt, som de regerende ere af dem:

en kinesisk Mandarin er ikke mindre Despotiets Redskab og Skabning end den beskedneste Bonde; en enkelt Jesuit er i den yderste Grad Slave af sin Orden, skjønt det er dennes Opgave at fremme dens Medlemmers samlede Magt og Betydning.

Det maa heller ikke glemmes, at den fuldstændige Opgaaen af Landets fremragende Dygtighed i den regerende Klasse maa, tidligere eller senere, vise sig skæbnesvanger for selve Korporationens aandelige Virksomhed og Fremgang. Da Embedsstandens enkelte Medlemmer ere smeddede sammen, og da den arbejder efter et System, der, som alle Systemer, nødvendigvis for en stor Del maa følge fastslaaede Regeler, er den stadig udsat for den Fristelse at synke ned i dvask Slendrian, eller — hvis den nu og da forlader Trædemøllen — at styrte sig over en kun halvt undersøgt ufordejet Ide, der har grebet et eller andet ledende Medlems Fantasi, og det eneste Baand paa disse nøje forbundne, skjønt tilsyneladende modstridende Strømninger, den eneste Spore, der kan holde selve Standens Dygtighed i Vejret, er Muligheden af den uden for Standen staaende lige saa store Dygtigheds aarvaagne Kritik. Det er derfor nødvendigt, at der uafhængig af Regeringen findes Midler, hvorved saadan Dygtighed kan dannes, og som kunne skaffe den den Lejlighed og Erfaring, der behøves for at fælde en korrekt Dom over de store praktiske Spørgsmaal. Hvis vi bestandig ville besidde en dygtig og kraftig Embedsstand, fremfor alt en Embedsstand, der er i Stand

til at udtænke og villig til at antage Forbedringer; hvis vi ikke ville have, at vort Bureaukrati skal udarte til et Pedantokrati, — saa maa denne Stand ikke lægge Beslag paa alle de Beskæftigelser, der danne og udvikle de Evner, Herredømmet over Samfundet behøver.

At bestemme det Punkt, paa hvilket disse for menneskelig Frihed og Fremgang saa farlige Følger begynde, eller rettere det Punkt, paa hvilket de begynde at faa Overmagt over de Fordele, der følge med den samlede Anvendelse af Samfundsmagten under Samfundets anerkjendte Førere for derved at fjærne de Hindringer, der staa i Vejen for dets Velvære; at sikre saa mange af den centraliserede Magts og Forstands Fordele, som kunne opnaas uden at overføre for stor en Del af den almindelige Virksomhed i Regeringskanalerne, — er et af Regeringskunstens mest vanskelige og mest indviklede Spørgsmaal. Det er for en stor Del et Detailspørgsmaal, ved hvilket mange og forskelligartede Hensyn maa tages i Betragtning, og for hvilket ingen bestemt Regel kan slaas fast. Men jeg tror, at den praktiske Grundsætning, der sikrer mod alle Farer; det Ideal der maa have sig i Sigte; det Maal med hvilket alle Ordninger, der tilsigte en Løsning af Vanskeligheden, maa prøves, — kan udtrykkes i disse Ord: den største med en kraftig Virksomhed forenelig Deling af Magten; men den størst mulige Sammentrængen af Kundskab i Midtpunktet, hvor fra den da atter bør udbrede sig videre. Saaledes

skulde alle Sager, som hører til den kommunale Forvaltning, og som ikke bedst kunne overlades til de deri umiddelbart interesserede, lige som i Ny-England fordeles imellem adskilte Myndigheder, der skulde vælges af Kommunen; men desforuden skulde der for hver Afdeling af de stedlige Anliggender være et Centraltilsyn, der skulde være en Gren af den almindelige Regering. Ved dette Overtilsyn skulde der samles som i et Brændpunkt al den Mangfoldighed af Kundskab og Erfaring, der kunde udledes af denne offentlige Forretningsgrens Virksomhed i alle Kommunerne, af alt tilsvarende i fremmede Lande og af Statslærens almindelige Grundsætninger. Dette Centralorgan skulde have Ret til at erfare alt hvad der skete, og dets særlige Pligt skulde være at gjøre den paa et Sted erhvervede Kundskab tilgængelig for de andre. Da det ved sin ophøjede Plads og omfattende Iagttagelseskreds var hævet over Stedets smaalige Fordomme og snævre Synsmaader, vilde dets Raad ganske naturlig faa megen Vægt; derimod skulde, mener jeg, dets virkelige Magt som en vedvarende Institution være indskrænket til at tvinge de stedlige Myndigheder til at adlyde de Love, der vare blevne dem givne til Rettesnor. I alle Sager, i hvilke der ikke var givet almindelige Forskrifter, skulde disse Myndigheder overlades til deres egen Dømmekraft under Ansvar for deres Vælgere. For Brud paa Forskrifterne skulde de derimod være ansvarlige lige over for Loven, og selve Forskrifterne skulde fast-

sættes af den lovgivende Magt; den centrale Forvaltningsmyndighed skulde kun vaage over, at de overholdtes, og hvis de ikke paa en tilbørlig Maade fulgtes, skulde den, efter Tilfældets Natur, appellere til Domstolene for at hævde Lovens Opfyldelse eller anmode Vælgerne om at afskedige de Embedsmænd, der ikke havde overholdt Loven paa en med dens Aand stemmende Maade. Saadant er i det hele taget det Overtilsyn, »the poor law board« her i Landet skal have med Forvalterne af Fattigskatten. Den Magt, denne Øvrighed havde ud over denne Grænse, var i dette særlige Tilfælde berettiget og nødvendig, fordi den tjente til at fjerne en slet Forvaltnings rodfæstede Vaner i Sager, der ikke alene stærkt berørte vedkommende Steder selv, men hele Samfundet, da intet Sted har nogen moralsk Ret til ved slet Bestyrelse at gøre sig til et Sæde for Pauperismen, der jo nødvendigvis maa strømme over i andre Egne, hvorved hele Arbejderbefolkningens moralske og fysiske Kaar ødelægges. Den Magt »the poor law board« havde til at udøve administrativ Tvang og en vis underordnet Lovgivningsvirksomhed, blev af Hensyn til den offentlige Mening kun meget sparsomt benyttet; men lod sig i et Tilfælde af saa overvejende national Interesse fuldkommen retfærdiggjøre; derimod vilde den aldeles ikke have været paa sin Plads ved Overtilsynet med rent stedlige Interesser. Men et for alle Egne fælles Organ for Kundskab og Oplysning vilde være lige værdifuldt paa alle Forvaltningens Omraader. En

Regering kan ikke have for meget af den Art Virksomhed, der ikke hindrer, men understøtter og opmuntrer de enkeltes Bestræbelser og Udvikling. Ulykken begynder, naar den i Stedet for at fremkalde Individernes og Klassernes Virksomhed og Magt, lader sin Virksomhed afløse deres; naar den i Stedet for at give Oplysning, Raad og lejlighedsvis Dadel, lader dem arbejde i Lænker eller skyder dem til Side og besørger Arbejdet for dem. Statens Værd falder dog til syvende og sidst sammen med dens enkelte Medlemmers Værd. Den Stat, der sætter sine Medlemmers aandelige Udvikling og Dannelse til Side for en Smule mere administrativ Dygtighed i Forretningernes Enkeltheder eller det Skin heraf, som Øvelsen giver; den Stat, der kuer sine Medlemmers Væxt for at gjøre dem til mere lærvillige Redskaber i dens Hænder, selv om det er i en god Hensigt, — vil se, at der i Virkeligheden ikke kan udrettes noget stort med smaa Mennesker; den vil opdage, at den Fuldkommenhed i Maskineriet, for hvilken den har opofret alt, til syvende og sidst ikke vil nytte den noget, fordi den mangler den Livskraft, som den har banlyst, for saaledes at faa Maskinen til at arbejde mere rolig.

